

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BELA DURANCI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
SOROZATÁNAK BEFEJEZŐ RÉSE
PAP JÓZSEF, LADIK KATALIN, TÚRI GÁBOR ÉS
P. NAGY ISTVÁN VERSEI
APRÓ ISTVÁN ÉS BRASNYÓ ISTVÁN PRÓZÁJA
BOSNYÁK ISTVÁN: SINKÓ ERVIN
KRLEŽA-KÉPE (TANULMÁNY)
ENES ČENGIĆ: BESZÉLGETÉSEK KRLEŽÁVAL
(RÉSZLETEK)
HÁROM BÍRÁLAT DOMONKOS ISTVÁN KÖTETÉRŐL

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRITIKA
RÁDIÓ-
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1986

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

L. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Bela Duranci:</i> Vajdaság képzőművészete (XI., befejező rész)	1469
<i>Pap József</i> két verse	1488
<i>Ladik Katalin</i> versei	1490
<i>Túri Gábor:</i> Arisztidet kitiltják az uszodából (vers)	1492
<i>P. Nagy István</i> versei	1494
<i>Apró István:</i> A járhatatlan út (<i>kisregény, befejező rész</i>)	1497
<i>Brasnyó István:</i> Macula (IV.)	1522

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bosnyák István:</i> Sinkó Ervin Krleža-képe (<i>tanulmány</i>)	1541
<i>Enes Cengic:</i> Beszélgetések Krležával (<i>részletek</i>)	1558
<i>Balogh István:</i> Mayer Ottmár 1941-ben (<i>tanulmány</i>)	1607

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

<i>Herceg János:</i> Európai utas (Domonkos István: <i>Önarckép novellával</i>)	1613
--	------

VAJDASÁG KÉPZŐMŰVÉSZETE (XI.)

Adalékok a XX. századi művészettörténeti kutatásokhoz*

BELÁ DURANCI

VISSZATEKINTÉS A JÖVŐ ÉRDEKÉBEN

Azok a művészek, akik a felszabadulás után születtek, a hetvenes évek elején már nem ifjú kezdők, s az utánuk következő nemzedék is már helyet követel magának. A háború előtti időszakban már alkotó vagy akkor még tanuló művészek mellett tevékenyen dolgoznak a művésztelepek létrehozói, meg a fiataloknak az a nemzedéke is, amely e sajátságos, vajdasági képzőművészeti találkozókon nőtt fel. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat sem, akik a hatvanas évek végének társadalmi-politikai válsága által kiváltott képzőművészeti és általában szellemi mozgások részesei. A világban uralkodó állapotokkal elégedetlen fiatalok, az egyetemi hallgatók nyugtalansága a képzőművészetben is tükröződik, a művészek új kifejezési eszközök után kutatnak, s elvetik az esztétikai objektumnak tekintett művészi alkotást.

Egyidejűleg van jelen tehát a hagyományos művészet és a közelmúlt avantgárd absztrakciója, az új figuralitás és az anyagtalán művészet, a múlt radikális megtagadása az új gyakorlat „igazának” nevében, valamint a jövő érdekében való visszatekintés. Ugyanakkor felvirágzik a művészeti alkotások kereskedelme is. Alkotókat és „irányzatokat” reklámozni. Ennek következtében háttérbe szorul az alkotói poétika folytonossága, napról napra cserélgetik a művészi nézeteket az eredeti, inkább magánjellegű, mintsem személyes kifejezés iránti versengésben.

Vajdaság már levetkőzte valamikori agrárjellegét, többé már nem a történelem megkésett követője, már nem szükséges kínkeservesen magyarázgatni a képzőművészeti központok eseményeit, s a közönséget sem lehet már „képzőművészeti botrányokkal” meglepni. Tulajdonképpen ma-

* Befejező rész

guk az alkotók és a művészetpártolók sem hisznek már a mű megváltoztató erejében vagy ösztönző hatásában, illetve a művészetet nem tartják már a kollektív tudat aktív tényezőjének. E vidék mégis addig soha nem tapasztalt mértékben vált a dinamikus képzőművészeti események színhelyévé, s számtalan képzőművészeti intézménnyel gazdagodott: képtárakkal, művésztelepekkel, szakkörökkel, csoportokkal, tribünökkel és találkozókkal; léteznek képzőművészeti díjak és már „hagyományos” nagy tárlatok, s Újvidéken megalakul a Képzőművészeti Akadémia is!

A képzőművészeti és iparművészeti alkotó munka azonban többé már nem a „megszállottak” hivatása és tevékenysége. A művészettel való foglalkozás sokak számára elveszítette az alkotásnak azt a varázsát, ami a művésztelepek első évtizedében volt tapasztalható. A művész, szükségtelennek érezve magát, többé már nem alkot a társadalom nevében, s nem tartja kötelezőnek a kollektív felelősségben való részvállalást sem. Önmagába fordul, az ösztönszerűen érzett művészet felé, s a művet önálló világgént értelmezi, szerkeszti meg. A hiábavaló fáradozása miatti létbizonytalanság a „piaci törvényszerűségeket” ösztönzi a kreatív munkában is. „A kerámia fejlődését folyamatosan szemlélőnek a figyelmét nem kerülheti el, hogy mind több kiváló keramikusunk mind hosszabb időn át kizárólag eladásra dolgozik, a magasabb szintű művészi követelmények kárára” — állapítja meg helyesen Svetlana Isaković a jugoszláv kerámia VI. triennáléja alkalmából.¹ De nemcsak a keramikusokra vonatkozik ez; a festők úgyszintén a piacra „termelnek”, a szobrászok pedig köztéri emlékmű elkészítésére szóló megrendelésre áhítoznak, leggyakrabban arra is készek, hogy eleget tegyenek a beruházók különféle követelményeinek. A képzőművészeti alkotások iránt a közönség körében is megnőtt az érdeklődés, elszaporodtak az amatőrök, a rátermett „üzletemberek”, akik a társadalmilag támogatott „képzőművészeti szakosztályokban” szerezték meg a legszükségesebb mesterségbeli tudást.

Mindezt összegezve elmondhatjuk tehát, hogy e vajdasági térség felvette a dinamikus képzőművészeti környezetek — az ötvenes évek művészei által annyira áhított „művészeti központok” — minden jó és rossz jellegzetességét. Különösen a mind nagyobb számú fiatal művészeket sújtja „a hivatás átka”, úgyhogy erre a környezetre is érvényes lehet a velencei biennále elnökének, Paolo Portoghesinak a kijelentése: „Az anyagi gondok sok fiatal művész esetében már-már tragikusnak mondhatók, habár olyan társadalomban élnek, amely úgy szeretné feltüntetni magát, mint amely nagy teret szentel a művészi alkotó munkának.”²

¹ Svetlana Isaković előszava a VI. Jugoszláv Kerámia triennálé katalógusában. 1986. május—szeptember

² *Start*, 1986. VII. 12. 75. l.

Sajnos, annak a művésznak az egzisztenciális helyzete, aki alkotásai-
val korának lelkiismereteként igyekszik hatni, s kitaróan ellenáll a piac
szeszélyes követelményeinek, az igazi, alkotó munka ösztönzésével kap-
csolatos társadalmi tévedéseknek, nemigen változott a vajdasági művé-
szek egyesületét 1923-ban Szabadkán megalapítók siránkozásától egészen
maig!

A sanyarú körülmények ellenére a „kis mesterek” csoportja s a
háború előtt Zomborban magát elsáncoló, egyedülálló Milan Konjović
a képzőművészeti valóság folytonosságának a kezdetét jelenti. A meg-
szaporodott jelentős események, a számos alkotói poétika, mind az ered-
ményekről tanúskodik, igazolva ezeknek az elődöknek az erőfeszítéseit.

A képzőművészeti alkotás ma már áru, a művészet azonban nem szen-
ved csorbát, s jövője biztosítva van. Számtalanszor bebizonyosodott már,
hogy „a represszív valóság pillanataiban is önmaga felé, de nem ön-
maga ellen fordul”.³

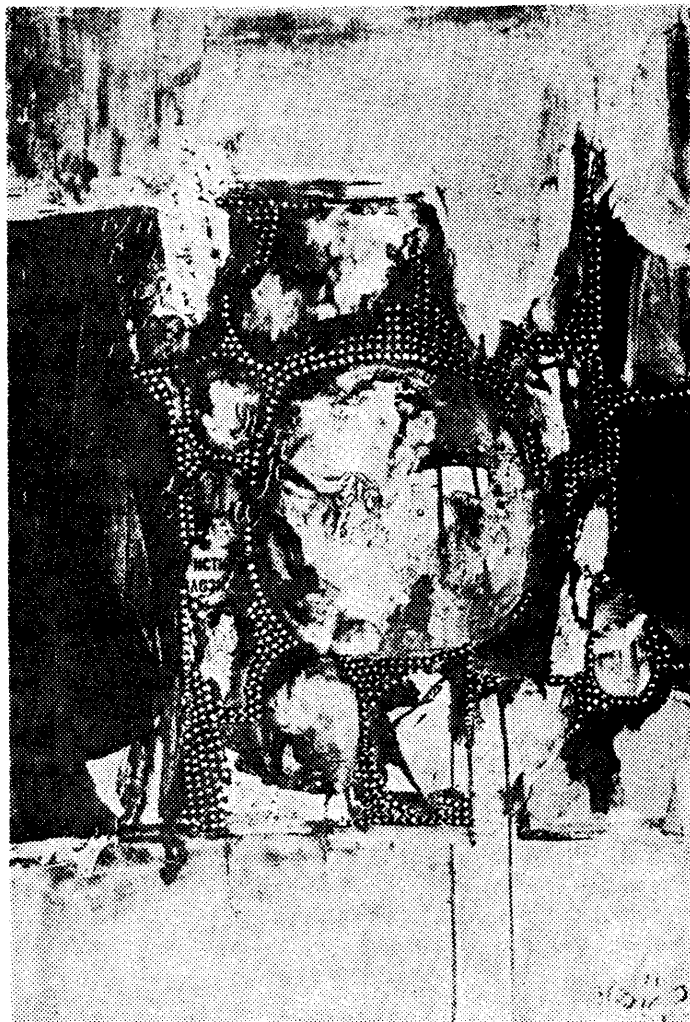
A vajdasági képzőművészeti valóság pillanatnyi értékfelmérésének
megbízhatatlan, ám mégis kifejező mércéjeként a képzőművészeti ese-
mények szolgálhatnak. Néhány kiállítás például, összehasonlítva száza-
dunk már múltba vesző évtizedeinek tárlataival, a vajdasági alkotók
akkori szereplésével, izgalmas tanulmányok, meglepő következtetések és
értékelések lehetőségét kínálja.

A zombori XXVI. Képzőművészeti Ősz 1986 októberében megrende-
zett tárlata Đorđe Jovićnak, a háború utáni első igazi műbírálóknak a
sajátságos, szerzői válogatása. A még mindig meghatározatlan „mai kép”
után kutatva Jović harminckét olyan művésznak az alkotását választotta
ki, akiknek vitathatatlanul autentikus hangvételük van, s időszzerűsé-
gükkel hatnak a jugoszláv térségben. Közülük heten a vajdasági mű-
vészet fejlődéséhez is hozzájárultak.

Ennek a hét művésznak az élén mindenképpen a fenomenális Konjo-
vić áll, aki 1985-ben sajátos expresszionizmusával a párizsi Őszi
Szalon szenzációja volt. Életének immár kilencedik évtizedében ismét-
ten bebizonyította, hogy az alkotás annyira élő és időszzerű, amennyire
autentikusan kifejezi az erős személyes érzelmeket és a „saját” világ él-
ményét.

Szintén a veteránok közé tartozik Ács József is, akiről Sava Stepanov
képzőművészeti kritikus találóan írja: „Azok közé az alkotók közé tar-
tozik, akikkel szemben a nyolcvanas évek kritikusai felülbírálják koráb-
bi nézeteiket. Ács művészetében ugyanis sok mindent megtalálunk, ami
most vált időszérűvé, így a »nyolcvanas évek művészete« már koráb-
ban is jelen volt. A kifejezés expresszionizmusa a lendületes vonásban, a
kolorista megoldás intenzivitása és tisztasága, az »idézet« módszere, a

³ Đorđe Jović előszava a XXVI. Képzőművészeti Ősz katalógusában. Zom-
bor, 1986. október—november

Pavle Blesić: Ezüst kép, 1971

különbféle stílusok közötti nomád bolyongás, a gyakori applikációk, amelyek a kép érzékletességének lehetőségeit hangsúlyozzák — mindez arra kényszerítette Zdenko Rus zágrábi képzőművészeti kritikust, hogy A posztmodern felé elnevezésű jugoszláv kiállítás katalógusában rámutasson, Ács József ellentmondásos művészi alkatára, aki festészetében az

élet és a művészet közötti viszony modelljeit keresi a mezőgazdasági-
ipari környezetben, miközben a meditálás korlátlan térségében meggyő-
ző tanulságokat kínál a »nomádság« és az idézet területéről.⁴

Pavle Blesić 1924-ben született Zomborban. „Blesić újabb opusának
mindenképpen legkomplexebb része A családi albumból elnevezésű cik-
lus — írja Stepanov, majd így folytatja: — Emlékeinek régi, már meg-
sárgult fényképeit használta mintának, Blesić a fénykép képzőművészeti
műben való felhasználásának egy sajátos változatát valósítja meg.
(...) A régi fényképek, amelyek már nem csupán dokumentumok, Blesić
festészetében az urbánus életmód könyörtelen gépezetében őrlődő ember
elégikus és nosztalgikus szükségleteinek az eltárgyasodott objektu-
maivá alakulnak át. Az elidegenítési veszélyeztetettséget érezve, a fes-
tő a kiutat az egykori világ látszólagos boldogságához és csendjéhez
való kissé romantikus visszatérésében látja. A kép ilyen légkörét nagy-
mértékben hangsúlyozza a »szép« kép, a plasztikus hatású, esztetizált
pikturális egység iránti érzék érvényesülése.”⁵ Mintegy igazolásként vagy
kiegészítésként hangzanak Danica Titić szavai: „A fény érvényesítésé-
el, amely beragyogja A családi album képeit, s mindazt, amit korábban
festett, a művész felfedte előttünk azt, amit a képein eddig nem ismer-
tünk fel. Nem láttuk, hogy legnagyobb szerelme és nagy témája Vaj-
daság. Itt született, itt él, sikerült megéreznie a táj legárnyaltabb ak-
kordjait is, s nemes finomsággal tárja elénk. Az oklevelek, pecsétek, régi
könyvek megperzselt lapjai mind olyan tárgyakká válnak, amelyek e
síkság lakóit a történelem folyamán körülvelték. Képzőművészeti részle-
tek, de ugyanakkor életképek is azokról az emberekről, akikről a művész
mesél.”⁶

Szintén a folytonosság és a „földrajzi meggyökerezettség” korszerű
kifejezését látjuk Zdravko Mandić festőnél, aki gyermekkorában a há-
ború szemtanúja volt. A síkság feletti ködökön merengve, fegyelmet-
ten és következetesen csendesíti le a gesztusát, hogy finom árnyalt szí-
nekkel fejezze ki az itteni beszéd fanyar tömörségét, s a vidék titokzatos
végtelenjét. Kifinomult érzékenységgel alakítja ki a végtelen térség sa-
jatos látomását, ellenáll a korszerű festészet áramlatainak, de semmiké-
ppen sem marad kívülálló. „Mai képe” nyilvánvalóan az angazsált mű-
vészről tanúskodik, aki a ma emberének sejtelmeit, szorongásait érzékeli-
teti. A vajdasági táj ábrázolásának sajátossága nem merül ki csupán a
kísérletezésben vagy valamilyen divatos áramlathoz való csatlakozásban.

⁴ Sava Stepanov: Između racionalnog i iracionalnog. In: *Acs József kép-
zőművészeti kismonográfia*. Forum, Újvidék, 1986

⁵ Sava Stepanov: Trajanje lepog — zapis o slikarstvu Pavla Blesića (Jegy-
zet Pavle Blesić festészetéről). *Dometi*, 1985. 41. sz. 67. l.

⁶ Danica Titić: Otmenost duha i likovnog izraza; o retrospektivnoj izložbi
Pavla Blesića (Pavle Blesić retrospektív kiállításáról). *Dometi*, 1958. 41. sz.
72. l.

A személyes érzések és a közös sejtelmek összecsengése által művei az emberbe vetett bizalmat, a világgal való megbékélés harmóniáját mutatják.

Az említett vágy festővel szemben, akinek a sajátos poétikáját mégis összefűzi a „gyökerezettség”, a következő három művész: Milan Blanuša, Milenko Prvački és Dragan Stojkov a fiatalok nemzedékéhez tartozik, akik a háború után születtek, s olyan képzőművészeti légkörben nőttek fel, amelyben nincs jelentősége a regionális sajátosságoknak. Egyéni poétikájuk meggyőző erejét a kortársaik műveivel összehasonlítva mérhetjük meg. Azonnal észrevehetjük, hogy ennek a nemzedéknek Vajdaságban jelentős számú kiemelkedő alkotó személyisége van.

Egy közülük az 1945-ben született Maurits Ferenc, akiről Đorđe Jović már 1966-ban, tehát közvetlenül első szabadkai kiállítása után ezt írja: „... fiatalos, lendületes festészetét nem lehet beskatulyázni a Vajdaságban honos irányzatok közé. Nem, mert ő minden nagyobb ingadozás nélkül, igazi östehetség módjára találta meg azt a kifejezési formát, amely lelki folyamatokat tükröz. Belőle szinte elemi erővel tör föl minden, s ezért eredeti...” Maurits többnyire portrékat rajzol, s e sajátos vonalvezetésű, szarkasztikus rajzai tették egyéniséggé. Egyéni koloritása is: színeket úgy egymás mellé tenni, ahogyan ezt Maurits ezeken a portréin teszi, csakis egy lelkében örökké háborgó művész tud. Nyugtalanságról tanúskodnak vonalainak furcsa görbéi is, amellyel valahova a lélek mélyére hatol. Ezek a vonalak, mintha valami e vidéki barázdák is volnának, mindig valami drámait fejeznek ki. Mintha csak egy katasztrófa előtti állapot volna minden rajza, mondta róla találóan Petar Čurčić. Drámai és költői is van ezekben a rajzokban és portrékban, mint ahogy lennie is kell, mert Maurits költő is, tehát a látottakat nemcsak megrajzolja, hanem meg is írja. De akkor ír igazán, ha rajzol!

A Mauritséhoz hasonló alapállásból indult a tőle valamivel fiatalabb Vera Zarić is. A szorongás, a félelem rá is jellemző, és ide kell sorolni Ana Bukvićot, az új figuráció egyik itteni úttörőjét.

Az új vajdasági festészet nagy reménysége Josip Skenderović Ago, aki 1978-ban a palicsi szabadtéri tárlaton tűnt föl, majd Párizst választotta lakóhelyül. Szerencsére itthon is mind többet szerepel. E palicsi kiállítás másik festője Szajkó István volt, aki azóta ugyancsak beért festő. Képei virtuóz artizmusról tanúskodnak, s a ma embere életérzésének a kifejezői.

A felsorolás szándéka nélkül említhetjük még Baráth Ferenc, Milica Vučković, Petar Čurčić, Pavel Čanji, Doru Bosioak és mások nevét.

A zombori kiállítás válogatása, amelyet Đorđe Jović kínált fel, egyike a lehetségeseknek. Nem vitás, hogy képzőművészeti jelenünket más személyek műveinek az egybegyűjtésével is be lehetne mutatni, de a vajdasági térségre jellemző a zombori tárlat összeállítójának a véleménye: a képzőművészeti életben még mindig a folytonosságot képviselő festők do-

Maurits Ferenc: Der Mörder, 1981

minálnak, akik ellenállnak a különféle hatásoknak, mégpedig azzal, hogy ragaszkodnak e síkság ihlető forrásaihoz s az itt élő emberek jellegzetességeinek ábrázolásához.

E vidék sorsszerű ismertetőjele mindig is az volt, hogy az alkotók elvándoroltak innen a „központokba”. Mint minden peremvidéken, itt is gyorsan lelohadtak az ifjonti lelkesedések, az évek múlásával arányosan hagyott alább a becsvágy, a törekvés. A „szülőföld szellemi arculata” által motivált alkotó munkát azonban kiapadhatatlan ösztönző forrás jutalmazta. Ehhez a forrásvidékhez tért vissza Pechán József, Stipan Kopilović, Baranyi Károly és a mindenképpen legerőteljesebb egyéniség, Milan Konjović. Nem hagyták el a tájat, s mégsem vesztették eredetiségükből az itt maradók: Streitmann Antal, Oláh Sándor, Farkas Béla, Balázs G. Árpád, Sáfrány Imre vagy Wanyek Tivadar. S nem féltik sajtóságos hangvételüket a tartósan e vidékhez kötődő művészek, Ács József, Milivoj Nikolajević, Almási Gábor vagy Jovan Soladović sem.

Természetesen nem csupán az említettekre vonatkozik a környezettel való azonosulás termékeny hatására vonatkozó megállapítás. Nem említettünk befejezett életműveket, például Milan Keracét vagy Stojan Trumicét, illetve nem idéztük fel Kecic, Lakić, Gorešnik és mások műveit, pedig velük együtt mind világosabban kirajzolódik az autentikus személyiségek alkotói együttese, amellyel a vajdasági képzőművészet ma méltán büszkélkedhet, viszont nem mutathatott be valami hasonlót ilyen meggyőzően az 1927 nyarán Újvidéken megrendezett VI. jugoszláv művészeti kiállításon.

Ha végigkísérjük az eseményeket akkortól máig, az elmúlt hat évtizedben, s ha a vajdasági és egyéb kiállítások részvevőinek csupán a nevét regisztráljuk, már akkor is számos még hiányzó tanulmány kiindulópontjára bukkanhatunk rá; a vajdasági dinamikus képzőművészeti élet sok felderítetlen területe vár még a kutatókra.

Ha az említett nevek mindegyike egy nagy horderejű, kialakult művészi életművet jelent, akkor megfogalmazhatjuk a következtetést, hogy századunk vajdasági festészete egy állandóan felfelé ívelő, sajtóságos folytonosságot tükröz.

A provinciális Vajdaság térségébe a megkésített impresszionizmust a „modern” friss fuvallataként Streitmann Antal és Stipan Kopilović hozta be. Az európai szellemiség gyorsabb és hatékonyabb áramlása a korán elhunyt Danica Jovanović és a szintén nem hosszú életű Pechán József alkotói tevékenységével vált erősebbé. Az aktivizmus jelentős pillanatai Mihajlo S. Petrovnak és Sava Šumanovićnak az *Ut* című folyóiratban megjelentetett művei, s ide kell sorolnunk Ivan Radović korai tájképeit, valamint Balázs G. Árpád 1922-ben megtartott aktivista kiállítását is. Mindössze néhány évvel később Balázs G. Árpád lesz a „szociális festészet” úttörője nálunk. A vajdasági festészet sorsdöntő pillanata volt

Milan Konjović hazatérése szülővárosába, Zomborba, s ezzel meghirdetik a képzőművészek körében a „helyi színek” elméletét, a sajátosság, ihlető „meggyökerezettség”. A modern festészet sajátosságos epizódusa Miloš Bakić szabadkai kiállítása 1936—1937-ben. Tíz nagy formátumú művet állított akkor ki. „A képek a látomásos tematikát, a kifejezetten háború- és fasisztaellenes hangulatot, s a mindenható, romboló erejű műszaki kortól való félelmet ötvözik egybe.”⁷ Ugyanaz a szorongásos hangulat és a fasiszta veszélyre való figyelmeztetés szándéka ösztönözte az 1938. évi szabadkai „fiatalok kiállításának” a szervezőit is. Az angazsált fiatal művészek e köréből származik a későbbi „művésztelepi mozgalom” ötlete is. Mindezeknek az eseményeknek a háttérében elvben a képzőművészet számára nem éppen vendégszerető környezetben mindvégig ott húzódott meg a festőcsoportok, művészeti körök és magánrajziskolák folyamatos munkája, a „képzőművészeti hétköznapi”, az ezen a tájon megrendezett első kiállításoktól, a múlt század nyolcvanas éveitől kezdve. Az egyesületek megalakításával, kiállítások rendezésével, a tehetségek felfedezésével és irányításával, művésztelepek létrehozásának kísérletével, a sajtó (főleg az írók) támogatásával ezt a „képzőművészeti életet” állandóan a nyilvánosság érdeklődésének a középpontjában tartották, mintegy előkészítve a terepet a modern képzőművészeti történéseknek.

„A modernnek a lelkesedésével kezdődött századunk, íme, a posztmodernnek a rezignáltságával ér véget... — állapítja meg Miodrag B. Protić. — S azzal a törekvéssel, hogy létrejöjjön a történelmi emlékezet és az új felfedezések, a múltra való emlékezés és a jövőbe tekintés szintézise... , hiszen a múltat a jelentől vagy a jelent a jövőtől féltetni értelmetlenség, és nem vezet sehová... A védelmet a bizalomnak kell felváltania.”⁸

A hagyomány és az újítás a „mai kép” szerkezetében eredeti hangvétellel mutatkozik meg a Đorđe Jović által kiválasztott fiatal vajdasági festőknél. Milenko Prvački pancsovai festő, aki egyidős az első vajdasági művészteleppel, vásznain a színek robbanását idézi elő expresszív lendülettel, de ugyanakkor annak az ifjú művésznak az érzékenységevel is, aki maga mögött tudja a nagy példaképek minden tapasztalatát, de aki előtt ugyanakkor ott sűrűsödik a mai esztelen világ minden sejtelme is. A vele egyidős zombori Dragan Stojkov tökéletes mesterségbeli tudás-

⁷ Irina Subotić: Deset slika Miloša Babića (Miloš Babić tíz festményéről). A szabadkai Városi Múzeumban és a belgrádi Nemzeti Múzeumban megtartott kiállítás katalógusában. Szabadka, 1981. Miloš Babić festészetéről ld. még: Katalog poklon zbirke (A Miloš Babić-emlékgyűjtemény katalógusa). Szabadka, 1984

⁸ Aleksandar Đurić: Umetnost interrelacija (Az interreláció művészete). A Cvijeta Zuzorić Képtárban megtartott kiállítás katalógusában.. Belgrád, 1986

sal a minta hű másolatát adja (*Ház a mezőben*,⁹ 1986), ugyanakkor pedig ki is nagyítja és meggyőzően mutatja be saját érzékenységének árnyalatait. Sem az egyik, sem a másik nem rabja a hagyománynak, amelyet felhasznál.

A zombori válogatásból kimaradt művészek egyike Kerekes László, képzőművészeti jelenünk egyik sajtóságos magányosa, akit az új kritika az új művészeti gyakorlat világutazójának kiáltott ki. Ennek ellenére festészete villanásként hat, amely összhangban van a konjovići szenvedélyes gesztussal és izzó koloritással, társul Ács intellektuális kétegyével és nyugtalanságával is. 1954-ben született Moravicán, a Bosch + Bosch csoport útját járta, hogy később az „új kép” egyik kezdeményezőjeként kijelentse: „Sohasem hittük volna, hogy a KÉP ismét visszatér majd a műtárgy színvonalán az individuális esztétikai közlés döntő megnyilvánulásai közé.”¹⁰

A lendületes ifjúság jellegzetességével s minden avantgárd mozgalomra jellemző kizárólagossággal a fiatalok úgy vélték, hogy a kép ideje lejárt, míg a tapasztaltabbak festettek; mindannyian alkottak, s csupán néhányan érthették magukra a néhai Lazar Trifunović elméletíró és műbíráló szavait, amelyekkel a jövő művészetét jellemezte: „Visszahúzódo, a kereskedelem és a kritika szeszélyeivel szemben állhatatos, önmagához következetes, s teljesen a festészetnek él; nyugtalanító és kellemetlen lelkiismeretként hat, akit nem nyelt el a művészettel való üzetelés. Társadalmi helyzete ma szerény, befolyása nincs. Elszigeteltségének és háttérbe szorítottságának az erkölcsi ereje azonban olyan hatalmas, hogy ettől kell várunk az új reneszánsz megkezdését, a művészet humanista küldetésébe vetett hitnek a megszilárdítását.”¹¹

A fiatal művész kijelentésével („Egy-egy kép ugyanis annyit »ér« amennyire képes volt az adott pillanat relációit — múltját, jelenét, jövőjét — az alkotói gesztus nyomaiban szintetizálni.”¹²) a „mai kép” érdekében emlékezünk vissza a régiek a festésére vonatkozó ismeret leírásra. Dragoslav Đorđević képzőművészeti kritikus a Duna mellett, valahol Batina környékén jegyezte le 1971. július 13-án „a kép megszületésének mágiкус pillanatát”. Ezzel kapcsolatban Trifunović megállapította: „Konjović nem az első, sem az egyetlen festő, aki dühödt lendülettel alkotott és alkot, de mindenképpen rendkívüli abban, hogy műve valóban be is fejeződik az extázis végén.”¹³

Fejezzük be ezt a visszatekintést Kerekes László 1985. március 1-jén

⁹ A képet Zomborban, a XXVI. Képzőművészeti Őszön állították ki.

¹⁰ Szalma László: Frissen festve. 7 *Nap*, 1985. március 1.

¹¹ Lazar Trifunović: *Slikarski pravci XX veka* (A XX. század festészeti irányai). Pristina, 1982. 149. l.

¹² Szalma László, i. m.

¹³ Lazar Trifunović: *Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića* (Valóság és mítosz Milan Konjović festészetében). Zombor, 1978. 81. l.

lért szavaival: „Mindig a megalkotás aktusára koncentrálok. A megalkotás óriási erőbefektetést igényel. Egy kép szempontjából ugyanis minden a megalkotás pillanatában van...”¹⁴

Az alkotói pillanat tehát véget ér az extázis befejeztével. Hozzá kell tennünk, hogy létezik hosszan tartó „pillanat” is, s a hosszú tépelődés kínosan elhúzódo „extázisa” is. Mindkét esetben, és számtalan más esetben is, az alkotás elválaszthatatlan az autentikus és erős személyiségtől, a pillanattal való azonosulásától.

A kör tehát bezárul a legidősebb festő példájával, aki teljes mértékben „beleillik” a fiatal művészek a képhez való viszonyulásába, s ezáltal is meghajlunk „a kép keletkezésének mágikus pillanata” előtt, amellyel a vajdasági festészet számtalan, még mindig nem kellőképpen értékel munkásának az őszinte hozzájárulásával vidékünk is gazdagodott.

Anélkül, hogy „a múltat védenénk a jelentől”, bizalommal nézzük meg, mi rejlik a nemes szenvedélyességben ellángolt poétikák hamvai között, hiszen nem minden festő volt „avantgárd”, és nem mindenki a képzőművészet továbbfejlesztője, még ha magáról azt állítja is. Ugyanakkor a szerény, epigonnak bélyegzett festő sem mindig haszontalan. Fel kell ugyan ismerni, de „ezáltal nem kell megsemmisíteni — mondja M. B. Protić. — Ugyanis gyakran neki is nagy küldetése van”¹⁵

A festők küldetése, amelyet semmibe vettek az „avantgárd” nevében, az volt, hogy megőrizték a folytonosságot, és felhívják a szunnyadó és szűkkeblű környezetben az emberek figyelmét a képzőművészetre. Hogy errefelé nem voltak valami adakozóak a művészetek iránt, az is bizonyítja, hogy jelentéktelen volt a hivatásos szobrászok tevékenysége. A szobor nagyobb anyagi ráfordítást, különleges műtermet és gazdag mecénások megrendezését igényli. Ennek ellenére néhány háború előtti szobrász erőfeszítésének köszönhetően megmaradt „a forma élete”.

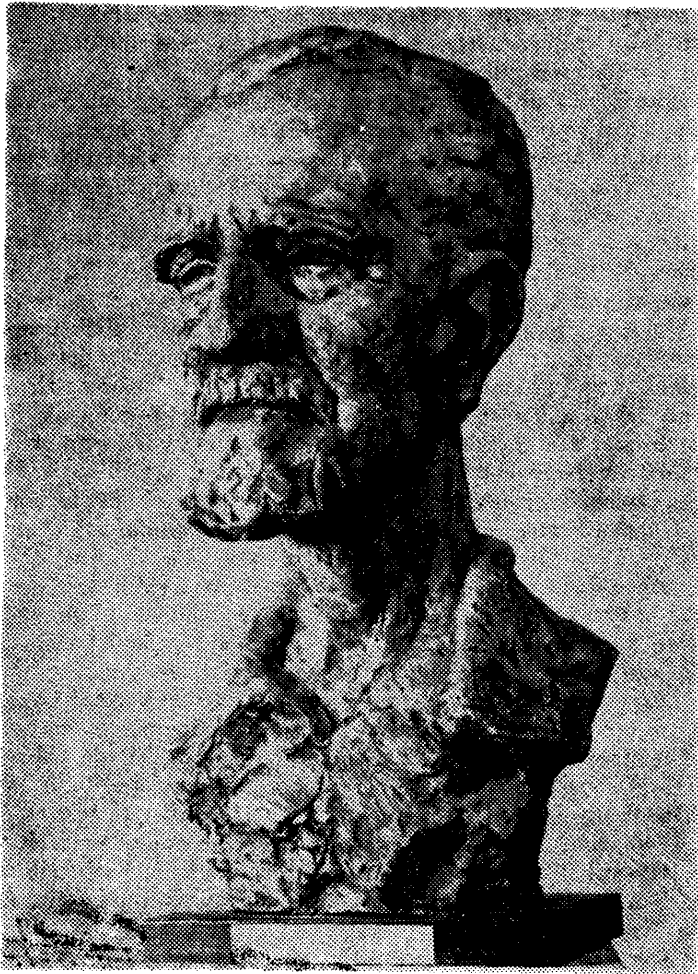
A háború utáni egyetlen itteni szobrásznak, Almási Gábornak a *Fatörzs* (1946) című szobra jelenti e műfaj fejlődésének a kezdetét. A fatörzs „szövetéből” erőteljes gesztussal kiszabadított arc¹⁶ sejteti a szabad formát, s a vajdasági szobrászat jövőbeli dinamikus történéseit. Almási később, Eugen Kocsis kucorai szobrásszal együtt a kiváló, de annál ritkább portrészobrászok sorába emelkedett.

A háború utáni első nemzedék szobrászainak legnagyobb része Belgrádban dolgozott. A vajdasági szobrászat 1953-ban, Jovan Soldatović „visszatéréseivel” kapott nagy lendületet, Soldatović azért jött vissza, hogy Újvidéken megalakítsa a Pedagógiai Főiskola képzőművészeti szakát. Azok a vajdaságiak, akik nem tértek vissza, ma a tekintélyes alkotók sorában vannak, de mindig hangsúlyozzák idetartozásukat. Zoran

¹⁴ Szalma László, i. m.

¹⁵ M. B. Protić felszólalása a Jugoszláv Festők I. Találkozóján. *Rukovet*, 1962. 783—784. l.

¹⁶ Fejtanulmány. Fa, 1946, a szabadkai Városi Múzeum tulajdona

Almási Gábor: Oláh Sándor portréja, 1962

Petrović szobrász, festő és író saját képtárát nyitott szülőfalujában, Sakuľában, Ana Bešlic a szabadkai múzeumban levő emlékgyűjteménnyel fejezte ki ragaszkodását, míg a többiek az emlékműszobrászat kiemelkedő alkotásaival vannak jelen.

Az emlékművek — a háború előtti vajdasági városok ritka díszei — ma hatalmas szabadtéri galériát képeznek, s közülük nem egy a leg-sikerültebb modern alkotások nemzetközi versenyében is magas szintet jelentenek.

Oto Logo: Kéve, 1977

Ana Bešlić az aleksandrovói emlékművel 1955-ben mintegy bejelentette a hagyományokkal való szakítást. A szerbcsernyei születésű Aleksandar Zarin 1961-ben az adai ellenállási emlékművel „a falusi környezetben a lineáris szerkezet”¹⁷ térbeli megoldását alkalmazta, bátran, újszerűen és szokatlanul, amelyre még a tekintélyes művészeti központok is felfigyeltek! Jovan Soldatović a *Sajkási emlékművel* az emlékműszobrászat csúcsteljesítményét valósította meg, amely tökéletesen beilleszkedik a síkság végtelenjébe. Ugyanakkor 1962-ben Almási Gábor Szabadkán megformálta Oláh Sándor portróját, amely — állítom — ebben a műfajban az egyik legjobb alkotás nálunk. Glid Nándor *Akaszottak balladája* (1967), amely voltaképpen dachaui emlékművének egy részlete, megrázó vertikálisaival a büszkeség és a kegyelet egyedülálló emlékműve. Pavle Radovanović a szőregi, valamint a čeneji partizánegységnek állított emlékműveinél szokatlan megoldást választott, különösen az utóbbinál. Az égetett agyagot, e vidék ősrégi anyagát használta fel a művészi üzenet továbbítására. A „tégla” együtt öregszik a múltó idővel, az emlékezés jeleként áll a síkságon (akár egy lebontott szállás), s szimbólumként azonosul a környezetével. Oto Logo *Kévéje* (1977) Szabad-

¹⁷ Aleksa Čelebonović képzőművészeti kritikus szerint Aleksandar Zarinnek ezek a művei kivételes helyet foglalnak el a szobrász életművében.

kán a korszerű vokáció kristályosodott formái közé tartozik, a műszaki civilizáció tárgyainak szépségén „felőtt”, modern ember érzékenységgel alakította át a búzakévé, az agrár múlt ősi jelképét a testvériség és egység szimbólumává. Különösen érdekes esettel állunk szemben Oroszlámoson (Banatsko Arandelovo), ahol Sava Halugin fiatal szobrász *Szétört bilincsek* című alkotását emlékműként fogadták el! Ugyanez az alkotó szintén többjelentésű, szabad formában emlékezett meg Csantavéren 1986-ban a nagy aratósztrájk ötvenedik évfordulójáról.

A felszabadulás óta emelt mintegy kétezer emlékmű nagyobb része szokványos, gyakran gyenge szobor, szürke megoldás. Ez nemcsak Vajdaságban van így. Kétségtelen viszont, hogy a vajdasági térségben korábban alig ismert esztétikai és memoriális környezetek, a beruházók és a művészek együttműködésének, összhangjának köszönhetően mind gyakrabban maradandó értéké válnak.

A köztéri szobrok, az ember mindennapi környezetének e humánus akcentusai — rendkívül lassan ugyan — szaporodnak a fiatalok tehetséges nemzedékeinek alkotásaival is. Az egyik ilyen dinamikus népszerűsítő az újvidéki Mladen Marinkov, aki mellett meg kell említeni Slobodan Budulić, Borislav Šuput és mások munkásságát is. Ma már majdnem minden városnak van szobrásza. Figyelemreméltó művek keletkeznek Versecen és Titoverbáson, vagy például Topolyán, ahol a rendkívül ígéretes Dudás Sándor él és dolgozik.

Annak idején Almási Gábor tevékenysége mellett nagy figyelemmel kísérték a fiatal Kalmár Ferenc fejlődését. Ma az Újvidéki Akadémia docense, Ljubomir Denković és egyetemistái mellett meg kell említenünk Szilágyi László nevét, valamint a mind több szobrásznőt: Kis Juliannát, Borislava Prodanovićot, Radmila Bobić-Fijatovićot és a szobor más híveit. Mindannyian hozzájárultak, hogy a szobrászatával a vajdasági művészet országos viszonylatban is élen járó legyen.

A szobrászathoz hasonlóan a grafika is csupán az utóbbi évtizedekben indult rohamos fejlődésnek. A *Vajdasági grafika 1900—1985* elnevezésű kiállítás igen áttekinthető kiadványának szerzője, Miloš Arsić¹⁸ az első időszakból (1900—1941) mindössze tizenkét alkotót, méghozzá grafikával is foglalkozó festőt sorol fel. A háború után, az ötvenes években grafikusként szerepel Dušan Milovanović, Ankica Oprešnik, Mileta Vitorović, Milan Kerac, Milivoje Nikolajević és Dragoslav Stojanović Sip. Ma ugyan egyes festők is foglalkoznak grafikával, de felsorolhatunk legalább húsz, kizárólag fiatal, igen eredményes grafikust, akik számos elismerésben részesültek könyvek műszaki kivitelezéséért vagy plakátterveikért. Csupán néhányat említnünk: Baráth Ferencet, Milan Blanusát, Cvetan Dimovskit, Maurits Ferencet, Milica Vučkovićot, vagy néhányat

¹⁸ Miloš Arsić: *Grafika u Vojvodini 1900—1985. A Modern Művészetek Képtára, Újvidék, 1985. június—augusztus*

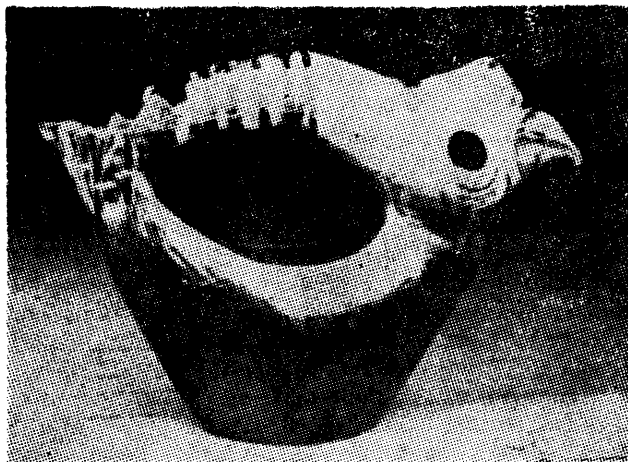
a legfiatalabbak közül: Doru Bosiokot, Borivoj Popržant, Zvonko Tilićet és másokat. Miloš Arsić véleménye szerint „a nyolcadik évtizedet úgy jellemezhetnénk, hogy a jugoszláv képzőművészet általános irányvételének keretében ez az időszak a vajdasági grafikusok köre bizonyos autonómiájának a kialakulását eredményezte”.¹⁹

A kerámia az agrár múlt funkcionális gölöncsértermékei mellett a századforduló évtizedeiben erőteljesen előretört az épületek díszítőelemeiként, s a szecessziós építészet magyar változatának sajátosságaként. Ezért is furcsálhatjuk, hogy ilyen hosszú ideig az alkotók érdeklődési körén kívül maradt. A két háború között Baranyi Károly és Baranyiné Markov Zlata úttörő hozzájárulása jelentős az anyag és a tűz kolorista ötvözetének kutatása terén. A háború után Baranyiné Markov Zlata tanítványai váltak a kerámia első népszerűsítőivé. A topolyai művésztelep tagozataként 1959-ben Kishegyesen megalapított művésztelep, amely ma Dévics Imre nevét viseli, a keramikusok első iskolájává vált. Mojak Aranka és Petar Mojak irányításával itt próbálkozott elsőként az égetett agyaggal Kalmár Ferenc, majd a többi szobrász, hogy utánuk következzenek az „igazi” keramikusok. Ma már Vajdaság-szerte számos kerámiaműhelyt találunk, amelyek szerencsés együttműködést alakítottak ki a téglagyárakkal. A kikindai Terra, a kanizsai kerámiaművésztelep és számos magánműterem láttán a vajdasági kerámia korábban nem is sejtett felvirágzásáról beszélhetünk. Természetes, hogy a jugoszláviai keramikusok triennáljának gondolata a szabadkai Képzőművészeti Találkozón vetődött fel, illetve már azt megelőzően beszélgettek róla a vajdasági művésztelepeken. Az 1986-ban megtartott VI. triennálén több mint húsz vajdasági keramikus műve volt jelen az országos jellegű, alapos válogatást követő tárlaton, ami viszont arról tanúskodik, hogy ennél sokkal többen foglalkoznak ezen a vidéken kerámiával. Kétségtelenül rokonítja őket „közös tulajdonságuk és megállapodott hitük, hogy a kerámiaművészet lehetőségei korlátlanok, s hogy az agyag, akárcsak a legősibb időkben, élön lüktet a formáló ujjak alatt, azt követelve a művésztől, hogy lelket és formát adjon neki”.²⁰

Moják Aranka mellett, akinek a fantáziadús formái és mázai e művészet csúcspontját jelentik, ki kell emelnünk Togyerás József „mézeskalácsszíveit”, vagy Ivan Jandrić meleg színű, pompás gyümölcsökkel teli agyagkertjeit, költői jeleneteket varázsolt az égetett földbe Marina Sujetova-Kostić, aki a kanizsai majolikatalálkozó kezdeményezőjeként most hasonló játékokra biztatja a többi keramikust. Slobodan Kojić nagy sár-tömbökkel birkózik, hogy az ember drámai nyomaiként örökítse meg őket a kikindai Terra kemencéinek tüzeiben, Kalmár Magda pedig cso-

¹⁹ Miloš Arsić, i. m.

²⁰ Svetlana Isaković, i. m.

Moják Aranka: Madár, 1961

dálatos pannókkal borítja be a falakat. Sorolhatnánk a többieket is, akik ötletes edényeket és kisplasztikákat készítenek.

Külön hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az alkotók régi vágya, az építészettel való szintézis, amelyet a művésztelep házigazdája, a topolyai község külön rendelettel támogatott, legnagyobb mértékben éppen a keramikusok erőfeszítéseinek és alkotásainak köszönhetően valósult meg. A formák és színek tűzben ötvözött együtteseit megtaláljuk az újvidéki vasútállomáson, a szabadkai nyugdíjasok otthonában, Kikindán és más városokban is mint a századforduló kerámiadíszének méltó utódait.

A vajdasági építészet témájú X. Mitrovicai Szalon szervezői 1985 októberében összehasonlították a század eleji építészeti örökséget az utóbbi évtizedek építészeti megvalósításával. „A szecessziós témájú tevékenységek veszélyével, szerencsére, már nem találkozunk kulturális és szakkörökben” — véli a kiállítás katalógusának egyik előszavában Slobodan Jovanović építész, s megállapítja: „Veszély fenyeget azonban az egész háború utáni építészeti alkotás vagy modern építészet témáját illetőleg, s magunkat is kiteszük ennek, amíg meg nem állapodik a jelenlegi építészeti folyamatok bíráló kommentálása, s nem biztosítjuk ennek megalapozottságát egy azonosított, elfogadott és szakmailag-kritikailag feldolgozott és megjelentetett, az eddigi fejlődésre vonatkozó vajdasági építészeti leltárral.²¹

Az említett katalógus másik írásának szerzője, Nikola Stojanović

²¹ *Arhitektura u Vojvodini* (Vajdaság építészete). A 10. Sremska Mitrovica-i Szalon, Lazar Vozarević Galéria, 1985. október

Milorad Berbakov—Spasoje Krunic: Jovan Popović Képtár, Opova, 1970

építész már derülátóbb: „Az általános véleménnyel ellentétben a posztmodern építészet szégyenlősen, de elkerülhetetlenül felfrissülést hozott e korszak produkciójának egy részében. A »nem tiszta stílus« (s annak idején így nevezték a szecessziót is!) vagy a posztmodern részleteiben felfedezhető az épületek egész során, de legkifejezettebben a magánházakon látható, s a lokális szellem jellegzetességeit is tükrözi. Tekintettel arra, hogy elég sok történelmi örökséget hordoz (a szecesszió-nak köszönhetően), a posztmodern építészetnek minden lehetősége megvan ahhoz, hogy az elkövetkező évek építészeti alkotásait megjelölje.”²²

A századforduló építészetének értéke az elmúlt évtizedek során vitathatatlanul igazolást nyert. A két háború közötti időszakot Dragiša Brašovan építész kiváló alkotásai fémjelzik, amelyek alapján jogos a „leltározásnak” és a városi környezet szakmai értékelésének az igénye. Értékelni kellene ennek az időszaknak a többi építészeti alkotását is.

A felszabadulás utáni, ma is tartó időszakban szintén vannak jelen-

²² Uo.

tős építészeti megvalósítások, sokat ígérő nevek is, amelyek igazolhatják az építészeti folytonosságot.

Az opovai Jovan Popović Képtár (1970), amelyet Milorad Berbakov és Spasoje Krunic tervezett, mintegy kezdetét jelenti annak az útnak, amelyen az építészek elindultak: a hagyományok felhasználásával alkalmazkodni a síksági táj jellegzetességeihez. Berbakov a *Rohalj-bázis* — *Jabuka* emlékművel (1973) szintén igazolta ezt az irányvételt.

Ezzel párhuzamosan Dragan Ivković építész az újvidéki Šipad áruházzal (1970) szintén azt a törekvést fejezi ki, hogy a réginek és az újnak az egybehangolását alaposan és felelősségteljesen kell elvégezni. Ehhez hozzá kell még tennünk Bence Tibor kikindai és Veselin Matein szablyai épületeit, Tóth Józsefnek és csoportjának a gyermekfaluját és több más, talán kevésbé szembetűnő, de sikeres építészeti megoldást.

Egy szép példát említenék, amelyben nagyszerű összhang alakult ki az építészeti örökség és az új épület között, mégpedig Miodrag Milidragić megoldását (a bácsi iskola, 1971). Aleksandar Kelemen szintén az ilyen összhangnak a szép példáját mutatta fel a szabadkai Vas lakó- s üzleti központtal (1974), akárcsak Šanta Crkvenjakov a vrdniki Termal Szállóval (1975), vagy Vera Naumov a titoverbászi lakóépületekkel (1977).

A legújabb, derűlátásra okot adó épületek közül meg kell említeni Goran Martinović szabadkai bölcsődéjét (1981) és zentagunarasi templomtervét (1985). Minden figyelmet megérdemel az újvidéki Vojvodina Sportközpont impozáns együttese (1981, Živorad Janković és Branko Bulić tervei alapján) vagy a zombori nyugdíjasok otthona (Láng Béla építész-mérnök, 1984).

A fiatalabb építészek nemzedékének biztató munkája a palicsi Jezero Szálló felújítása (Ivan Romić építész, 1984), valamint a történelmi városmagok megalapozott felújításának mind gyakoribb példái.

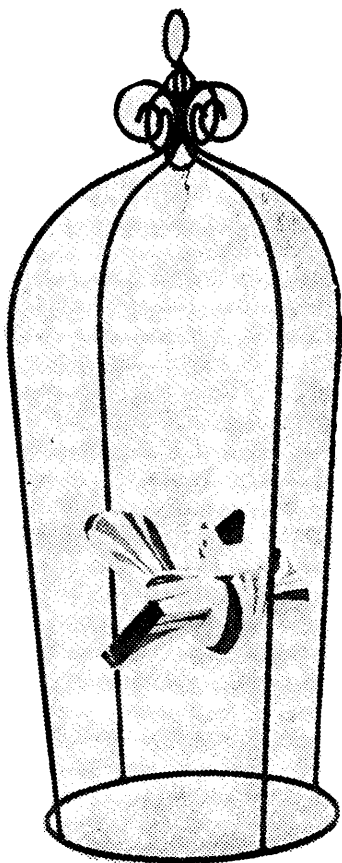
Szemmel láthatóan eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy e vidék urbánus szerkezete a XX. században méltó lehet a korábbi korok építészetihez, s rájöttünk arra is, hogy a világ nem a lélektelen építészeti kizárólag funkcionális formáival kezdődik, amelyeket kritikátlanul átvettünk és beleerőszakoltunk a sajtóságos vajdasági síkság házaik közé. A fiatal építészek mind gyakrabban felhasználják a mai kor vívmányai-val összhangban levő hagyományokat is.

A nevek sokasága, az építészek, szobrászok és festők, a kerámia felvirágzása és lehetséges építészeti alkalmazásának jelentősége, a kiemelkedő esztétikai értékű grafika, az ez alkalommal nem említett vajdasági naiv művészet és egész sor más kutatási egység vár a türelmes, kitarító feldolgozásra. A háború előtti újságírók, irodalmárok, vagy kiváló műbírálók (hogy csak Todor Manojlović, Mihajlo S. Petrov, vagy Szenteleky Kornél nevét említsem) helyébe új emberek léptek. Igaz, ugyan, hogy a háború utáni első igazai művészeti kritikus, B. Szabó György

vagy a fiatalon elhunyt Rade Predić nincs már közöttünk, de számtalan művészettörténészünk, múzeumi és képtári custosunk van, s az újságok, a rádió és a televízió szerkesztőségeiben sok képzőművészeti kritikus dolgozik.

Előttük áll, az ő kitarató kutató munkájukra vár ez az értékes képzőművészeti örökség.

(Vége)

PAP JÓZSEF KÉT VERSE

PECHÁN BÉLA

Elpártolhat az embertől a fény is, Béla.
Mondtad, Szaharát zúdít a szemedbe:
karistolja, hallani szinte, ha kinyitod.
De a hiányát se bírod elviselni!
Mert

v i l á g

kell a képhez,
akár látvány, akár látomás
ingerli a művészt.
Jóízű fény kell, nyugodt tavak
mélyéből felszálló, meg napszállat
és hamvas hajnal lehelte fény,
melyben a szem hall és tapint,
s megérzi a színek illatát és ízét.
Elpártolt, ellened fordult a fény, Béla.
Amivel nem tudott betelni szemed,
kristálymorzsalékká lett világod:
szilánkok fúródnak gondolataidba.
Te a látás örömeiben fogantál,
s lettél a látás és láttatás megszállottja.
Lehunyt szemedben is örök lesz a látás!
Hányszor tapasztalom: rég lehunyt szemek
kísérik nyughatatlan jövés-menéseim,
s igazítanak el a világ dolgaiban.
Meg hát „apukád”, József a példa: lépten-nyomon
beléje ütköztél, meglátásaiba.
Így lesz, Bélám. Marad látásunk jó támasza
a te lehunyt szemed.

KÖLTŐK MŰHELYTITKA

A kanizsai író tábor egyik délelőtti,
 hagyományosan hosszan elnyúlt
 rendezvénye szünetében
 az amatőr színház szűkös udvarában
 tolongó s a karbolszagú
 árnyékszék ostromló író társak közül
 haiku-mentorom, Saša, a kísérleti
 költészetek specialistája
 kiáltott rám, hogy vigyázzak,
 mert rátaposok a h a i k u j á r a.
 Mutogat a lábam elé, hogy ott, ni,
 a sűrke betonjárdán, az a csillámló
 csiganyom, el ne tapossam . . .
 Hát ha még nap iránt fordulva
 láthattam volna!
 Ám ha magyarázgatnia kell,
 már szívja is vissza,
 akkor a pillanat számomra
 nem haiku-élmény, mondja,
 s ne szorongassam, menjek csak,
 ahová indultam, mert még . . .

Este Adorjánon volt író—olvasó
 találkozó, és Saša is felolvasott,
 természetesen, dédelgetett haikujaiból.
 Egyiket nekem ajánlotta, s azt most az ő
 tudta nélkül, fordításban, közreadom:

Világos nappal,
 csigák gyöngyházfény nyomát
 nem látod, versvak!

LADIK KATALIN VERSEI

VADLIBÁK UTOLSÓ, TÜZES SUGARA

Kevesen éltek azon a hegyen.
Kénnel füstöltek egész éjjel,
Várták a Vízöntőkor hajnalát.

Valami súlyos járvány tombolt
A féltve őrzött kertben.
Véres szárnyakkal, égési sebekkel
Húztak el a hómezők felett.

FEHÉR, HALÁLOS ÁRAMLÁS

Az örvény szívóerejét
Hosszú éjszakákon át próbálgatta.
Védőruhájából asztrálteste könnyedén kibújt.
Szárnyait a hajó belsejében hagyta,
Tudatát átengedte a fehér vonzásnak,
A beteljesülés mérgező leheletének.

TENGERRE, DE MESSZE, S AZON TÚL

*A csatornába taszítástól
Nem félünk úgy, mint Isten szerelmétől
T. S. Eliot*

Olyan ez, mint a betegség.
Ma forgószeél támad, s a gyengédség által
A fül jobban hall és a szem jobban lát.

A betegség ágaskodik, növekszik, eléri a mennyezetet.
A többi vonal válaszol neki.
Peer Gynt a ház fölött repül.

SZÉL, FA, MOCSÁR

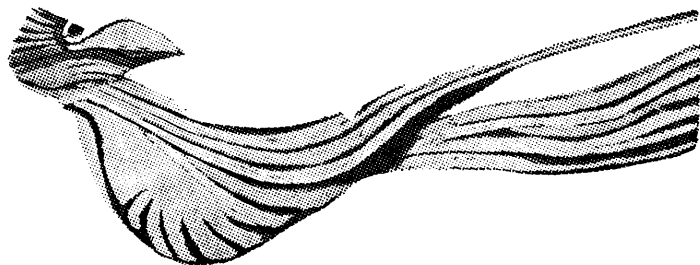
A tartógerenda vészesen behajlik.
Feltámadt Médeia citromsárga szélben.
A kiszáradt szomorúfűz éjszaka virágot hajt.
Nincs hiba, nincs dicséret.
Szörnyű álmok, mérgező harmaton ülnek.
A mocsár vize a fa fölé emelkedik.
Hajnalra szél kerekedik.

ÁGAK KÖZÖTT, LEBUKÓBAN

Magányos, izzó kődarab.
Nem élet és nem halál.
Örök idők óta tartó zuhanás.

ÉDENTŐL KELETRE

Rommezőkön bukdácsolnak,
Markukban a betört ég üvegcserepei.
Elvérzik csuklójukon a reggel,
A szilánkokat üres szemgödreikbe tömik.

ARISZTIDET KITILTJÁK AZ USZODÁBÓL

Szloboda Jánostól kölcsönzött témára

TÚRI GÁBOR

1.

Volt egy Arisztid, ki egy ízbe
kisdolgot végzett be a vízbe.
S bár megteszik százan is lopva:
„Arisztid mától ki van dobva!”
A trambulin mégse pisilde.

2.

Volt egy Arisztid, ott élt Marcalin túl.
Fürdőzni — sajna — többé már nem indul.
Tasziló unja a hisztit:
magára vessen Arisztid,
ha vízbe füttyentett a trambulinrul.

3.

Volt egy Arisztid, fényes rangu hím,
kívül az uszodai stramm bulin.
Közöttünk nincs helyed — így Tasziló,
ülve a vízben —: visszataszító,
hogy pisilde legyen a trambulin!

4.

Volt egy úr: úszni — korsó kútra — jár,
míg egy szép nap betelik a pohár.
Sorsát sejtette vón Arisztid,
ha nem vigyáz: ha vízbe piszkít,
ne trambulinról. Az nem piskoár.

5.

Volt egy Arisztid. Többé nem kegyence
az úszómesternek, és a medence
táját is messze kerüli azóta,
hogy Tazsiló, a kétszínű, letolta,
miért nagy ívbe volt pisilni mersze.

6.

Van egy Arisztid — fürdőzni szeret.
Am uszodánk rossz hírű dísze lett.
Egy s más tőlünk is kiszalad,
de mégis mindez — víz alatt.
És nem nyakakba dől a vizelet.

7.

Volt egy Arisztid: oly, ki szabályt megszeg.
Medencébe vizelni nem a legszebb.
Teszi oly is, ki bontonba finom,
no de mégsem állva — trambulinon.
Mindenben az a fő, hogyan cselekszed.

8.

Van sok Arisztid és még több felekezet,
de ahány igazság, csak egy útra vezet.
Hallgasson az író,
ha bölcsebb Tazsiló:
A bűn sem mindig bűn, ha víz alatt teszed.

P. NAGY ISTVÁN VERSEI

HAL-ÁLOM

Szél tologat ki-be táncoló
huzat kiköpni-e bagót
papírgalacsint kockaforma

kenyérbélet a partot fel-
tüzeli a nap az ég
darabokban lepedőnyi felhő

szél tologat papírhajót
köveket görget az erdő

alszik még a kabóca
tűlevélen szétszórva
pikkelypénzek

fölsebzem óhatatlanul ha
harcsaszájjal — a kíváncsiságtól
indíttatva — ráharapok.

AJTÓT NYITNI, HA

Ajtót nyitni, ha
majd kopog a preparált
döbbenet, ki fog.

„FÜVÉR”

Hamuos Béla idézése

„Az a ritmus ez”

„ami”

„a tengerzúgásé”
 ahogy megszelídülnek
 a tajtékzó bűgő hullámok
 habzón mosódva

el a

mélyvizek felnőtt áramaival
 a lusta örvényléssel
 („az a ritmus ez”)

„az”

„éjszakai erdőn suhogó”
 „szélé”
 „ami az állatok járásában”
 „madarak szárnycsapásában”

„van meg”

ahogy
 virradatkor feléled

a szél

megborzolja a szirtekre
 települő törékeny testű
 madarak csillogó
 tollazatát meglegyinti
 az indákon tekergő
 álmatlan majmokat
 („az a ritmus ez”)

„nem az épületé hanem”

— „a szikláké”

„nem a kerté hanem”

— „az erdőé”

„az a ritmus”

„ami egy fa ágaiban”

„egy hegy” — — —

„ami a víz simaságában”

„vagy hullámzásában”

(„az a ritmus ez”)

ahogyan meztelen
árnyként
lapulsz rejtekhelyeden
minden pillanatban
újraélve újraálmodva
a holdfény kisüléseit
a könnyed hullámverésben
(„az a ritmus ez”)

— „ahogy a szálak elhelyez-”
„kednek felnőnek egymásra”
„támaszkodnak a térben”
„helyet foglalnak ahogy”
„vonalaik egymást kiegészítik”
„szítik és megsemmisítik”
„ahogy érezni a gyökerek”
„földbe markoló szívását”
„a levelek fény- és levegő-”
„éhes kapaszkodását”
„a zöld erekben lüktető”
„fűvér keringését” —

(„az a ritmus ez”)

A JÁRHATATLAN ÚT*

APRÓ ISTVÁN

A máz megpattant.

Monos Bálint megrázta a fejét, hogy szabaduljon a gátlástalanul feltoluló emlékektől. A gyerekek nem jöttek, így tétlenül ült a nagy tuskón, amely körül össze szokta gyűjteni őket.

— Ez már csak ilyen nap lesz — gondolta. — Így kezdődött, és így is folytatódik: nem hagy nekem nyugtot sem a múlt, sem a jövő és közben tétlenségre kárhóztatva ülök egy sártenger közepén. Legalább ezek a lurkók jönnének!

Megadóan visszasüppedt a vigasztalan múlt ködös képeibe, és újra egészen céltalannak érezte az életét, azt is, hogy visszajött ide, hiszen nem válthatja ő meg a világot, még ezt a maroknyi embert se, mert nem engedik először is ők maguk, de nem engedi még ezernyi látható és láthatatlan hatalom, amely rögtön színre lép, ha a szegény kicsit felemeli csüggedő fejét.

Az apátságon is ahol utoljára szolgáltam az Urat egyházi hivatalban, úgy elszaporodtak az ellenségeim, hogy nem mozdulhattam, egyetlen lépést sem tehettem, hogy az intrika rögvest nyomomba ne szegődjön s kikezdjen valahogyan. Minden döntésem, határozatom nagy port vert fel, akkor is, ha nevetségesen jelentéktelen dologról volt szó. A sok mesterségesen szított botrány és viszály persze nem maradhatott az apátság falain belül, egyesek gondoskodtak róla, hogy mindennek jókor híre menjen és távolabbi feletteseim is tudomást szerezzenek a kellemetlen esetekről. Ki tudja, milyen ferdítésekkel és hazugságokkal fűszerezve kerültek ezek az ügyek egészen a püspökségig, de ha semmivel sem tódították meg őket, akkor is sokat ártottak nekem. Legjobb jóakaróim is (köztük olyanok, akik személyesen jól ismertek és nem is igen hitték a képtelen vádakat), még ők is csodálkozó és

* Befejező rész

intő levelekkel fordultak hozzám, hogy mégsem lehet véletlen, hogy annyi baj van a személyemmel, s a különböző egyházi tisztviselők mind ezekről a botrányokról beszélnek.

Hosszú leveleket írtam mindenfelé, magyaráztam, bizonyítottam, kivizsgálást kértem, de úgyszólván mindig hiába. Alig volt eset, hogy kérelmemnek eleget tettek és felülről kiküldtek valakit utánajárni a vitás kérdéseknek, és így alkalmam nyílt tisztázni magam.

Egy évben rendkívül jó gabonatermés volt a környéken, és a falvak több évi járandósági hátralékukat is beszolgáltatták az egyháznak. Az előző évek szűk termése mellett az apátság elhanyagolta a magtárépületeit, és a három nagy tároló közül csak egy, az is a legkisebb volt alkalmas raktározásra. Mint a gazdasági ügyek amolyan mindenés intézője, én idejekorán utasítást adtam ugyan a rossz magtárak kitakarítására és a tető megjavítására, de nyomban rám támadt az intrika, hogy hiábavalóságokra szórom az egyház pénzét, hiszen évek óta elegendő az az egy épület is. Nosza, lóra ültem, és bejártam még egyszer a vidéket, gondosan számba vettem a falvak feltört földterületeit, és hogy miből megnyit vetettek abban az évben. Újból csak azt kellett látnom, hogy ritka bőséggel kecsegtetnek a gabonaföldek, már a rendes évi tized is kétszeresét fogja adni a tavaly befolyt mennyiségnek. Tapasztalataimról részletesen beszámoltam az előjáráságnál, minden érveimet számokkal, papírokkal támasztottam alá, de hiába, senki sem hallgatott rám. Aratáskor, persze, megmutatkozott, hogy igazam volt, egyre-másra érkeztek a megrakott szekerek, már egész sor állt az apátság udvarán, mert a kis magtár dugig megtelt. Kapkodtam fűhöz-fához, s felmentem a korábban akadémikusok urakhoz, hogy most szerintük mitévő legyek, ha már olyan jó tanácsokat tudnak osztogatni. Nem átalítottak azzal vádolni, hogy a számtalan figyelmeztetés ellenére elhanyagoltam a szükséges intézkedéseket és minden következményért én leszek a felelős!

— Ebből jelentés lesz! — mondta kárörvendő vigyorral egyikük, amikor nagy peckesen kikísért a fogadószobából.

Hiába csikorgattam dühömben a fogamat, megoldást kellett találnom, de rögtön. Találtam is. A városban béreltem magtárat egy tehetős német polgárnál, mégpedig — mivel feljebbvalóim a költségeket nem hagyták jóvá — saját pénzemem. Azt reméltem, ezzel a jelentős áldozattal nyugalmat vehetek magamnak és a megfelelő körökben is végre méltányolni fogják odaadásomat és belátják tisztességemet.

Befejeződött az aratás, és végre fellélegezhettem. Időnként lejártam a városba körülnézni a magtárakat, bármi váratlan is történik, nehogy ellenségeim hamarébb tudomást szerezzenek róla, mint én. Éppen egy ilyen ellenőrző utamról ballagtam visszafelé, amikor Mihály frátert láttam szemben sietni a meredek ösvényen, s már messziről integetett.

— Bálint fráter! — lihegte. — Siess, odafönn már mindenki téged vár!

— Engem? Minek?

A fiatal barát csak a fejét rázta, hogy nem tudja, miről van szó, de odafönn mindenki nagyon komoly, és a hangulat semmi jóra nem utal. Hiába faggattam tovább, vagy tényleg nem tudott semmit, vagy ráparancsoltak, hogy tartsa a száját. Töprengve rőt-tam az utat felfelé a domboldalon (az apátság szép kerek domb tetején épült, amelyet dél felől félig körülvelt a város), de semmi okát nem tudtam adni a váratlan idézésnek és szigorú hangulatnak. Végül is azzal nyugtattam magam, hogy nagy dolog nem lehet, fejemet nem veszik, mert egyszerűen nem követtem el semmit, amiért félnem kellene. Ha megint felfújtak valami apróságot, hát majd megmondom a magamét egyesekről, akik folyton gáncsoskodnak, de egyházunk ügyéért semmit sem tesznek, mégis egyetlen szavukra felbolydul az egész apátság, és vége-hossza nincs a dühös vádaskodásnak. Ha megint ilyesmivel állnak elő, hát tudják meg, hogy nem tűröm tovább és elmegyek, marják csak egymást nélkülülem!

Elszántan és harcra készen nyitottam be a nagy tanácsterembe, ahol valóban mind együtt ültek már az elöljárók. Meghajoltam, és villogó szemmel vártam, hogy a fejemre olvassák legújabb állítólagos bűnömet. Sokáig csend volt, és ez a színjáték még jobban ingerelt, legszívesebben felcsattantam volna, hogy tessék, itt vagyok, mondják meg, mi bajuk van velem.

— Monos Bálint fráter . . .

A hang hidegen csengett, és a szavakat újabb jelentőségteljes csend követte, amitől — hiába próbáltam nyugodt maradni — arcomon gyöngyözni kezdett a verejték. Hát még amikor egyik legbefolyásosabb rosszakaróm előadta a kínos ceremónia okát!

— Monos Bálint fráter! Tudomásunkra jutott, hogy galádul visszaéltél szentegyházunk és tisztos vezetőink jóindulatával, hálátlanul megcsaltad azokat, akik felemeltek és akik jólétben tartanak ma is! Megbocsáthatatlan bűnt követtél el e tisztességben és

az egyház iránti odaadásban megöszült férfiak ellen, de utálatosan vétkeztél a hívők, a nép ellen is, akiknek hite méltatlanul megrendülhet az anyaszentegyházban az ilyen semmirekellők miatt, amilyen te vagy! És vétkeztél egyenesen isten ellen, amikor az ő javaira emeled mocskos kezedet, mert a szentegyház vagyona az Úr vagyona! Ez utóbbiért majd elnyered méltó büntetésedet, ha eljön az ideje, az Úr fog feletted ítélni . . .

Tágra nyílt szemmel, még mindig értetlenül bámultam a szent felháborodásában szinte tajtékozó férfiúra. A violaszín bársonyból készült palást kis híján szétrepedt hordónyi testén, amikor dörgedelmeihez lélegzetet vett. „... az Úr fog feletted ítélni...” — mondta, és ájtatosan a mennyezetre függesztette a szemét, de a következő pillanatban úgy csattant fel a hangja, hogy nemcsak én, hanem a szorgalmasan bólogató papok is mind összerezzenek:

— De az ellenünk elkövetett vétkeidért nekünk fogsz felelni!

A felháborodott egyházi méltóságteljesen leült de máris újabb hangot hallottam a hátam mögött.

— Fráter Monos Bálint!

Megfordultam.

— Hiteles tanúvallomásokkal tudjuk bizonyítani, hogy jóakarátú egyházfők figyelmeztetése ellenére, és annak ellenére, hogy jó előre magad is láttad, mennyi gabonára számíthatunk az idén, szándékosan hagytad tönkremenni az egyházi birtokokon levő magtárakat. Ennek oka azonban nem megbocsátható restség vagy szintén elnézhető hanyagság volt, hanem aljas számítás! Miután a magtárak használhatatlanná váltak, te a saját pénzeden béreltél tárolót, oda hordattad a szent tulajdont képező gabonát, amit a bérbe adó, tisztos polgár is szavahihetően bizonyít. Nem tartozik azonban erre az általunk is nagyra becsült úrra, hogy ezzel a csalafintasággal ellenőrizhetetlenné vált a termények mennyisége és holléte.

Szólni szerettem volna, hogy mindent ellenőrizhetnek, itt vannak a kulcsok, az iratok, de máris folytatták:

— Monos Bálint! Csak abban tévedtél, hogy vannak még becsületes, lelkiismeretes hívei az egyháznak, akik felfigyeltek szennyes ügyködésedre, és leleplezték azt. Megbízható tanúktól tudjuk, hogy a kezeid közé kaparintott, más számára úgyszólván hozzáférhetetlen terményt jó pénzért, titokban száz kereskedőknek adod el, akik nagy nyereséggel Bécsbe viszik!

A terem felmorajlott.

— Lám, most is az alkudozásból jön, mindenki tudja, hogy he-
tente többször is legyalogol a városba, becstelen ügyleteit intézni!

Ez már sok volt. Úgy lerohantak, hogy szóhoz sem jutottam,
csak kapkodtam a fejem, ahogyan dörögtek rám, egyszerre több
felől, és egyre dühödtebben. Védtelenül álltam előttük, egyetlenegy-
szer sem engedtek közbeszólni. Megsemmisülten támolyogtam ki
a teremből, és csak sötét cellám magányában tértem magamhoz.
Már nem akartam elmenni, pedig szívesen engedtek volna. Egy-
re az ostorként csattogó, becsmérő szavakat hallottam:

- Tolvaj!
- Csaló!
- Álszent!
- Áruló!
- Hitetlen!
- Istentelen!

Nem mehettem el, hiszen az már szökés lett volna, és lemossa-
tlanul rajtam marad a mocskok.

Amennyire képtelen és megdöbbenő volt az ellenem felhozott
vád, annyira nehéz volt ellene védekezni. A bőséges termés le-
nyomta a búza árát, és a kereskedők valóban szekérszámra indí-
tották útnak az olcsón felvásárolt terményt Bécs és más német
városok felé. Annak a polgárnak is, akitől a magtárat bérbe vet-
tem, több tárolója volt a városban, és valamennyi körül igen
élénk volt a szekérforgalom. Kivert a hideg verejték, amikor ezt
végiggondoltam.

Ezek után már meg sem lepődtem, amikor eredménytelennek
bizonyult minden próbálkozásom, hogy tisztázzam magam, hiá-
ba szóltak a körülmények mellett. Hiába mutattam meg az
apátság feltöretlen pecsétjét a magtár ajtaján, hiába nyitattam ki,
és becsültem fel a benn levő gabonát, névtelen levelet szerez-
tek, amelynek írója tudni vélte, hogy még a termés behordása
előtt annak jelentős részét máshová szekereztettem. Vége-hossza
nem volt az ilyen és ehhez hasonló sületlen állításoknak. A vak
is láthatta, hogy becstelen játékot űznek velem, de mindenki úgy
tett, mintha semmit sem vett volna észre.

Megmozgattam minden követ, latba vettem minden ismeretsé-
gemet, de úgy látszott, ezúttal is hiába küszködöm, még csak vá-
laszt sem kaptam segélykérő leveleimre.

Egy este halkan kopogtak cellám ajtaján. Mihály fráter volt, aki újabban élvezte az előljáróság bizalmát, és az én feladataim egy részét is átvette.

— Nem maradhatok sokáig — suttogta —, de fontos hírem van a számodra. Az érsek megsokallta az egyház tekintélyét csorbító vádaskodást és a körülötted támadt zűrzavart. A végére akar járni az ügynek. Még nem tudni hogyan döntött, de rosszakaróid attól tartanak, hogy alapos kivizsgálást fog elrendelni. Odafönn nagy a kapkodás . . .

Az ajtóból még visszafordult:

— Az Úr kegyes és igazságos. Bízunk benne!

Izgatottan vártam a fejleményeket. Külön öröömre szolgált Mihály fráter gesztusa, amellyel elárulta, hogy titokban az én oldalamon áll, együttérez velem. Visszakaptam valamicskét az emberekben való elvesztett hitemből.

Néhány nap múlva valóban megjelent az apátságon három tekintélyes egyházi férfiú, azzal a céllal, hogy felülvizsgálják a termények ügyét. Nagyon komolynak és hajlíthatatlannak látszottak mindhárman, és ellenőrző munkájuk során senkitől sem hagyták magukat befolyásolni. Ez persze, egyedül csak nekem kedvezett, mert nekem nem is volt szükségem győzködő beszédre, minden benne volt a rendesen, tisztán vezetett lajstromokban, amelyeket annak idején közvetlen felettesem is ellátott jóváhagyó kézjeggyel. Ezek alapján könnyű volt utánajárni, hogy melyik falu mennyi gabonát szállított be tized fejében, és hogy az a gabona melyik raktárban fekszik. Néhány nap alatt a bizonyítás befejeztett, s egyértelműen kiderült, hogy alaptalanul rágalmaztak, és a gabona megvan az utolsó szemig.

Boldogan sóhajtottam fel, isten mégis megvédi az ő hű szolgáját, nem hagyja a gonoszok martalékául! Úgy gondoltam, most már véglegesen nyilvánvalóvá válik egyesek rosszindulatú mesterkedése, s ha nem is büntetik meg őket (habár titokban ezt is reméltem, és éjszakánként egészen beleéltem magam a bosszú édes mámorába), legalább intést kapnak, amiért keserítették az életemet és ártatlanul befeketítettek.

Munkájuk végezetével távozni készültek az igazságos és komoly egyházférfiak. Ebből az alkalomból ismét összehívták az apátság előljáróit, küldöncöt szalasztottak értem is. Megint utolsónak érkeztem és éppen olyan komor, szigorú arcok fogadtak,

mint amikor vádlottként álltam előttük. Meg tudtam érteni, hogy nem repesnek az örömtől, én is igyekeztem kifejezéstelen komolyságot erőltetni az arcomra. Mégis belesápadtam, amikor ugyanaz a hordótestű, violaszín palástos úr emelkedett szóra, aki a rágalmakat oly dörgegelmesen olvasta a fejemre, és akinek kellemetlenségeim jó részét is köszönhettem. Hosszú orációba fogott, amire a meglepetéstől és elképedéstől alig tudtam figyelni. Csak később kezdtem felfogni szavainak értelmét, amikor egyre hangosabban és szenvedélyesebben magyarázott.

— Szentegyházunk érdeke kivételesen megkívánta, hogy érdemükön felüli figyelemben részesítsünk olyan ügyeket és személyeket, amelyek és akik egyébként nem méltóak a figyelemre. Mégis, ezzel újfent megmutattuk nagylelkűségünket és egyházunk igazságos voltát. Megköszönjük az érseki küldötteknek, hogy segítettek véget vetni az áldatlan torzsalkodásnak, bár hisszük, hogy saját magunk az apátságon belül is hamarosan eljutottunk volna az igazságos ítéletig.

Tágra nyílt szemmel, hitetlenkedve hallgattam ezt a cikornyás, arcátlan beszédet. Pedig a szónok még nem fejezte be.

— Ugyanakkor dicséretben kell részesítenünk mindazokat a lelkiismeretes szolgálókat az Úrnak, akik olyan éber odaadással aggodnak az egyház vagyonaért, hogy tekintélyüket és fáradságot nem kímélve bátran és megalkuvás nélkül harcba szállnak, ha csak a tisztességtelen szándék leghalványabb gyanúja felmerül. Tisztelet nekik, amiért vállalták a kockázatot, hogy a gyanú esetleg alaptalan, de nyugtassuk is meg őket, hogy ez korántsem jelenthi tekintélyük csorbulását! Sokkal inkább dicsőségükre szolgál! Inkább százszor vádoljunk alaptalanul, mint egyszer is szemet hunyjunk valamely gazember istentelen cselekedetei fölött! Védekezünk kell testvéreim, mert az ellenség mindenütt ott lapul! Senkinek sem szabad hinnünk, ha mégoly ártatlannak tűnik is, mert minden gyarló emberi sorsnál fontosabb szent és igazságos egyházunk rendje és biztonsága!

— Te pedig, Monos Bálint fráter, jól figyelj! Ezúttal sikerült kihúzni nyakadat a hurokból, és ezt nem utolsósorban kegyes jóindulatunknak és elnézésünknek köszönheted, de még egyszer figyelmeztetünk, jóindulatúan figyelmeztetünk, hogy jól tennéd, ha a jövőben jobban összehúznád magad, mert továbbra is sok panasz van rád!

Megingott alattam a nehéz kőpadló.

A kárörvendő, diadalmas arcok sorfalából sokat tanultam akkor. Megtanultam például észrevenni az olyan apróságokat, mint a vastag aranyláncok a távozó, kiküldött papok nyakában, s már arra is emlékeztem, hogy ideérkezésük előtt még mások palástján láttam őket ékeskedni. Mindeddig kétségbeesett önsanyargatással próbáltam magamban fölfedezni a hibát, azokat a gonosz, gyarló tulajdonságokat, amelyek szembefordítják velem rendtársaimat és feletteseimet, de a gabonahistória és az azt követő szégyenteljes kioktatás után már láttam, hogy másutt van a kutya elásva. Nem személyem ellen irányul a gyűlölet és acsarkodás, legalábbis nem közvetlenül: származásomnak, sehonnani, jöttment, földönfutó, valószínűleg jobbágy mivoltomnak. Sokan egyszerűen nem tudták elviselni sikereimet, gyors előmeneteletem, különösen azok, akik nem eszükkel, szorgalmukkal jutottak el a viszonylag magas hivatalokig, hanem nevükkel, birtokaikkal.

Ilyenek pedig sokan voltak.

Amíg egyszerű szerzetesként jártam a kolostorokat, alázatosan elvégeztem mindenféle munkát, addig meglepően gyakran találkoztam a nagyok felemelő jóindulatával is. Egyesek, akik még abban az időben vettek pártfogásukba és jó tulajdonságaimért megszerettek, még később sem pártoltak el mellőlem, de annál jobban fájt, amikor ezek között is akadt olyan, akinek gyors emelkedésem szálfka volt a szemében. Olyan embertől hallottam, akiről korábban el sem hittem volna, hogy egyszer még így szól rólam: „Odaadod a parasztnak a kisujjad, és már az egész karod sem elég neki.”

Szegény szerzetesként kellett volna leélni az életem, ezt szánta nekem a világ, az a bűnöm, hogy fellázdattam, hogy többet akartam... Örülnöm kellett volna, hogy egyáltalán kiemelkedhettem a jobbágysors kilátástalanságából, ez is nagyon keveseknek adatik meg a magamfajta lelencek közül.

Ült a tuskón, és odáig jutott tűnődéseiben, hogy miként fordított akkor hátat az áskálódó világnak, és merült egészen magába, felderítetlen belső világába. Sokszor egész napra a cellájába zárkózott, és hosszú töprengései során lassan felderengett a susogó nádas képe, és sejteni kezdett valamit arról az éjszakáról, amikor futni kellett, egy ingben, mezítláb, árkon-bokron keresztül, de felderengett a néma, torzonborz ember alakja is, aki megtanította tüzet gyújtani, és így sorban, vagy éppen összevissza sok minden

az elveszettnek hitt múltból. Segítségére voltak a históriák is, amelyekhez hozzájutott, meg az élő szemtanúk elbeszélései azokról a történelmi eseményekről, amelyek sorsát valószínűleg alakították. Így egészen bizonyossá vált, hogy a török 1552. évi, nagy hadjáratának estek mellékesen áldozatul azok az addig évtizedekig viszonylag békében élő falvak, amelyek valamelyikéből ő is származott.

Gyászos esztendő volt az! Szulejmán szultán, Erdély, a Habsburgoknak való átadása feletti haragjában semmisnek tekintette az érvényben levő békét, és hatalmas haddal felvonulva egész országrészeket igázott le. Elestett Temesvár, Arad, Lippa, Karánsebes, Csanád, de Veszprém, Drégely, Szécsény, Hollókő, Ság, Gyarmat, Bajág, Szolnok is. Erre az évre esik Eger várának dicső megvédése is, de bizony más ilyen sikerrel nem lehetett dicsekedni.

Híre-hamva sem volt a sok gyereknek, még a küldöncök sem jöttek vissza, ami mégiscsak szokatlan volt, az utóbbi időben már nem engedtek meg maguknak ilyen engedetlenséget. Vagy bajuk esett? Mi baja eshet egyszerre harminc gyereknek a nádasban, amelyet úgy ismernek, mint a tulajdon tenyerüket, és úgy mozognak benne, hogy a szárcsák sem különben? Ha baj lenne, legalább néhány biztosan visszajön . . .

Azt lehetetlenség lett volna megmondani, hogy a Tisza nádasainak pontosan melyik eldugott falvából keltem útra annak idején, de ez végeredményben mindegy is volt: ha a sárkunyhók valahol összedőltek, vagy felégette őket az ellenség, akkor a maradék nép és az újonnan arra tévedő földönfutók más alkalmas helyen ütöttek tanyát. Így is indultam egykori utamon visszafelé: addig megyek, amíg nem találok egy olyan nyomorult települést, amelyet emlékeimből ismerni vélek, vagy amíg egyszerűen körül nem vesz a nád, ott nem marasztalnak a vizek.

Megint Baka Tamás csörtetett elő valahonnan, de olyan feldúlt, eszelős ábrázattal, hogy a frátert előntötte a mérge. „Biztosan újra jön a döglött tehenével meg a hókuszpókuszaival!” Nem is várta meg, amíg belekezd az érthetetlen makogásba, elutasítóan felemelte a kezét, és egyre csak a nádast figyelte, ahonnan a gyerekeket várta.

— Jézus! — nyögte erőtlenül az öreg, és valósággal lerogyott Bálint fráter lába elé. — Jézus, Jézus!

Megütközve nézte, ez már mégiscsak sok volt, a még oly fontos tehénért is, hiszen az emberke egész testében reszketett, és szinte nyüzszített a földön.

Nyugtalanság futott végig a falun.

Nem tudta még mi az, teremtett lelket sem látott, de világosan érezte a félelem, sőt a pánik előszelét a levegőben. Nem volt ideje megszólalni, az ösvényen trappolva megjelentek a gyerekek, zihálva, kifulladásra érkeztek, nem jutottak mindjárt szóhoz, de tágra meresztett szemükből rémületet olvasott ki.

— Elvitték őket!

Beletelt néhány perc, mire nagyjából kiderült, hogy mi történt.

A gyerekek elég messze a falutól, a nádas szélén kószáltak, s valamelyikük ismeretlen lovasokat pillantott meg a pusztán. Lélegzet-visszafojtva figyelték őket, egyikük sem látott még ilyen fenséges képet, a félelmetes lovasok elborították a mezőt, és lassan özönlöttek a folyással ellenkező irányban. Az ösztönös félelemnél erősebbnek bizonyult a kíváncsiság, és a bátrabbak a bokrok között bujkálva egyre közelebb merészkedtek a poroszkáló idegenekhez. A távolban nagy füstoszlopokat is lehetett látni. Annyira félelmetesek és mégis lenyűgözőek voltak azok a lovasok, hogy egyesek a gyerekek közül a látványtól egészen megbabonázva észre sem vették, hogy veszélyesen közel merészkedtek hozzájuk. Nem is az emberek vették őket észre, a lovak horkantak fel, és már késő volt elfutni, hármukat körülvették az ijesztő fegyveresek. Egy gyereknek még sikerült megugrania mielőtt leszálltak volna a nyeregből, de kettőt megfogtak, és érthetetlen kiáltozással megkötötték őket. A többiek elég távol voltak, s amikor a rémülettől kicsit magukhoz tértek, eszeveszetten menekültek be a nádba, ahová nem jöhettek utánuk.

Nagy zűrzavar támadt. A faluban mindenki futott valahová, cipelt valamit, gyereket, asszonyt, állatot hajszott. Monos Bálint tanácstalanul állt a fejvesztett nyüzsgés közepén. Az imént még egymagában, tétlenül ücsörgött itt, most pedig azt sem tudja, hova kapja a fejét a nagy hangzavarban. A gyerekek most egyszerre mind beszélni, kiáltozni kezdtek, majd sírva, bömbölve szétszéledtek anyjukat, apjukat keresni. Kiáltozásukból nem lehetett megállapítani, hogy kik voltak a lovasok, csak azt állotta mindenfelől, hogy „nagyon csúnyák”, „rémségesek”, sőt azt is, hogy „nem is igazi emberfejük van”. Abban mindenesetre biztos lehe-

tett, hogy bárkik voltak is az illető fegyveresek, megjelenésük a falu közelében joggal okozott rémületet.

Baka Tamás még mindig ott kuporgott a földön, most belőle próbálta kiszedni, mitől rémült meg annyira. A kis ember egyre csak reszketett, azt mondta, ő is látta a lovasokat, amikor valami csodafüvet keresett, éppen olyanok, mint ahogyan a gyerekek elmondták, talán tényleg nem is emberfejük van, és a testük is inkább a farkaséra emlékeztet, úgy is üvöltöttek, mint a farkasok.

A helyzet aggasztó volt. Ha a lovasok elfogtak néhány gyereket, azt nyilván fölérlik ésszel, hogy nem az égből pottyantak a vadon közepébe, és újabb rabok reményében kutatni fognak a falu után. Bármelyik percben rájuk törhetnek, s ők szinte teljesen védtelenek. A frátert elfogta a rémület, de az első értelmes gondolat is az eszébe villant.

— Eloltani a tüzeket!

A rohangáló népséget nem lehetett megnyugtatni, csak néhányan engedelmeskedtek parancsainak, s vele együtt viskóról viskóra járva oltották a tüzeket, csitították a hangosan jajveszékelőket és kiabálókat. Egyelőre ez volt a legfontosabb, hogy ne árulják el olyan ostobán a hollétüket, s legalább időt nyerjenek. Időt nyerni, de mihez? Gondolatban számba vette a védekezés lehetőségeit, a használható férfiakat, a kevés és rossz fegyvert, amivel szembeállhattak az ellenséggel.

Kik lehetnek? Ha rabokat szednek, akkor aligha a szultán rendes dézsmabehajtói, s habár velük kapcsolatban is minden ok megvan a rettegésre, rabszedő, portyázó fosztogatók náluk ezerszer veszélyesebbek. Ha új háború készül és a felvonuló seregek botlottak beléjük, akkor a sorsuk megpecsételődött: a dúló, fosztogató hadak mindent elpusztítanak, ami az útjukba kerül, csakúgy, mint három évtizeddel ezelőtt Szulejmán rémes serege. Márpedig másra nemigen gondolhatott. A fráter visszatért Baka Tamáshoz, s megkérdezte, törökök voltak-e azok a katonák. Ugyancsak meglepődött, amikor az határozottan rázta a fejét. Nem törökök? A bizonyág kedvéért még néhányszor megkérdezte, de mindannyiszor az volt a határozott válasz, hogy biztosan nem törökökről van szó. Bálint fráter pedig nem tudott elképzelni olyan sereget, amely délről vonul északra, a szultán meghódított területein át, keresztény gyerekeket ejt rabul, és még csak nem is török. Újabb szemtanúkat keresett, és talált is a nagyobbacska fiúk személyében, akik a leskelődők között voltak. Tőlük ugyan nem kérdez-

hette, hogy törökök voltak-e vagy sem, mert aligha mozdultak ki valaha is a faluból, de a lovasok külső megjelenéséből csak következtethet valamire. Eleinte ez is egészen reménytelennek tűnt, mert a fiúk egyre csak azt bizonygatták, hogy nagyon gonosz szemük van, egészen apró, és ég, mint a parázs, s ettől nem tágtottak, akárhogyan is igyekezett valami általánosabb jellemzőt kiszedni belőlük. Lassan azért összeállt a kép: bozontos, „farkas” test, varkocsba fonott haj, csúcsos süvegek, meg apró, gonosz szemek. Keresztet vetett, és isten kegyelmébe ajánlotta kicsiny népét meg önmagát, mert a pusztát ellepő lovassereg nem lehetett más, csak Gazigeraj vérvívó népe, a legfélelmetesebb sereg, amellyel a szultán már régóta fenyegeti Bécset és Európát!

Igaz, Monos Bálintot nem a had félelmetes ereje rémítette meg, hiszen maroknyi ellenség is végveszélyt jelentett a falu védtelen népének, és bármennyire is gyászolta a keresztény világ romlását, most mégsem Bécsért aggódott. Gazigeraj kán és a krími tatárok említésére csontjába állt a hideg mindenkinek, aki hallott már róluk. Még a hódoltságban élő, kicsit már szelídebb törökök is rettegve várták szultánjuk újabb seregeit, ha azokban tatárok is harcoltak, mert olyan nép az, amelyet a török sem tudott megzabolázni, nem is lehetett őket rendes hadműveletekre használni, csak dúlásra, tarolásra, gyilkolásra.

Bálint fráter idegesen próbálta lerázni a karjába kapaszkodó két asszonyt, akik fültépő siránkozással követelték rajta az elhurcolt gyermekeket. Sehogyan sem tudott tőlük szabadulni, pedig minden perc drága lehetett, és kétségbeesetten erőltette az eszét, hogy valami megoldást találjon. Közben észre sem vette, hogy a pánik lassan alábbhagyott, a kiáltozók elcsendesedtek, a rohangálók megállapodtak. A hirtelen beállt csendre csodálkozva nézett fel. Ott álltak körülötte mind, rongyos, vézna népe gyűrűbe fogta, és egyebet se látott, csak esdeklő, bizakodó szempárokat, csendes, de hajthatatlan várakozást. Tanácstalanul nézett vissza rájuk, de érezte, akár órákig állhatnak így, egyetlenegy sem tágtana közülük. Tőle várták a megváltást, papjuktól, az egyetlenőtől, aki kiemelkedett közülük, a fejfel magasabbtól, a tudóstól, az olvasni tudótól, az imát mormolótól, az áldást osztótól, a beteget vigasztalótól, a lelket gyógyítótól, az istennel társalgótól, a messzire látótól, hadakat visszafordítótól, tűzkardot forгатótól, tüzet oltótól, és tüzet lángra lobbantótól, uruktól, szolgáljuktól, tulajdonuktól, megszállottjuktól, pusztából szalasztott Mózesüktől.

Valahol távolabb darvak röppentek fel ijedt rikoltozással a nádból, a fráter összerezsent, a szemek tágabbra nyíltak, a besett mellkasok szaporábban emelkedtek és süllyedtek. A nádban élők ügyelő szövetségese, a darumadár, veszélyre figyelmeztetett: idegenek verték fel nyugalmát.

Egyre csak Mózes járt az eszében, a parancsok, amelyeket az Úr adott neki, ahogyan útra bocsátotta, hogy vezesse sanyargatott népét. A világban semmi sem változik, mindig ugyanazok a kérges sorsok ismétlődnek: folyton új számkivetetteket vezetnek újjászülető Mózesek. A gonoszok is egyformán kegyetlenek minden időben, talán ugyanazok, miért is küldene isten mindig más üldözőket és gyűjtogatókat, a sohasem változó és már jól begyakorolt szerepre? A szenvedők azok mindig váltakoznak, a felnövő vagy fel sem nőző nemzedékeknek egyenként szembe kell nézniük az ősi színjáték véres jeleneteivel, meg kell kóstolniuk a vért, belélegezniük a füstöt, csontot és húst adni a tűznek, loccsantani egy kis agyvelőt a földre, fájdalmat és szégyent adni a kéjért tomlóknak, hullák bűzét (adni és szagolni), megtölteni a könyveket, hogy okuljanak a később jövők is és nehogy gondban legyenek, ha netán maguknak is kedvük támadna újrajátszani a felejthetetlen jeleneteket.

Még csak vitatkozni sem volt kivel, ahogyan Mózes vitatkozott az Úrral, és próbált kibújni a nehéz küldetés alól. Nem mondhatta senkinek, hogy „Kérlek, Uram, csak küldd, akit küldeni akarsz”, mert megmásíthatatlanul ott álltak előtte azok, akiket vezetnie kellett, s szeme pillája sem rebbenhetett anélkül, hogy észre ne vegyék, lépést sem tehetett, hogy ne lépjenek azonnal utána. A Mózeseket és Jóbokat sohasem kérdik meg előre, mi a véleményük isten által kiszabott útjaikról, s az után sem érdeklődnek, van e kedvük a prófétaághoz. Ez is maradt a régiben.

— Szedjétek össze minden fontos holmitokat, csomagoljátok meleg rongyokba a kicsiny gyermekeket, és hozzatok magatokkal annyi élelmet, amennyit csak össze tudtok kaparni, biztosan elbírja a hátatok!

Szedjétek vállatokra egész nyomorotokat: vagy hozzatok el mindent, vagy hagyjatok oda mindent, egyre megy. Nem ti vagytok az elsők, és hogy ne legyetek az utolsók, útközben szórjatok el néhány gyermeket. Nem tud ember nélkül meglenni a föld. Dobjatok embermagot egy-egy fa tövébe, ne féljétek, biztosan ki-

kel, és kezdi majd előlről! Ti most elmentek, ha van hová, és visszajöttök majd, ha lesz honnan. Ne kérdezzetek semmit, mert választ még senki sem kapott a hozzátok hasonlók közül, és könnyebb lenne sarkából kifordítani a világot, kétfelé hasítani az eget, mint válaszolni a ti földhözragadt kérdéseitekre. Mindenki nyugodtabb, ha hallgattok. Isten is nyugodtabban fordít háta nektek, a kard is simábban nyisszen belétek, a mocsár is puhábban emészti el csontjaitokat, a tavasz is nagyobb kedvvel hajt virágot emléketeknek, és az eljövendő századok békésebben nyújtóznak majd, ha már ők is csak múlt lesznek. Hát csöndben maradjatok!

A darvak egészen közel riantak fel, de akkor már kívül jártak a falu területén. Egy nagy tó felé vonultak a sűrű bokrok között, ha azt megkerülik, és utána elvesznek a mocsár legbizonytalanabbnak látszó részében, akkor talán megtéveszthetik a nyomolvasókat. Monos Bálint megállt, és megvárta, amíg elhalad előtte a cipekedő menet. Lehangelő kép volt. Ez a nyomorult, reménytelen menekülés sehogyan sem illett bele álmaiba, amelyek visszahozták ide a kolostorok és apátságok romlott, de biztonságos világából, de szomorú kudarcát jelentette a ma reggel még legelérhetőbbnek látszó terveinek is. Az utolsó csecsemőt cipelő asszony is elhaladt előtte, és most üres tekintettel nézte az áruló nyomokat. A puha földben valóságos ösvényt hagyott a sok láb és ez ellen semmi okosat nem tudott kitalálni. Újra előresietett, és a legsűrűbb bozóton, combig érő vadvizeken át vezette népét, egyre messzebb a rengetegben. Vakon követték, a legtöbben még nem is jártak ilyen távol a falutól.

Órák óta haladtak már megállás nélkül, úgy tűnt, egyre mélyebbre hatolnak az ember nem járta vadonba, de a fráter jól tudta, hogy biztonságról szó sem lehet, mert megjárt útjukon ugyan most már nehezen követhette volna őket bárki emberfia, de azt nem sejtette, hogy milyen messze van oldalról a pusztá, amelyen akadálytalanul száguldoznak a vérre szomjazó lovasok, és valamilyen járható utat is keresztezhetek, ami szintén halálos veszedelmet jelentett volna a számukra. Nem maradt más reményük, csak a járhatatlan úton, ez volt minden, amit még magukénak hihettek.

Előző őszi vándorlásai alapján próbált tájékozódni, akkor hosszasan bolyongott a mocsarakban, élő embereket vagy elhagyott faluját keresve, amíg rábukkant mostani népére. Úgy emlékezett, hogy errefelé a folyó hatalmas kanyart ír le és a mocsárvilág több-

napi járásra húzódik nyugat felé, és bármiféle katonaság számára áthatolhatatlan vadont jelent. Csak abban reménykedett, hogy már elérték ezt a tájat és elég mélyen behatoltak a mocsarak közé. Pihenőt engedélyezett.

Nem tudta még, hova is mennek tulajdonképpen és van-e egyáltalán olyan hely, ahol huzamosabb időre rejtve maradhatnak a ravasz tatárok portyái előtt. Mert hiába van az, hogy nem idevaló nép a tatár, azért csak vadságában olyan közel áll a pusztához, fákhoz, vizekhez, hogy bámulatosan jól kiismeri magát idegen tájakon is. Olyan a szaglása, mint a farkasé, fürkésző, keskeny szemének villanását nem kerüli el egyetlen nyom, egyetlen óvatlanul letört gally sem, és félelem nélkül bemerészkedik a legsűrűbb rengetegbe is, ha prédát sejt. Csak arra számíthatott, hogy a szultán nyilván nem a pusztai pásztorok ellen hozatta fel félelmetes harcosait a messzi Krímről, biztosan felbomlott a béke, és újra Bécs ellen vonul, s akkor hamarosan eltakarodnak a tájról a kósza hadak. Ezt kellett valahogyan lapulva kivárni, bízni oltalmában, s később majd csak megtudnak valamit a hadi helyzet alakulásáról, hogy mire a seregek téli szállásra visszavonulnak, a falu népe újra eltűnjön a visszatérőben sem szelídebb hadak szeme előtt. Addig azonban sokat kell még reszketve imádkozniuk sorsuk jobbra fordulásáért.

Az értelemnek nem sok hasznát vehette volna, így egészen ösztöneire bízta magát és népét. A hosszú tél után még fel sem melegedhetek igazán az örökösen fázó, gémberedett tagok, a vézna izmok erőtlenek voltak még, és az embereken hamarosan a fáradtság jelei mutatkoztak. Hiába engedélyezett egyre gyakrabban pihenőt, mindig lassabban haladtak, és a menet aggasztóan hosszúra nyúlt. Megpróbálta a lemaradókat elől elhelyezni, de ez is meddő erőfeszítésnek bizonyult, mert mindig újak maradtak el, és a sok rendezgetés után egyszerre azt vette észre, hogy az egész karaván körbecserélődött, és ismét azok kullognak hátul, akiket kezdetben a menet elejére parancsolt. A megerőltető futkosás és gyözködés őt magát is kimerítette, hiszen ő sem volt már régi ereje birtokában, a nádasban töltött tél és az egészségtelen, szűkös táplálkozás nála is megtette a magáét. Azért csak tovább erőltette a menetelést, és valahányszor emberei lerogytak pihenés gyanánt, kis idő után talpra ösztökélte őket, és vonszolták magukat tovább. Nem tágitott, pedig a nap már elég alacsonyan világított a nádas felett.

Földre szegezett tekintettel lépkedett, mégis nagyot botlott valamiben. Odanézett: földbe süppedt, korhadó emberi csontok meredeztek ki szanaszét a tavalyi avarból és a többiek is sorra botladoztak bennük. Kevesen néztek hátra, annál fáradtabbak voltak, és ha meg is tették, fásultan léptek tovább, a saját haláluk elől menekültek, és nem érdekelte őket a másoké. Bálint fráter azonban keresztet vetett, és borzongva nézett körül. Nem a szét-szórt emberi maradványok látványa tette lúdbőrössé az ujjatlan bekecsből kifehérlő meztelen karját, hiszen látott olyat éppen eleget életében, inkább a környező nagy fák egyre sötétedő koronájában s a kicsit távolabb csörgedező ér neszezésében érzett valami nyugtalanítót. Alig indultak tovább, váratlanul kis tisztásra értek. Figyelmes szem, a vadon álcázó munkája ellenére is könnyűszerrel felfedezhette az emberi kéz nyomát.

Bálint fráter a lenyugvó napra, majd fáradt seregére nézett, és utasítást adott a letelepedésre. Itt kellett maradniuk reggelig, képtelenek lettek volna továbbmenni, és nem is vállalhatta a kockázatot, amit az éjszakai menetelés jelentett volna az ismeretlen vidéken. Végigjárta a kis táborn, és segített szélvédett, éjszakai pihenőre alkalmas helyeket keresni, megnyugtatott néhány pityergő gyereket, biztató szavakkal bátorította a felnőtteket. Nem volt ugyan nehéz jó alvóhelyet találni, egymástól nem túl messze, többé-kevésbé beomlott szélű gödrök sorakoztak a ritka cserjésben, oldalukon sok helyen cserepesre égette az agyagot az egykori tűz. Szemmel láthatóan egy hajdani település helyén ütöttek tanyát, a viskók gödreit még nem tüntette el egészen a vadon, és még így is jó szolgálatot tettek az üldözötteknek. Fráter Bálint visszatért a maga gödréhez, ahol a batyuját hagyta, és ahol néhány gyerek már összebújva aludt. A tűzgyújtást szigorúan megtiltotta, és arra gondolt, hogy őrszemeket kellene állítani, de nincs emberei között egyetlenegy sem, aki az elmúlt nap megpróbáltatásai után ébren tudna maradni, még ő maga sem. A legtöbben már aludtak, és biztos lehetett benne, hogy percekben belül senki sem lesz ébren. Úgy kuporodott, hogy azért rálásson a táborra, és az alkony derengésében még egyszer végignézett a tisztáson. Megint erőt vett rajta az a furcsa érzés, de feje rábukott a térdén keresztbe tett karjára, és abban a pillanatban elaludt.

Feljött a hold. Megtermett vadkan ballagott megszokott csapásán az erdei ér felé, hogy hajnal előtt még szomját oltsa. A füzes

felől fújt a szél, ahonnan kilépett, így váratlanul, egészen közeliről csapta meg az erős emberszag, és meglepetésében nagyot horkantott. Egy pillanatig mozdulatlanul állt, majd megfordult, és elűnt a bokrok között.

A gödör szélén összekuporodva alvó ember nyilván erre a horkantásra riadt fel, bár nem tudott volna számot adni róla. Egy percig feszülten figyelte az erdő és a nádas éjszakai neszeit, majd hosszan elnézte a szemben álló hatalmas tölgy még csupasz koronáját és a hegyében világító teliholdat. Nézte ezt a képet, és agyában valahol megjelent egy másik: nagy csupasz fa, ágai között a holddal, jobbra meg egy kisebb fa, utána a nádas sötét tömege. A két kép lassan egymásra csúszott. A holdfényben jól látszott a kisebb fa jobb felől, meg a halkán susogó nádas is.

Egyszerre látni vélte azt is, amit a sötétség és az erdő eltakart: távolabb a sekély, de halban gazdag kiöntéseket, a zombékost, számtalan vízimadár fészkelőhelyét és a sűrű bokrokat, ahol csapdákat lehet állítani, és amelyeken ősszel hihetetlen tömegben piroslik a som. Hosszú, zezzugos ösvényt látott, amely megnyílt az avatott kezek érintésére, hínármezőn, áthatolhatatlannak látszó töviserdőn, zizegő nádfalon át kanyargott, és nesztelenül összezárult, ha az ember tovasurrant. Egyszerre ismerte ennek az ösvénynek minden szeszélyes hajlatát, minden pokolra nyíló embernyelő ingoványát. Szinte a szemével követte a holdfényben derengő éjszaka mélyére, és csak messze, valahol a sötét látóhatár közelében veszítette el, de akkor már megbékélten visszatérhetett, többé már nem téveszti el, és csak idő kérdése, hogy mikor járja végig. Tekintete újra megállapodott a fán és a holdon, álommal küszködő értelme, üldözött lelke, itt talált réges-rég nem érzett megnyugvást.

Azzal a biztató gondolattal aludt el újra, hogy most már tudja, hol van, és nem kell tovább céltalanul bolyonganiuk a rengetegben, innen biztonságos búvóhelyre vezetheti rongyos seregét.

A gyerekeknek úgy kellett felrázniuk Bálint frátert, olyan mélyen aludt, pedig egészen világos volt már. A reggel hűvösében már természetesnek tűnt, hogy megtalálta csaknem elfelejtett és mindedig hiába keresett szülőfaluját. Nyögve tapogatta elgémberedett tagjait, és szemével jóleső megnyugvással fedezte fel sorra az agyában rejtett, mélyen eltemetett emlékek valóságos megfelelőit. Végigjárt néhány gödröt, hátha valami jel alapján megtudja, me-

lyikben töltötte azt a magányos telet, de régen elkorhadt már a nád, amellyel a Néma segítségével hevenyészve befedte, s egyéb nyom sem maradt. Egykori vacska nem lehetett távol attól a ponttól, ahol az éjszaka kuporgott, hiszen sok éjszakán át kellett valaha ugyanúgy bámulnia a nagy fát és a holdat, hogy annyira eszébe vésődjön.

Nem volt több idő merengésre, sietve ettek egy keveset a magukkal hozott eleségből, készülődtek az indulásra. Nem tudott azonban mégsem így elmenni, már menetkész sorban állt a sereg, s mind űrá néztek, miért nem indulnak már. Imára kulcsolta kezét, és megvárta, amíg mind lepakolják holmijukat és követik a példáját. Nem törődött már vele, hogy inkább pogány szertartáshoz hasonlít, amit cselekszik, mintsem keresztény istentisztelethez. Arccal az erdő felé fordult, a szétszórt csontok felé, amelyek között talán néhai legkedvesebbjei is ott porlanak.

Uram, fogadd el esdeklő imánkat a te szent szabad eged alatt, hallgasd meg a könyörgésünk a védtelenek lelkeiért, fedd el egészen szétszórt csontjaikat, hogy ne háborgathassa többé őket a bűnös és kegyetlen világ, hogy ne tapodja földi maradványaikat a gonoszok kevély csizmája, és add meg nekünk, istenem, hogy ne jussunk elődeink szomorú sorsára, hagyd, hogy hozzád hűen élhessünk még ebben a sárban, amely lehúz, de fájón marasztal és megbékéltén, tisztességgel eltemetve térhessünk majd meg a Te boldogabb országodba! Ne engedd, hogy ellenségeink kegyetlen kezébe kerüljünk, hiszen Néked is halálos ellenségeid ők, Téged akarnak bennünk megölni, azért irtanak minket, mert a szívünkben hordunk Atyám, látod letértünk minden útról, mi vagyunk azok, akik számára nincs ezen a földön egyéb csapás, csak a járhatatlan út, hát ne vedd el tőlünk legalább ezt az egyet, ha már mindössze ennyit adtál, mikor megszülettünk! Amen.

Vádlóan csengett ez a fohász, de azt se bánta már Bálint fráter, itt állt, ahonnan egykor elindult, bezárult a nagy kör, életében annyi mindent akart, annyi magasztos célért küzdött, és most a puszta létért kellett könyörögnie a maga és népe nevében, már talán nem is igazában az életért, csak emberibb halálért, ennél kevesebbet már nem kérhetett, mit bánja ő, ha keményen zúgnak a szavak!

Lecsillapodva jelt adott az indulásra, és nekivágtak a nádnak, bár a még tegnap felsebzett mezítelen lábakat kegyetlenül próbára tette a sok éles levél és hegyes, alattomosan kiálló csonk. Bálint

fráter nem mert az egykori faluban maradni, túl nyílnak érezte a világ felé, akkor is, ha útnak már nyoma sem volt körös-körül, mindent benőtt az erdő és a nád. Úgy érezte, ami egyszer bekövetkezett, az bekövetkezhet másodszor is, rátalálhatnak a portyázók újra a tisztásra, ahogyan egykor rátaláltak.

Arrafelé indultak, amerre félig éber látomásában oly tisztán látta a célt. Most nem vezette semmiféle ösvény, tudta, hogy nem lesz könnyű meglegelni a bűvőhelyet, amely az éjjel eszébe ötlött, de bízott a gondviselésben, amely idáig is elvezette.

Viszonylag jól haladtak, és azon kapta magát, hogy egészen más szemmel néz a tájra: eddig űzött vad volt, most egyszerre feltámadt benne a vadászösztön. Értő szemmel fedezte fel a nyomokat, amelyeket az elmúlt éjszaka hagytak a zombékokon különféle állatok, és izgató bizsergést érzett a testében, mintha a vére is megpezdült volna a bőre alatt, mint a tavaszi vizek környék körül. Néhány nádszálat elfeküdt valami állat, ott nyilván vadlúd pihent, de egészen közel a sárban, karmos óvatos nyomok: alighanem farkas baklatott a fészek körül, de a madár időben felriadhatott, mert a csikasztétován megállt, és másfelé indult, s a sáson is csak egy pihetoll akadt fenn, az a hirtelen felröppenés miatt hullhatott ki a szárny alól, ahol a legpuhább és legmelegebb a madár. Legszívesebben nekiállt volna csíkászni a sekélyben, mint egykor, és ráállította volna éhes népét a sulyom- és fióknádszedésre. Ezt meg is kell majd cselekednie, ha nem akarnak éhen pusztulni.

Valahonnan darutánc zenéje hallatszott. Szívesen megleste volna a kecses madarakat csodálatos táncuk közben. Sokak számára hihetetlen, hogy miféle szép figurákat lejtének ilyenkor tavaszszal a daruk. Az embereknek elég lenne, ha csak a darutársadalom békés, rendezett példáját követnék, és nem lenne szenvedés, zűrzavar a földön. Nem lesz már semmi nagyszabású terveiből, pedig a daru is szerepelt bennük. A darutollért drága pénzt adnak a városban, nincs magyar viselet darutoll nélkül, de a török is szívesen veszi, hiszen adó fejében is elfogadja, ha ráakad. Még nagyobb az értéke a madarak madarának, a kócsag, vagy ahogyan néhol mondják, kótyag tollának. Külön mesterség az, ismerni a kócsag fészkelő- és pihenőhelyét, vagyont érő tollaikat megszerezni. Odafönn, a szabad országrészben mind kócsagtollat viseltek a süvegükön a kevély nagyurak. A legnemesebb volt a nagykócsag, amelynek nevét babonás tiszteletből még csak ki

sem ejtette a száján igazi vízen járó ember, de ismerték a fattyú-kócsagot, a galambkócsagot és lovaskócsagot is, és annak mind más volt a módja, ha felkutatni, elejteni akarták.

Monos Bálint többnyire ismerte látásból ezeket a madarakat, szokásaikról is sokat tudott, de elnevezésüket és értéküket már úgy tanulta a szegedi halászoktól és más vízi emberektől, akikkel évekig barátkozott, amikor éppen abban a városban lelt nyugalmat és hivatást.

Nagy hasznom volt abból a két évből, igaz, többet forgódtam a halásztanyák és nádvágók között, mint amennyit az egyház ügyeivel törődtem, de nem is vártak el tőlem egyebet: a török megtúrta ugyan a keresztény papokat és templomokat, de úgy szerette, ha minél csendesebben viselkedtek és az egyháznak nem volt semmi hatalma. Beszolgáltatás, járandóság is általában olyan kevés érkezett, hogy azt számadásba venni ugyan nem kellett három templomi írtnak róni az árkusokat... Így azután senki se vette tőlem rossz néven, ha naphosszat a vízimadarak hűzésát figyeltem és a nevüket tanulgattam.

Meg is tanultam belőlük eleget. Mindet nem, mert tanuláshoz szokott, nehéznek egyáltalán nem mondható fejmenek is sok volt annyi madárnév, amennyit egy ügyesebb pákásziú fel tudott sorolni, nem beszélve az idősebb vízi emberekről, akik nem egy, de három-négy néven is ismerték a nádas egyes lakóit, és valóságos kalendáriumai voltak a vízi életnek. Akkor láttam igazán, hogy mennyit ér ez a tudás, amikor az elvadult falu lakói megcsodáltak, és lépten-nyomon hozzám fordultak tanácsért. Ott éltek a lápban, de gyökértelenül, hagyományok nélkül, és hiába ismerték már hangjukról a vízi világ állatait, megszakadt bennük az évszázadok alatt felgyülemlett tapasztalatok láncá, nem találták fel magukat igazából. Szomorúan kellett látnom, hogy azokon a vidékeken, amelyeket elkerült a könyörtelen pusztítás, egyetlen tizenéves legényke a kisujjában több hasznos ismeretet, fortélyt hordoz, mint amennyit az én falum legjobbnak számító vadászai és halászaik elképzelni is alig tudnak.

Megrázta a fejét: megint a régi nóta.

A nádasnak pedig nem akart vége szakadni, hiába nyújtogatta a nyakát. Oldalt egy fűzfán hamuszínű bakcsó állt mozdulatlanul. Az talán messzebb látott. Tovább bujkáltak a sűrűben, órák tel-

tek el, és a táj nem változott. A nádból olykor csoportosan vagy magányosan fűzfák álltak ki, rajtuk gémek, szélkiáltók pihentek. Egy ízben felkapaszkodott egy ilyen fa nyakába, hátha valamiféle támpontra lel. Megriasztotta az egyhangú kép, amely elébe tárult, éppen azt látta fentről, amit lent már megsokallt: nád és fűzfák a végeláthatatlan messzeségig. Lemászott a fáról, és már nem volt olyan magabiztos, mint reggel. Megtévesztették volna az emlékképek? Kezdte már bánni, hogy olyan könnyelműen rájuk hagyatkozott és meggondolatlanul magával cipelte ezt a sok fáradt embert. Hátranézni is alig mert, tudta, hogy lankadnak botladoznak, belelépnek a tövisekbe, és csak azt várják, hogy megállhassanak. Érezte, hogy gyengülnek és ma még hamarabb ki fognak merülni, mint előző nap. Mit kezd akkor majd velük ezen a vizenyős, védtelen helyen?

Egész nap sem tudtak kikeveredni a nádból. Bálint fráter most már minden alkalmas fára, bokorra felkapaszkodott, és reménykedve örült a nagyobb, zöld foltoknak a távolban, hátha ott már az erdő kezdődik, hogy azután újra elfogja a csüggedés, ha közelről megmutatkozott, hogy az is csak egy elszigetelt facsoport volt a sok közül. Egyesek hátul már hangosan jajgattak, pihenőért könyörögtek, de igyekezett hajthatatlan maradni, csak rövid szusszantásokat engedélyezett. Dehogy érdekelték már a madarak! Nem is hallotta rikoltozásukat, felváltva imádságokat és a Szentírás igéit mormolta magában, hogy ne kelljen a gyereksíráásra, jajgatásra, sóhajtozásra figyelnie, amely kísérte.

Kétségbeesetten látta, hogy a nap megint leáldozóban van.

— „Jobbod, Uram, erő által dicsőül, jobbod, Uram, ellenségét összetör!”

Köklöbe szorított kézzel, követelőzően sziszegte ezt a rigmust többször is, utóbb már gépiesen, csak a szavak ritmusáért, és fejéből kitikkadt minden gondolat.

— „Jobbod, Uram . . .”

Mózes hálaéneke volt ez, amikor népével átgázolt a kettéválasztott tengeren, és üldözői feje felett összecsaptak a habok. De ki fog nekik utat mutatni, hol marad a segítség, amelyért könyörögnek, és mikor szakad már rá kegyetlen ellenségeikre az ég!

Fel is hagyott már a reménnyel, amikor mégis vége szakadt a nádasnak, és magasabb talajra értek. Bevárta a lassan vánszorgó-

kat, biztatta a csüggedőket, de itt sem időzhetek sokáig, legalább a folyót el akarta érni a teljes sötétség beállta előtt. Ritkás, de összefüggő erdőn át haladtak, majd szederindák horzsoló, marasztoló szövevényébe gabalyodtak és az imént éppen csak fellobbanó erő és életkedv újra lankadni kezdett elgyötört testükben. Szerencsére a folyó valóban nem volt messze.

A gyerekek közül az erősebbek mindjárt inni akartak a tiszta, hideg vízből, de az ár nem régen húzódott vissza, és a vézna gyereklábak egyszerre combig szaladtak a lágy iszapba, hogy azután alig tudtak kikecmeregni belőle. Bálint fráter fáradtan nézte a nyugodt felszínt, még mindig keresett valamit az alkonyatban. Csak akkor könnyebbült meg és engedtek fel arcán a feszült vonások, amikor azt is megtalálta.

A gázló előtt telepedtek le, meg kellett várni, amíg feljön a hold és némi világosságot ad az átkeléshez. Monos Bálint mélyen tüdejébe szívta a folyó szagát, és már el is felejtette délutáni kishitűségét és kétségbeesését. Ráér majd később, biztonságos térbeli és időbeli távolságból újra felidézni és bölcs tanulságként hozzá-sorolni az úgynevezett élettapasztalatokhoz. Megint vezérnek érezte magát, rendkívüli egyéniségnek, aki lám, árkon-bokron át vezetve népét, megmenekült a hatalmas ellenség elől, nem mindennapi képességei révén meglelte ezt az elhagyatott (tehát biztonságos) zugát a világnak, és itt fog majd új hazát építeni, mint a távoli nagy ősök. Az mégsem lehet véletlen, hogy túlélte azt az egykori éjszakát, a magányos telet, és hogy olyan szerencsével nevelődött a kolostorokban annyi év alatt, hogy azután szerepére ráébredve visszatérjen ide, és oltalmazója, megmentője legyen a gyámoltalanoknak, és hogyan lehetne véletlen, hogy a válságos pillanatokban olyan halálpontosan elevenedik meg előtte a régen elfelejtett táj és neki csak követnie kell az isteni útmutatást. Nem csoda-e, hogy eszébe jutott ez a sziget a folyóban, ahová időnként madártojásért járt a Némával. Eszébe jutott mint ideális búvóhely, akár ötven ember számára is, egész nyárra, ha kell. Lakott településnek nyoma sem volt a közelében, még leégett falvak maradványaira sem bukkantak egykori kőszálásaik során, elhagyatottabb vidék volt, mint nyomorúságos lakóhelyük környéke, mint-ha ember sohasem járt volna arra. Most már emlékszik, a Néma itt azt sem engedte, hogy késével jeleket vésson a fák kérgébe, ahogyan szokta, babonás tisztelettel őrizte a táj érintetlenségét.

Igaz, most eltévedtek a nádban, és az egyórányi járás helyett,

amire emlékezett, egész nap bolyongtak keresztül-kasul, de mégiscsak a szigetnél kötöttek ki végül! Aldassék érte az Úr neve!

A mocsárvidék tucatnyi falujában sohasem volt könnyű az élet. A szűkös adatok nem beszélnek egyes emberi sorsokról, de még a hadiesemények mindegyikéről sem számolnak be — hosszú sor is lenne. Mohács után Ibrahim nagyvezír arrafelé vonult vissza csapataival, és feldúlta a lápvidéket. Ekkor még gazdag és sűrűn lakott lehetett a Tisza mente, mert negyvenezer lakos pusztulását jegyezték fel az írástudók. 1534-ben a szárazság miatt rettenetes éhség pusztított a vidéken, ami 1535-ben még csak fokozódott. Erre jött 1536-ban a mindent letaroló sáskajárás, majd 1541-ben Szulejmán ismét végigvonult seregével a tájon, és 1542-ben újra sáskajárás pusztít. Elképesztő a szívóosság, amivel minden szörnyűséget átél a nép, és még mindig maradt, még mindig lakott itt valaki!

Tíz viszonylag békés év, ami ezután következett, már igazi áldásnak, „paradicsomi időknek” számított. Elegendő is volt a felégetett falvak benépesedésére, az ugar feltörésére, a halászat és az állattartás fellendítésére. Az áldott, jó föld, a gazdag vízi világ fizetett, és még a kettős adózást is el lehetett viselni. Ha volt is keserűség a boldog békeévek alatt (egyések szerint volt), az feledésbe merült, elhomályosult az újra fellángoló falvak fénye mellett. 1552-ben ugyanis újra támadott a török, és hatalmas seregeivel letarolt mindent, ami az útjába került. Menekült a falvak népe, de hova is menekülhetett ilyen irdatlan had elől: becserkésztek azok minden zugot, minden ligetet és nádast, a legeldugottabb sárkunyhóra is rábukkantak, és kifosztották, lakóit megölték vagy elhurcolták.

Elmúlt megint a vész, a túlélők helyet kerestek maguknak a nap alatt. Ezúttal nem sokan voltak.

A felégetett falvak nagy része sohasem épült újjá. Inkább a nagyobb települések köré csoportosultak az emberek, ott a rendszeres adófizetés fejében némi védelemre számíthattak. Akik a föld csábításának mégsem tudtak ellenállni, azok is inkább új helyet kerestek letelepedésre, és nem tértek vissza leégett házaik gyászos gödreibe.

Takaros falut építettek a Tisza egy szelíd kanyarulatában is a régi helyett, amely azelőtt távolabb feküdt a medertől. A földek zsírosak voltak, és a megtelepülők szorgalma nem maradt ered-

mény nélkül. Meggazdagodni senki sem tudott, mert a dézsma-szedők is nagyon megszerették a falut, de a lakosok azért éltek és terjeszkedtek. Szerettek vele dicsekedni hogy még váruk is van: egy sziget a Tiszában, amely a kanyartól a faluból nem látszik, de egészen közel van, folyással szemben. Félig tréfából, félig komolyan mondogatták, hogy ha ellenség törne rájuk, bevinnék magukat a szigetre, s ott védekeznének. Némi szóbeszéd is elterjedt homályba vesző ősről, akik valaha így cselekedtek. Ha volt is valami alapja az efféle meséknek, az nagyon régen történhetett, mert az új falu és a sziget közelében senki sem emlékezett régebbi településre. Éppen ezért volt olyan jó a föld, gazdag a madárvilág.

Ellenség ugyan jött, nem is sokára, de olyan, amelyik elől nem lehetett a szigetre menekülni: 1570-ben a jó föld sem adott elég élelmet, éhezett a nép, és döghalál pusztított. Elmúlt az is, elfeledték.

1596-ban azután bújhattak volna a szigetre, ha lett volna idejük, ha a fejvesztett menekülésen kívül egyéb eszközbe juthatott volna. Azon a tavaszon megjelent a tájon a tatár.

Bálint fráter érkezettnek látta az időt az átkelésre. Hosszú bottal tapogatta a meder fenekét ott, ahol a gázlót sejtette. A bot nem mutatott mély vizet, de a süppedő iszap aggasztotta. Egyre lejjebb haladt a parton, és minden lépésnél megvizsgálta a meder szilárdságát. Végre agyagos, keményebb talajra lelt, s innen még elérhették a sziget csücskét. Az erősebbek közül néhányat előre küldött, ő maga pedig az asszonyoknak és betegeknek segédkezett a csúszós partról vízbe ereszkedni. Jó néhányan övig bent jártak már a folyóban és botokkal keresték az utat, a többiek pedig összszeverődtek a parton, holmijukat rendezgették. Bálint fráter is feltűrt köntösben, térdig vízben állt, amikor a kanyar íve mögött tucatnyi lobogó tüzet pillantott meg.

Embertelen küszködésük hiábavalóságán kívül már csak az önpusztító düh jutott el tudatáig, és botját vadul lóbálva, elkeseredett üvöltéssel rontott neki az első lovasnak, aki megjelent a parton.

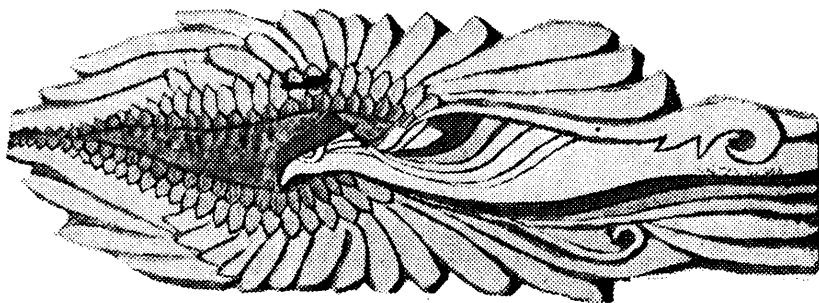
A hegyes süvegű harcosok fitymálva mutogattak a néhány fogolyra. Nem sokra mehettek a vézna, sápadt asszonyokkal és gyenge férfiakkal, úgysis elpusztulnának még az úton. Egyedül azt a

nagy papot lett volna érdemes megtartani, de olyan veszettül hadakozott, hogy le kellett csapni.

Az őrszem is elégedetlen volt, a leégett falu helyén felütött tábor szélén. Ő vette észre a holdfényben lopózó árnyakat, őt illette volna a zsákmány java, de zsákmány nem is volt. Neki azt mondták, hogy egy mesésen gazdag országba jönnek harcolni és haza sem tudja majd vinni a sok kincset meg a jó rabokat. Dühösen meredt a Tiszában rezgő holdra.

Az a pap is kis híján agyonütötte.

(Vége)

MACULA (IV.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

És most a pohár falának vékony, elhaló csendülése, finom tárgy koccanhatott hozzá, de mintha csupán röptében érintette volna — kézelőgomb? egy, a levegőn átsuhanó hajtú? —, mindenesetre itt az idő, megint csak vacsorálnom kell.

Az asztal körül nehezen bontakoznak ki a mozdulatok, illetve törtenik valami ilyen irányú kísérlet a tehetősebb rokonok részéről — a szegényebb rokonok többségében ennél nagyobb az önérzet; nos, hát én, teszem azt, a névrokon, miféle gondolattal emelem pufók orcámat ebbe a lámpafénybe? Még szerencse, hogy nem gyertyavilágba, mert az megzavarna, akár a dér alatt kikölt pillangót, s odalenne akkor tarka szárnyam, miként lebbenne föl a füstté enyésző hímpor a mennyezet felé, szinte a szemem láttára, talán még ábrázatomat is befutná halott színe! Hiába, mégiscsak őszi ez az este, ahogyan egy futó pillantással föl tudom mérni. . . Ó, ez az őszi társaság, melyet talán kissé többre is értékelek lényegbeli mivoltánál, emelem a szintjét, mintha zsilipet zárnék le, pedig nemsokára már így is fuldokolni kezdek tőle, ahogy elborít lélegzetének áramlása.

Fölhajtva egy pohárral valami hideget, amitől máris vacogni kezdek, mintha elindulna valaki a ház ingatag emeletén, és csupán az a kérdés, hogy létezik-e onnan lejárat? Lépcső vagy valami hasonló, csúszda, akármi, vagy csupán fogoly ábrándok vannak odafönn, rabságban sínylőddők, és csak a padlásablakon mászhatnak ki olykor a fogyatkozó holdvilágra, sütközni kicsikét, ha alkalmas szögben hullik alá a fénye és megfelelő időben. Igyekeznek tehát beilleszkedni, hogy magatartásuk kinek se legyen a terhére — mintha én magam azokat a küszöböket tartanám a hátamon, amelyeket eddig mint hívatlan vendég átléptem, s görnyedve feszülnék neki a súlynak: vagyis hát mit akarok én itt fölborítani — legfőljebb azt a széket, amelyen ülök, s akkor, miután eltűntem az asztal alatt, a cipőkön tapiskálva megriadt kutyaként, se-

besen futhatnék a szabad levegőre, emlékeztetőül megbotolva még abban az átkozott küszöbben, amiről már szó esett.

Egyelőre csak bal kezem kisujját tartva el messzire a pohár fenekétől — honnan illy váratlanul ez a sutaság?

Mintha mélyen, legbelül önmagamban, egyszeriben háttal fordulnék, és ha végignézek magamon, furcsállkozást vált ki belőlem, hogy a nyakkendőm elől van.

Mert nyakkendőm van, eléggé hosszú és lifegő, s az ujjamon gyűrűt is látok, amit sietve veszek le a bal kezemről, és áthelyezem a jobbra, mintha a hátam mögött tenném, s eközben magam felé fordítva rápillantok a címerre is, a szántóvasra a gerlével, amit a gyűrű fejébe véstek. Vékony ujjaim vannak, s kicsiny, lakkozott körmeim akként csilannak meg, akár egy-egy halpikkely, s a tenyerem alig egy kicsikét sáros, a rovátkázásokban azonban jobban kivehető a föld feketéje.

Hogyan is eshetett ez meg velem?

Úgy volt, hogy a vonat egyáltalán nem lassított, pedig állomást sejtettem, zsongást és nyüzgést, nótaszót, és kiszálláshoz készülődtem, valami olyan helyen, ahol egyetlen más leszálló sem akadt, csak én egyedül, s miután — érzésem szerint — a szerelvény túljutott azon a ponton, ahová én igyekeztem, felrántottam az ajtót, és kiléptem a sebesen száguldó semmibe; régi katonaszökevények történeteiből tudtam, hogy mozgó vonatszerelvényből való kiszálláskor az egyetlen valamirevaló akadály a levegőben a sürgőnypózna lehet, s a megfontolt ember mindig a póznának ugrik, mert így biztosan nem fog nekiütközni a következőnek, s a menetiránynak arccal kell repülni, így ugyanis sokkalta puhább a föld, ahová érkezni szándékozunk. Am nem így én: belevetődve a fejem körül háborgó levegőbe, az ismeretlen pályatest mellett csak utóbb, amikor karjaimmal hadonászni kezdtem, hogy minél kisebb zökkenővel érjek talajt, pillantottam meg a leküzdésre váró akadályt, épp azon a helyen, ahol majd talpam érinteni fogja a földet, és lábbal szinte belefuródtam abba a változatos hulladékba, amit ott — talán valakinek a bosszantására — jelentékeny tömegben halmoztak föl, egészen közel a sorompóhoz, amelyről csak most vettem tudomást.

— Micsoda szerencse! Micsoda szerencse! — kiáltottam volna a legszívesebben az üres határba, ha a sorompónál föltorlódva nem várakozik a gyászmenet, s előtte már így is épp elég nagy föltűnést kelthetett hosszú röppályám, szinte elnémította őket, csupán tágra nyitott szemmel meredtek rám, majd hallottam, hogy fojtott hangon azt mondta közülük valaki:

— Az istállóját...

De én ekkorra már benne voltam a szemétben, lágy, biztonságos környezetben, mivel a keményebb darabokat, kerítésdárdákat és palackokat előzőleg már bizonyára kiválogatták a halomból, csakígy a törött téglákat és betonlapokat, és csupán egy puha, alaktalan massa maradt

hátra, amit száraz habarcs és meszes homok tett kissé csikorgóssá: ezt éreztem a fogam alatt, mialatt mindegyre köpködve szerettem volna mosolyt torzítani a fejemre.

— Bitón vasnyárs! — káromkodtam el magamat jobb híján, illetve említettem föl a nevből képezhető egy esetleges anagrammát, mert ennyire zavarban voltam, hiába szoktam meg a közönség előtt való szereplést, a helyzetkomikum ezernyi csalafintaságát, ez, ami most szakadt rám, nem mesterségesen illuzionált valami volt, egy biztosan föl-épített szituáció végkifejlete, mivel engemet is meglepetésszerűen ért ez az egész, nem kifejezetten erre a helyre vágytam, és most egyszerűen illendőségből kászálódnom kellett, habár inkább némi mozdulatlanságra lett volna szükségem, hogy terebélyesebben áttekinthessem újdonság szerencsémét.

— Aztán megütötte-e magát? — lábalt át a süppedező szeméten egy testes hölgy, magas sarkú fekete cipőben, derékban kissé megdőlve, hogy sikerüljön megőriznie egyensúlyát a bizonytalan terepen. Csupán a meg-meglibbenő szoknyájára láttam rá, meg hogy a harisnyáján egy szem föl-felé kezdett szaladni, ezt vettem észre, bizonyára eltépte a szálát valami tövis, és csodára nem érezte az egészet, pedig már jól föliramodhatott az a szem, pillantásommal már nem is voltam képes követni.

— Hát elég jól — válaszoltam —, vagyis nem nagyon — mert mi más mondhattam volna?

— Maga tulajdonképpen kiesett? — kérdezte, miután körüljárt és minden oldalról kedvére szemügyre vett. — Nem volna csoda, mert sok felelőtlen ember mászkál manapság mindenfelé, és örökösen nyitva hagyják az ajtókat...

— Én önszántamból ugrottam ki — mondtam —, pontosabban valami kényszertől hajtvá. Megmagyarázhatatlan okokból épp e helyen kellett földet érnem.

Ekkorra azonban már többen is odajöttek, és én nagyon jól kezdtem magam beleélni a helyzetembe, hogy ily nagy figyelmességgel viszonyulnak hozzám, ennyire fontos lettem itt hirtelen — hiszen nem is vágytam én sohasem másra!

De azután valahogy nem terelődött már rám a szó, hanem ezek az utóbb érkező emberek kizárólag az asszonysággal kezdtek foglalkozni, a gyöngédnek mondhatónál valamennyivel erőlyesebben szorongatták a felső karját, és közrefogva ügyesen visszafelé irányították, miközben a jelzőhang kongatása közepette a sorompó a magasba emelkedett, és az iménti torlódás ismét hosszan elnyúló menetté rendeződött, és egyáltalán nem azzá a derfús ezüst szalaggá.

— Hé! Hé! — kiáltottam ekkor utánuk, és kurjantásomat leginkább az asszonyságnak szántam —, a harisnyája!

Csodálkozva és némán fordultak felém, ahogy ott támaszkodtam a könyökömön, valami kísérteties fény áradását érezve, felfokozott cil-

lagfényét, amely a magasságokból vetült rám, vagy éppen a tekintetük delejezett meg: — A harisnyája! — mondtam még egyszer —, fölszaladt rajta a szem!

A karjukon az asszonyság ekkor valóban elkezdte nézegetni a harisnyáját, mintha valami tánclépést gyakorolna be, emelgette hol az egyik, hol a másik lábát, de sehogyan sem találta, hol szakadt el a szál.

— Egészen helyes fiatalember — mondta ekkor, és mentek vissza az útestre, én pedig, számot vetve mindezzel, most, odakinn a simatetőn, nos, igen, alaposan megváltozott az idő, a fecskék már reggel óta készülődnek, útra szánták magukat, úgyhogy most még csak gyakorolják az univerzumot, leendő világegyetemi tanárok, én pedig mindegyre ácsorgok itt, gatyában, akár egy úszóbajnok, meg szemüvegben, a tulajdon szomszédomként, másmilyen szemétkben, egészen esszenciálisban, eredendőben, a mindinkább távolodó menet pedig átvág a vasúton, miközben még nézek utána egy darabig, mintha valami közöm volna hozzá, innen vagy onnan nézve, mindegy; örökké csak ezek a szomorú dolgok!

— Semmi sem múlik el nyomtalanul, Mácsás — szólok hátra —, főleg, ha az ember egyszer karót nyelt...

Néha ugyanis egészen közelre juthatnék egy általános megoldáshoz, ha nem a magam életét viselném, de ennek sehogyan sem találom azt a klasszikus szagját, ezt már alighanem idejében fertőtlenítették. Pedig a fertő! Mert oda vágytam én mindig! Úlni nyakig a langyos fertőben! Ekként üdvözülni!

Mácsás viszont nem reagál a hangomra, a sakktabla szélén ül, mintha komoly és hatékony lépést fontolgatna, amellyel majd megingatja két, a helyéről még elmozdíthatlan bástyámat, Mácsás a világos, én meg a sötét vagyok, a sötét huszár! — jut eszembe a bábszínház, jó 35 évvel korábbi: ha valóban fa vagyok, akkor már rég kivesztem volna, mert miféle fája lehet az a jó istennek, amely ily hosszú ideig eltudná viselni az itteni talajt? Vagy éghajlatot?

— Mácsás! — kiáltok rá hangosabban, mire fölemeli bóbítás fejét —, a fene a rangodat!

Különösebb hatást a szitkozódással sem érek el nála, azonkívül, hogy kissé megemelinti mindkét szárnyát, és ügyesen végigcsorgatja szürke váladékával a tábla peremét, hát még ez a dög madár is odaszart, csak mivel törölhetném le vagy föl, örökösen mégsem takaríthatok utána, férfi létemre, amikor igencsak önérzetes vagyok, közrejátszhat ebben a neveltetésem meg miegymás...

Haragosan fordítom el a fejemet Mácsástól, és inkább a kibontakozni kezdő szellőre figyelek: évek óta élek itt a simatetőn, és az időjárásnak még semmiféle változását nem mulasztottam el szemügyre venni, kár azonban, hogy nem készítek róla följegyzéseket, idővel talán a türelmem révén jeles meteorológussá küzdhetném föl magamat, esetleg csil-

lagjóssá, híven sarlatán természetemhez. Oly elragadtatottan bámulok a messzeségbe, mint aki a vesztét érzi, kancsalító távcsövön keresztül igyekszem meglelni az égbolt falán Szenttamás tornyait, de mintha Mácsás a mindenséget is végigfolyatta volna, annyira szürkék a lencsék, ám nehogy megszólaljon, mert igazán rettegek a nyelvtől.

De, ó, madaram, ha egyszer elkaplak, és kitekerem a nyakadat, véreddel spriccelve tele szőrtelen mellkasom! Hogy végre a külsőségekben is megmutatkozzon heves férfiasságom, amely kenyerének a héját rági-csálom...

Ingatom még egy kicsikét a szélben a nagy fejemet, miközben, akár-csak egy hulla, megérzem, hogy a lábujjam körmei belenőnek az elevenbe, hamarosan kénytelen leszek még egy évgyűrűt lekanyarítani lábamból a körömollóval, orcátlan módra elszaporodtak körültem a baljóslatú esztendők! Idejében végeznem kellene ezzel a Mácsással, mert ha így tart tovább, netán még túl is él... Nagy bajok vannak itt kialakulóban, sőt, föltornyosulóban, ha az eleven tulajdona képes lesz túlélni az eleven embert!

Elindulok valami törőrongyért, mintha megint a bábszínházban lennék, és valakinek a közönség előtt való bemutatkozást megelőzően folya az orra vagy a nyála, és most sorsának Veronika-kendőjében meg kellene törőlnöm orcáját, hogy rajta maradjon a ragacsos lenyomat, amit utóbb majd bármikor a képébe nyomhatok, mint a róla alkotott ítéletemet, vagy csak épp ekként nyilvánítva véleményt, amennyiben túlzottnak találnám a megfenyítését; csakhogy ezt a madarat én hiába legyintem meg a kendővel, mert fölrebben ugyan, de nyomban a fejem búbjára akar telepedni, koszos, éles karmait belevájva a fejbőrömbébe, majd csápol a hajszálaim közt, mintha tetves lennék — vagyis hát eléggé elhanyagoltam magamat az utóbbi időben, úgyhogy nem is szívesen fogadnék így látogatót, nem szenvedhetem, ha mások hozakodnak elő a tényállással.

Egyelőre még sikerül megőriznem töretlenül a csöndet, akár valami jégtömböt vagy jéglapot egy terjedelmes felszínen, nem mintha föl szándékoznék szívódni bele az én zajos természetemmel, hogy össze-meg szétzúzzam, elvékonyuló hangon sikongatva csákányozzam, zenebonát csapjak benne, összhangban a tárgyakhoz való hűtlenségemmel, törjek-zúzzak a konyhai edények között — hogy megkedveltem én a konyhát! Újabban kizárólag ez a kedvenc tartózkodási helyem! Az a sokféle árnyalatú sötétvörös meg zöld kotyvalék, meg ezeknek is a sárgán és lilásan kicsapódó üledéke, hogy ez már szinte szellemi táplálékom! Nem a satnya testemet építem velük! Azután az éles gőzök, amelyek hólyagot húznak a bőrön! Olykor már alig-alig sikerül kitépnem magamat szorításukból... Ezekből is lett Mácsás tolla véglegesen acélkék meg céklaszínű — hanem hogy mit ki nem bír ez a madár! Egyedül csak ezért nem semmisítettem még meg az agyvelejét, pedig nemigen lehet

nagyobb egy borsószemnél, vagy csak találgathatok, amíg egyszer valóban is ki nem főzöm a koponyáját...

Ezek a haragvó pillanataim, ez a széltől van, amely messziről támad, az annyira ritka északi fuvalomtól, hogy néha már kénytelen vagyok elhúzódni előle, mert lúdbőrös leszek tőle, akár a megkopasztott madár, és akkor napokig drótkéfével kell kaparnom magamat, amíg nem sikerül ismét tűrhetőre kikészítenem a bőrömet, mert talán tollam nőne, ha hagynám, ahogy volt. Fittipaldi 1724-ben, átutazva a vidéken, látott tollas embereket, miként írja, s ez betegség, amit bizonyára a levegő okoz, a kigőzölgés, a máshonnan fúvó szél.

Ahogy telesodorja mindenféle hordalékkal és káprázatokkal a szememet. Irgalmatlan petéket rak a fejemben, bizonyára ettől kezdődik kergeségem.

Fittipaldi szerezsen szolgálja viszont megveszett (vagy elveszett? — eléggé homályos hely a szövegben, a kérdőjelnél egyebet biztosan nem is lehet kihámozni a sűrű fohászok burkából, azokat is szinte mozsárban kell feltörni), mindenesetre létezik valami utalás a bújdosására, amint habzó szájjal szitkokat szór, forgatja a szeme fehérjét, az emberek pedig kőhajításnyira elkerülik. E sorokat pedig föltételezhetően békés ember írta, aki nem tudja, milyen messzire hordhat a puska, úgy-hogy a puskalövésnyit hossz mértékként nem is említi, a nagyobb távolság nála „Miatyánknyi”. Ám a veszettség mellett szól egyebek között az is, hogy szövegében sok a tarka eb, elszabadultan és falkákban járnak benne világos nappal a mindenféle *canisok*, és aki útra kél, nehéz botot cipel magával (furco).

Mindenesetre van mitől tartanom a szélben, főként ha rám esteledett, és köznapi fortélyaim szinte hasznavehetetlenekké válnak, rókaszimomat fölkarja a légáramlás, a holdsütés pedig — ha van holdvilág — megbabonáz, vagy csak egyszerűen lenyűgöz, vonzani kezdi a csontjaimat, és a fülemben kísérteties erdőzúgás kél: képzelhetni, fátlan vidéken zúgnak az erdők, és fejszecsattogás vési a tarkómat, hogy csak úgy forgácsolódik a csont, messzire vetődnek az éles, belsejükben szivacsos szilánkok, ám ha ettől jajongani kezdek, bolondnak vél, aki csak hallja, s már fut is, akár a mély vízben, hogy alig halad, s tekinget hátrafelé riadozva, hogy nem az irhájára pályázok-e netán.

A gyáva így zuhan a gyáva világba, s tűnik inkább bátornak, a bátraknál is vakmerőbbnek, csak azért, mert nyüszít és kínjában vicsofrít, amiben a felcsapó riadalom azt látja, hogy mindenkinél elszántabb harcra is kész akár.

Ugyanígy nyüszítettem ott, a szeméthalomban, arccal a trágyában, amely tiszta kezemet is befogta, beleragadt a tenyerembe, mintha valami örök időkre szólót szeretnék megformálni belőle, pedig csak keresztülsajtólódott az ujjaim között a drága komposzt, mivel a hovatartozásom földidézése céljából szinte belső fizikai erővel dúltam az agya-

mat, hogy belevörösödtem, és a szemem is kiguvadt — csupán a tajték hiányzott még a számról; hanem ide sehogyan sem tartozhattam, mivel korábról is voltak már a hovatarozással kapcsolatos tapasztalataim, a menet pedig tovahaladt, már átkelt a vasúton, már a halottaskocsi kipufogógáza is elszlott a levegőben, mivel a töltésoldalból kialakított emelkedő leküzdése határozottabb nekifutást igényelt, én pedig bámultam utánuk, hogy ne mondjam, könnyes szemmel, mint aki lemarad valami lényeges eseményről.

Ekkor jött oda hozzám az a szinte kívülállóként szemmel tartott kalapos ember, de ugyanúgy födetlen fővel, ahogyan nemrég a menet végén kallódott, még mindig hátrakulcsolt kézzel, mintha keze bilincshez volna verve, s akként lökött meg a bakancsa orrával, mintha valami értéktelen holmira bukkant volna, amit félig betakart az elszáradt gyom, s most egyszeriben kíváncsi lett a másik felére is, én pedig sürgető rúgása nyomán átfordultam az ellenkező oldalamra.

— Ön, ha jól látom, szenved — nézett rám közömbös képpel, de nyoma sem volt benne az együttérzésnek, sőt, mindent egybevetve semmiféle érzés sem ütközött ki nem az arcán, hanem az egész testtartásán sem. — Valami kényelmetlen kis féreg lehet — állapította meg rólam a fülem hallatára, és ügyet sem vetett arra, hogy én hallom-e; nemigen szokhatott ahhoz, hogy másoknak is lehessen véleménye, főleg nem akkor, amikor neki magának van, vagy egyszerűen a kicsire már nem adott. Az égbolt alatt kocsi közeledett, jókora távolságból követte a menetet, és illendő lassúsággal, akár a halál, s ez a jóságos ember intett neki, anélkül, hogy feléje fordulna, vagy a szemét levette volna rólam: meglátszott rajta, hogy útközben szokása minden vackot összeszedni.

„Ha a lábába harapnék most” — arra gondoltam, de mennyire sajnójának utána rettenetes állapotban levő fogaim, habár a vérét biztosan megmérgezné a marásom: így elmélkedtem, mivel semmiképpen sem akartam a fogságába kerülni.

Hogy odavettesen a kocsisával, akár egy fahasábot, a lába elé a kocsiderékba, azzal a kocsisal, akinek a koponyacsontjában a járatok különböző útvonalakat jelölnek, mint valami színes térképen, kékeket meg vöröseket, az erek vagy az utak fontosságától függően, s neki ugyan mindegy, merre jár, mert mintha csak a testében kiképzett járatokat elrendőrizné: meg a kocsis a tulajdon fejében, ez a más szolgálatába szegődött szökött csontváz, s az elágazásoknál, ahol valaha vér folyt, hujogtat, elragadja tulajdon egykori vérenek sodra, csak a lova várakozik, jókora távolságra, a miatyánknál is hosszabb imányira, de engem nem keríthet a hatalmába ez a gonosz, maradt még kevés időm arra, hogy elfussak a közeléből.

— Hajcihó! — kiáltottam a látszólag megbilincseltre, mielőtt a kocsisa odaérkezett volna, mert így magányosan igen tehetetlennek lát-

tam, s talpra szökte még gúnyolódni is próbáltam vele, vagyis meghajtottam magamat feléje, ám ügyeltem arra, hogy el ne kaphassa a sujtásos mentémet. Ezt követően pedig futásra fogtam a dolgot a rossz terepen, hát ha valami kényszerített, hogy épp itt vessem ki magamat a vonatból, akkor most kényszerítsen sebes rohanásra is, hogy el ne csípjem az a halál, akinek még csak a zihálását sem hallottam, pedig igencsak a közelemben járt, én meg már majdhogy meg nem fulladtam, nem volt tovább semmiféle üteme sem a lélegzésemnek, kizárólag csak a belégzés érdekelt, akár egy léggömböt, és mást sem éreztem, minthogy a halál a sarkamban jár, kimondottan éreztem a szelét, nagy szelet kavart, amikor kibújt a köpönyegéből, és igyekezett rám hajítani, hogy majd azzal ejt el vagy terít le, akár valami futómadarat.

Láttam is a fejem fölött a köpeny peremét az alkonyatban, váratlan csillagos égboltként; hogy csupán az éjszakában eszmélek majd föl, amikor már késő lesz, nemcsak az időt, hanem magamat illetően is, egyáltalán, egy kései idő köszönt nemcsak énrám, hanem mindannyiunkra — ez némileg mégiscsak nyugtalanított: hiszen én képtelen vagyok alkalmazkodni, alakoskodni igen, de az bármikor a visszájára fordulhat, és aligha vonhatom ki magamat alóla, habár jobban tettem volna, ha megálllok, és hagyom magam cipeltetni, s közben hangosan nyögök meg sóhajtozok, ördög a cafrangos kocsisába, hogy mennyire rám ijesztett! Meg az a másik is, aki szurkol neki!

Különben sem először fordult elő velem, hogy megadtam magamat a sorsomnak, s valaki magával vonzol, mintha én lennék a végzete, miközben még okoskodik is, s nyösztet, hogy helyeseljek neki, az én ismerésemért eped!

— Még elfutott volna, ha hagyjuk — rikkantotta most a szemétrakásról védnököm, és az alkonyatban megcsillant a különös, holdfényű képe, mint valami ezüstveret vagy képmás egy régi pénzről, amilyen nem emlékszem, hogy megfordult volna a kezemben.

Illetve egyáltalán megfordult-e komolyabb pénzdarab az én kezemben, mivel én csak fejben szoktam összeszámolni a vagyonomat, nem tartom szükségesnek, hogy meg is érintsem, mindahányszor beértem az eszmei értékkel, s ebből igyekeztem félretenni a nehezebb napokra, amelyeket szakadatlanul vártam, habár sohasem érkeztek el, mert mindig épp elég nehéz napokat éltem ebben a sujtásos dolmányban, mintha a ruhámra fércelve viseltem volna a csontvázamat.

— Hová hajítsam? — kérdezte a közönyös kocsis, akinek a szívét mintha semmi sem rendíthette volna meg, nagy léptekkel járt, mintha orvoshoz sietne velem, a rángatózó nyavalyatoróssal, aki a tetejébe még nyög és visítozik is.

— Az ülés alá. Van ott egy nagy zsák, abba — utasította a jólelkű.

— Megkössem a kezét?

— Elég lesz csak a zsák száját bekötni — nevetett rajtam jótevőm, és vele nevetett szolgálatkészen a goromba kocsis is, és ez a poltron viselkedése nyomban lenyűgözött, mondhatnám, hogy igen megnyerőnek találtam.

Morál és demorál! S ha én itt most leengedem a taknyomat, vajon mi lesz?

Zsákban fogom végezni! Valahol majd vízbe vetnek, akár a rühös kutyát... Levisz ez a halál a mély kanálisra, és ott rendez nekem tengerésztemetést az én fájdalmas részvételemmel, Neptunusra mondom! Tévelygésem egyszermind véget érnek?

Ámbár még mindig jobb ily rokonszenves ember akaratából pusztulni, akinek jelleme akár a meztelen csiga, mert mégiscsak marad utánunk valami nyom: a csiga világító nyála, mintha nyomjelző golyót röptenének az ember fenekébe...

Oh, nyomjelző halálom — ez volt az első gondolatom tágas és mén-taszagú új rejtekemen, mintha máris befalt volna egy hihetetlenül terjedelmes tarisznyarák, habár az én szám lett tele jutaszálakkal, s ez a déltengeri vonatkozás már-már dalra fakasztott, habár igazából egyetlen nótát sem ismertem, csak olyan bábszínházi izét, örömodát, hogy „Zenekar, trotty, trotty!” — de erre mégsem zendíthettem rá egy bekötözött szájú zsákban.

— Szívós jószág ez — közölte a kocsis a jótevőmmel —, nem esik baja, csak tessék itt a lábánál tartani...

— Így már nem lesz kedve futkározni — jelentette ki a jólelkű, és én úgy éreztem, hogy a hangjából ömlik a nikkal vagy legalább a csillogása, mert ki hallott volna másképp egy pénzermére vert fejet megszólalni, mint ércscsengést utánozó hangon.

Kedvem valóban lelohadt, de erősen kezdtem a zsák szájára meg a rajta levő hurokra gondolni, hiszen a zsinegről el tudom távolítani a csomót, csak kemény és elszánt gondolat kell hozzá.

De itt, a jótevőm széjjelvetett lába között, akárcsak az árva tilinkója, hogyan tudnék én egy madzag hosszára vagy a két végére koncentrálni? Legföljebb a sarkát köthetném vele hátra, de attól még nem szabadulnék ki a méntaillatból.

A kocsis bizonyára elől ült, a védnököm pedig hátul, lábát a mellkasomra nyugtatva, és útközben azt vitatták meg, miként pótolhatnák a rám vesztegetett idejüket.

— Hajthatna, kérem szépen, gyorsabban is — jegyezte meg, miközben lábával türelmetlen taktust dobolt a fejem mellett a kocsi deszkáján. — Egyáltalán, nógatja maga, fiam, azt a mént? Noszogassa már kissé!

— Minek, úgymint időben érkezünk; még lesántul ezen a rossz úton — bizalmaskodott a kocsis.

— Azt én mondom meg, hogy hová és mikor érkezünk, tessék ezt

A SEMEIDOMBOVI.

←→ marjale 1986.

megjegyezni! — fortyant fel a védnököm olyan elvékonyuló hangon — ha ezt így, látatlanból is mondhatom —, mint a folyosó kövén mind gyorsabban pergő pénzdarab fokozatosan elhaló csengése. — Rőfölje már össze azt a gyeplőt, a szentségét magának!

„Jó irányba indul utazásunk” — gondoltam —, „ettől jobb fordulatot nem is vehetett volna.” Csupán arra vártam, milyen ékesszólás fakad majd most a kocsis jelleméből?

— Tetszik látni, hogy még csak a temetőkapunál járnak! Mire kirámolják a tisztelt hóttat, kitoljuk a kocsirúddal a szemüket — áradozott ez a szolgálásra termett lélek.

— De már sötétedik, fiam, hát ezért mondom, hogy iparkodjon — mondta neki békületekenyebben jótevőm, miközben a kátyúban zötykölődő kocsin a fejem ide-oda vetődött, s attól tartottam, hogy a doboló cipőtálpával még odacsípi a fületem.

A kocsis suhogtatta egy kicsikét az ostorát, majd nagy hógatással megállt, sejtelmem sem volt, hogy hol, majd magabiztosan kijelentette:

— Innen már gyalog is oda tetszik találni... — zümmögte orrhangon, a „hótnak” kijáró tisztelettel ez a halál, a homlokürege vagy a teljes koponyája hangszekrény volt, rezonált vele az egész kocsi, még a belsőfülemben is bizsergett tőle a lé, sőt tán a kocsi vasalása is megzendült bele, önmaguktól gördülésre készültek a kerekek fájára húzott ráfok, az ülésekre feszített borjúbőr pedig dobolt, mintha kőzapor hullana ránk az égből, vagy csupán a hangja, hogy mindenesetre tisztában legyünk a szándékkal...

— Terembura! — aligha állapíthattam meg mást, és két szemem kancsítani kezdett, mintha a zsák száján a zsinór két végét ragadnám meg vele, hogy belülről is szinte kettéhasadtam, hogy két egészre-e vagy csupán két összetartozó felerészre, amely adott pillanatban más és más síkot képes érzekelni, ez bizonytalan volt, legalább annyira, mint létem a méntászsákban, amíg nem engedett rajta a hurok, de utána a bogozásától minden ismét egybegabalyodott, és már szinte sajnáltam, hogy nem érzem magamat tovább önmagamtól is részben különállónak — ha más nem, hát a társaság, az mindenképpen megérte volna a szétosztást egyszerre két csodára.

— Ugrifüles! — nyilvánítottam ki véleményemet a bakon ülő halálnak, és jól fejbe csaptam a méntaszagú zsákkal, ha lett volna időm, bizonyára rá is húzom, de így csak leugrottam a kocsiról, és szerencsére már egészen sötét volt, úgyhogy eltűntem előle a sötétségben — kiáltozott még, meg zengette utánam a fej hangját, de ez már nem az a régi volt, ez már nem hatott, ha egyszer nem voltam a közelében: erőlködött csak üresben.

— Gyere, adok valamit — ígérte, hogyha netán megszólalok vagy vitába szállok vele, elindulhasson a hangom után. Ha legalább a zsákot magammal hozom, hogy ne legyen zsákja!

Azonban nem válaszoltam, hanem elsettenkedtem a temető már alig szürkélő fala mellett, hogy lássam, mi megy végbe odabenn, és, egyáltalán, közelebbi értesüléseket szerezzek arról, hogy van-e föltámadás.

De csak azt láthattam, hogy azok odabenn gyertyaszónál meg lámpánál mesterkedtek, és nem is tűnt olyannak, mintha valakit temetnének, hanem ellenkezőleg, épp kihantolni igyekeznének a megboldogultat, szerszámok vasa pendült a gyér fényben, ásolapát paskolta a nedves föld felületét az őszi, nyirkos időben, szaglott a rothadt avar, hogy mindenszentek napján sem különben: volt annyira idilli ez a temetés, mint egy lendületes sírrablás, tekintve, hogy én alaposan elkéshettem, mert egyetlen szó sem hangzott el közben, csak a néma, nekife-szült fújtatás szállt, akár az ügető ló belülről zuhogó testéből, vagyis még csak az hiányzott innen, hogy nekiszabaduljanak az én lovaim, és kezdjenek átugrálni a téglafalon...

Tenyeremet igencsak érdesnek éreztem a rászáradt sártól, olyan volt, mintha elázott rögöket szórtam volna két marékkal az elhunyt koporsójára, nem csekély föltűnést keltve e bőkezűségemmel — képzelhető tehát, mennyire képes az agyamra menni a halál —, és most hirtelen kezett mosnom, vagyis előbb a szaglásomra hagyatkozva vizet kellett találnom, a tyúkvakságom ellenére, amely olyan fokú volt már, mintha kicsípte volna a kakas a szememet.

Mivel azonban a gyülekezetet mégiscsak ki tudtam venni a füstös fényben, szerettem volna megvárni, hogy munkájukat bevégezve, felzengjen énekük, akár a dalos pacsirtáké, hogy az én lelkiem is hadd épüljön végre, ám amint befejezték a hantolást, lámpáikat tovacipelve egyszerűen hátat fordítottak művüknek, úgyhogy máris mehettem vizet keresni.

Találtam is a temetőárokban olyan jó bokáig érőt, talán a holtak mosdóvize volt ez, ide öntözték vagy folyatták, de mivel más vízre nem volt kilátásom, nekiláttam alaposan megtisztálkodni benne; innen voltak később a sár nyomai tenyerem rovátkáiban. Megmostam az arcomat is, meg a szememet is, és elindultam vissza a kocsihoz, azzal, hogy útközben majdcsak megszáradok. Hogyan is juthattam volna távolabb e helytől koci nélkül?

Különben is ők hoztak ide, hát most gondoskodjanak elszállítatásomról is! A két dongalábamon én a magam erejéből ugyan nem jutnék valami messzire; az igaz ugyan, hogy futottam előlük, de végül is nem álltam-e meg? A többi már nem énrám tartozik...

Bandukoltam visszafelé a magas szárú és dércsípéstől elnyálkásodott gyom közt, abba az irányba, amerre a kocsi sejtettem, ahonnan oly szeleburdi módra elszaladtam, talán még meg is bántottam azt a kocsi — hát jobb lenne elfelejteni azt, ami történt... meg bizonyára van annyira nemes lélek, hogy túlteszi magát az egészen; habár eddig csu-

pán a jellemét sikerült kissé behatóbban megtapasztalnom, és az is mennyire rokon az enyémmel!

Egy rokon lélek! Egy valódi cimbora! Egy társ! Testvér! Ugyanarról a tőről metszettek bennünket!

Tévelyegve a sötétben mekkora szeretettel gondoltam rá máris!

Csak odataláljak valamiképpen — ez volt most a legfontosabb, megjeljem e nemes barátomat, s üdvözölhessem, miként hosszú távollét után szokás!

Megölelhessem végre! — ragadott magával képzelgésem, ez a belülről kivájt tők.

És pusztá szándékomra hagyatkozva megtaláltam a sötétben a kocsit, és észrevétlenül sikerült is föltelepednem az ülésre, az én súlyom ugyan nem billentette ki nyugvó állapotából, és a sötétben ki is tudtam venni a barátom széles hátát, aki azzal szórakozott, hogy az ostorát maga előtt lengette: időtöltésnek, úgy látszik, ez sem volt rossz a számára. Ezt követően csak védnököm érkezésére vártunk, mint két különálló akarat, ő elől, én hátul, ő balról, én meg jobb felől, ősi szabály szerint, ha valaki ért valamennyit is a kocsikhoz: a mentászsák összehajtogatva feküdt a lábamnál — helyesebben teszik, ha malacot vesznek bele.

Nemigen mertem fészkelődni újonnan kivívott helyemen, ezt a változást inkább jóindulatú meglepetésnek szántam védnököm számára: hogy fölszissen majd, ha meglátja bátorító tekintetemet!

A lámpák fényét már ki tudtam venni, ahogy imbolyogtak kifelé a sötétségből, csupa acetilénláng meg kormos viharlámpa-cilinder, csupa lidércfény, és harciasan közeledtek kocsink felé, talán azért, hogy mindannyian felszálljanak rá, hiszen másik kocsi nem volt és nem is érkezett, s máris kezdek félteni a helyemet: talán mégis okosabban teszem, ha a zsákban maradok, hanem akkor mennyire megtaposnának! Csak a sok hegyes cipősarok! Meg az a visongás, ahogy belém mélyednek! Jobb lenne elfutni innen...

De annak az örökös futásnak is mi hasznát vettem eddig? Amikor szívem szerint jobban kedvelem az emberek közelségét, a sok fölületes locsogást. Mindahányszor egészen kényelmesen tudtam másra gondolni, mialatt felém fordulva magyaráztak. És miket magyaráztak! Nagyjából azt, hogy a legokosabb lesz, ha odébbállok, ám én sohasem értettem a szóból. Jelenlegi helyzetem is csak egy eset lenne a még következők közül?

Mégis nyugton maradtam, és vártam a sok perzselő fény közeledtét: — ha majd ezek mind a szemembe világítanak! — rettegettem, mert addig még semmit sem olvastam Senecából, ha legalább ismerem a Luciliusnak írt epistolákat! De így jár, aki buta marad, szakadatlanul azon rágódik, hogy bután vész...

A fények azonban még el sem jutottak a kocsinkig, amikor éreztem

hogy a kocsi megbillen, mégpedig védnököm testsúlya alatt, akinek föl sem tűnt, hogy lábánál üres a zsák, csak hallgatott, magába merülten.

— Mondja meg, kérem, hát van ennek értelme? — kérdeztem ekkor tőle, egészen az ülés sarkába húzódva, nehogy közelségem megzavarja ünnepélyes komorságát.

— Minek, ha szabadna tudnom? — kérdezte hirtelen érdeklődéssel, de természetesen véve jelenlétemet.

— Hát ennek az egésznek — tártam szét a kezemet.

— Kötve hiszem — mondta erre, és már ekkor sejtettem, hogy alighanem két malomban őrlünk.

Én ugyanis a magam szakadatlan ijedtségére gondoltam, boldogtalan riadózásaimra, ő pedig, úgy tűnt akkor, az ember teljességgel céltalan életére, amely, akár a katonakondér, ha leemelik róla a födelet, mindahányszor üres és üres és üres...

Hát ezzel az ürességgel bajlódott ő, én meg viszont a könyörtelen tömítettséggel, pedig nem énbélem sulykoltak többet, hanem — még a látszat is kétségtelenül ez volt — őbelé. A nehézkedés legalább tízszere volt az enyémenek.

A százszorosa.

„Ilyenek vállal nyugodhat a világ” — képzeltem el —, „ők a támasz, és kezükben a boldogulásunk”...

Az enyém ugyanis ebben a pillanatban alighanem az ő kezében volt, meg a szintén részvételtjes kocsisában is, aki vagy nem volt hajlandó tudomást venni a jelenlétemről, vagy összetévesztett valaki mással, pedig csak a vak nem látta, hogy ki vagyok; ettől eltekintve szót sem ejtett a közöttünk lezajlott incidensről, de lehetséges az is, hogy a zsákból való szabadulással beléje fagyasztottam a lelket. Az a kancsításom mindenképpen tökéletesre sikeredett! Ha egyszer így merednék rá, a szájában fölcserélődne tekintetemről az alsó meg a felső odvas fogsora!

A ló még megvolt, a lovat még nem riasztottam el, ott ácsorgott a kocsi előtt, szinte hosszú, világos szőre nőtt már a közönyösségtől és a fásultságtól, olyasformán, ahogy kisvárosi kocsmák táján látni a lovakat a tél beálltakor, késő este, fejük fölött, az újhord sarlójával, ám utunkban erről nem ejtettem szót, ezeknek mély volt a füle, nem olyan könnyen hatol bele a hangom, mintha pocsolyának vágnék neki, csak úgy, közönségesen, gumicsizmában — ide mondanivaló kellett, jelentés, magasabb szint, hogy az ember lába szinte már ne is érje a földet, hogy ne mondjam: költészet! Ha értettem volna hozzá!

Ugyanígy szállítottak már egy ízben kocsin, és akkori útitársam is éppilyen hallgatag volt; magam is kimért és távolságtartó embert alakítottam nagy odaadással:

Ködön mentünk át, őszi vagy tavaszi ködön-e, a nyirkossága és a súlyossága inkább őszi-re vallott volna, hiányzott belőle a tavaszi köd

könnyedsége, lebbenékenysége, elsőkülő pász mája és, természetesen, illata, inkább a hó szagával kecsgetetett, alkoholos volt és zúzmarás állagú, a bukéja megült az ember nyelvén, és csupán a kocsink haladt benne, a kalap pedig inkább a ló fejére illet volna, mintsem a kocsiséra, akinek útitársam kiharancsolta a szájából a pipát:

— Micsoda gazzal tömik meg, tyúkszeméttel, mit el nem égetnének benne! — méltatlankodott, és hajtotta arca elől a füstöt, amely ott sem volt, de az mégis nyilvánvaló volt, hogy kifinomult és túlérzékeny ember.

— Szivar kéne a szájába, illatosított — jegyeztem meg erre —, annak nem vágna annyira a füstje.

— Egy fasz a seggébe — fészkelődött indulatosan az útitárs —, már elnézést... Különben is az én kocsisom, és nem az öné, ha megbocsát — hangsúlyozta a tagozódást, ami itt négyünk között fennállt, ha a lovat is számítjuk.

— Önnek föltétlenül igaza van — jelentettem ki nagy hévvel —, meg én különben sem dohányzom. De ha nem sértem meg, leküzdhetetlen vágyat érzek, hogy rágyújtsak...

Én mondtam ezt, az ujjamon azzal a gyűrűvel, amelybe a szántóvasat meg a gerlét vésték, megfontoltan és körültekintően mondtam, tisztában azzal, hogy óhajomnak következményei lehetnek, és leparancsolhatnak a kocsiról, s ha nem mutatok valami nagy hajlandóságot a leszállásra, akkor majd a kocsis cibál le — hát így valahogy megy ez a világ, a kérdésünk nélkül, és ne pofázz közbe szakadatlanul, Mácsás!

Író tollat fogok tépni magamnak a püspöklila farkából! Acélkék madár!

— Mennyire megvetlek! — förmedtem rá, mint magammal okosabbra, és ráborítottam a mosogatódézsát, hogy érezze át a fölhánytorgatott helyzetet.

Én pedig igyekeztem időt szakítani magamnak, úgy téve, mintha tovább kortyolnám az italomat ott, megfordulva a bőrömben, és mindvégig akként érezve magam, mint aki „gyün oszt mén”, egy vicikvacakos, igyekezvén elsütni áruját, nyilvánvalóan önmagát, de itt aztán kurac, kelendőség! — ezek alighanem kizárólag az egymás közötti viszonyulásukat építik és fejlesztik, tágítják, miként a tulajdon fejüket tágítják: itt rám fog törni a vihar, akár egy bibliai kőgörgeteg, egy záporpatak, amelyik már nyargal is a pocakom felé, rám háramlik, mivel mindenfajta latolgotást követően mégiscsak kívülálló vagyok, levél, amelyet a szél hajt, és semmi köze a törzsökhöz; jaj, megpróbáltatik most fejem keménysége, jaj, be fogják fakasztani a fejemet, s ebben a legkényelmetlenebb az, hogy föltétlenül itt és most, nincs most már halogatás!

Akinek a létállapota szolgálja, az rám ront, mert magam nem va-

gyok szolgál, pedig nyugodtan szolgálhatnék, a fene a jó dolgomat, mint mindenki ahogy szolgál: talán följobbvaló vagyok? Mit dugdosok ott, a hátam mögött? A gyűrűmet? Honnan a gyűrűm? — Pedig pusztán védekezésre emelném a kezemet... Már magam sem igen tudok ezen eligazodni, hiszen lehetetlen, hogy mindenhez háttal álljak! De majd egyenesre kalapálnak engem! Szembefordítanak! Térdre kényszerítenek! Négykézlábra! De mi hasznuk ebből? Így szándékoznak igazolást szerezni a szolgálásukra és elégtételt is egyben a szolgálásukért?

Vagy egyszerűen csak a gyűrűmet akarják, mert látták, és föltételezhető rólam, hogy védelmezni fogom? A szántóvasat nem, a gerle meg nem szorul védelemre, a gerle elröpi, és akkor úgy tűnik, hogy nincs tovább.

Most azonban még nem tartunk ott, csupán Mácsás verdesi szárnyával a mosogatódézsa belsejét, undorító hangja van ennek a műanyag sajtárnak, még a fény is keresztülszüremlik rajta, megpróbálom majd egyszer a fejemre borítani, ugyan milyen világra látnék úgy? Homályos, zöld színű égbolt, odakinn, a simatetőn bizonyára a kékség is keresztülsugárzana rajta; valamiféle szeszínű félig éjszaka és félig nap, valóság is, meg nem is, vagyis mindkettőnek a fordítottja, de lehetséges, hogy ez mégis eredményezne bizonyos szembenézést — de mivel? — és utánafordulást — de minek? —, meg különben is hihetetlen, hogy mennyire hagymaszaga lett annak a madárnak, már megfogni is utálom, nemigen pepecselek rajta az utóbbi időben, egyáltalán nem oktatom, mivel úgy érzem, mindent tud: ahogy rendreutasít olykor, az már engemet is meglep, csak hol szedhette föl ezeket a manírokat, bizonyára még egy tanítója van rajtam kívül, és az utóbbi időben kizárólag csak az foglalkozik vele, hát így veszíti el az ember a nehezen megszerzett pozícióit... Almomban, vagy ha egyszerűen csak nem figyelek oda, máris a másik oktató lép működésbe, és annak a hatása alá kerül, esetleg ezt váltja ki belőle az én tanításom, ez a visszfénye, és az árnyék, amit vet, az mind énrám esik? A tulajdon szavaimmal ver fejbe, mintha azok másoké lennének?

— Engedj ki, te, propeller! — visítja, egészen szabályosan artikulálva a hangokat, hogy magam sem tudnám különben, s úgy döngeti közben a dézsa falát, hogy már kezdek biztos lenni abban, ha így folytatja, szét fogja verni a fejét.

— Ha megszánlak, legyőzől — mondom neki —, hát nem engedlek. Majd akkor, ha erősebben érzem magam... Ha például rá tudom majd szólni magam a mosogatóásra.

De jobbnak látom nem vitatkozni egy madárral, inkább előkerítem a letaposott sarkú cipőmet, hogy magára hagyjam; az este folyamán, ha kihuny ez a keserves világosság, majd csak megszeliődül, vagy akkor jön a másik tanítója, aki ellenem sarkallja...

Mindig nagy kedvelője voltam a balsorsnak, a balszerencsének, ez tágas horizont, ebben oly nagyszerű megmártózni és elmerülni, mindig marad benne valami nyitott, valami ellentétes, ami új ízt jelent, új mozzanatot, s ahogy távozok, a sötét folyosón ismét meghallom a pohár csendülését, vékony és törékeny lehet, akár a csiga héja, esetleg a júdáspénz kiszáradt érme — már akkor is mily vigyázva vettem a kezembe, mert attól tartottam, hogy a kezem majd megremegek, nem is, egész rengés indul meg bennem, mintha magas hegyre kapaszkodtam volna föl, s itt aztán vége lenne, egyszeriben eltorlaszolódnám magam elől a kilátást, csak néznék abba az ólomszürkébe, a megolvadt királyi dináros hályogos ömlésébe, amelyről még idejekorán fölrebben a kiszegzett szárnyú sas.

Ahogy a hátam mögött elképzelttem a fekete felhőket, a fekete szelket, amely meredeken siklik le a hegyek alkonyat utáni érclapján, keresztlbukfencezik az egykor fölállított tábor drótkerítésén, mintha hattyú nyaka akadna bele röptében, és kifeslett párnaként vágódna a hátára a moréna kövein, s azután ez a haldokló csőr tépdesi, egyre csak tépdesi a zubzonyom ujját, belesziszeg a kitátott számba, amikor a kenyérbe és a sajtba harapok: rágós ez a szél, mintha az ember valami távolságot enne, amely behálózza a hajszálakat rövidre nyírt haja tövén, miközben feje alig megkülönböztethető a morénás talaj köveitől — tulajdonképpen ezt rágtam, marcangoltam, ezt a képtelenre süttött kalácsot gyömöszöltem magamba, ebből vagy ezen kellett most élnem, a senki házán, a senki kenyérének, víz nélkül, só nélkül, és lehetőleg szó nélkül, ahol a nyelv csupán a nyelést szolgálja, és a legkevésbé anyanyelv; harsogás és ropogás, közönséges nyeldekülés a szélben, s ebből választódik ki a miatyánk és a hétszentség nyála, a keserves kis emberi szertartás a szélviharban, mielőtt bekövetkezne a test meghátrálása, és az ember elárulná hűlt helyét a mindenségben, ezen a kopár fronton, az estébe fordult fellegek gyászában, borzolt hajjal és vacogva.

Tulajdonképpen az étel érdekelt a legjobban, ebben sejlett föl előttem a megmaradás lényege, reménye, híre: a hosszú reggeliké a fák alatt, amikor fönny van a nap, és mind rövidebb árnyék vetül a fal tövébe, ám még messze a forróság, nem lebben el még az idill, nyáron legalábbis — ennyi a bőr és az érzékek tanulsága mindössze, nem volt mód mást megtanulni és máshoz szokni a szabad ég alatt, az idomulás másutt várakozott, és most egyszerre itt a hideg, benne az ember a vihar kürtőjében.

— Vezethetne ez még valahová? — érdeklődtem egy sapkás embertől, talán instruktortól, mielőtt megbirkózhattam volna ezzel a hatalmas falattal.

— Nem, fölfelé már nem érdemes menni — válaszolta tárgyilagosan, mintha helyettem tudná, hogy számomra mi az érdemes, és minek van

értéke, minek milyen hatása van rám, és csak igazgatta közben a sapkaellenzőjét. — Nem szoktak itt ilyesmivel próbálkozni — mondta végül, már-már fenyegetésszerűen, és benne volt az utasítás is, hogy maradjak nyugton.

Szedték össze a vascővekeket, és mintha döntő volna, hogy mennyi van belőlük, sorra megszámlálták őket, leltárba vették, mintha senki sem szándékozna többé leereszkedni innen.

— Jó napunk volt — vetette közbe az instruktor, dicsérte nyugtával az elmúlt napot, pedig hol járt már a nap, már a kontinensről is eltűnt, és csak a szél támadt újra hatalmas lökésekben, újra és újra kísérletet tett a térhódításra, a mélyzöld helyett zöldesszürkén, majd egészen ködszürkén, végül szinte kifehéredve, mintha a meglévő látképre egy másik képet igyekezett volna ráhúzni, ahogyan a szétterülő hideg húzna takarókat a fejére az idegen hideg ellen, a vacogás ellen, és így végül még az elképzelt formája is elmosódna a mindinkább elhatalmasodó sötétedésben — így épül ki a létezés képtelen helyzete, és egyszeriben nehéz túljárni az eszén.

És máskálni sem igen volt tanácsos a bekerített helyen, mert egyszeriben a bakancsom alatt megindult valami váratlan csuszamodás és görgés tömege — ettől féltettem azután kezemben a poharat —, s hanyatt vágódva kerültem lejjebb és lejjebb, a hátamon csúsztam, két kezemet oldalt a magasba emelve, nehogy fölsértsem valamiben, és a nyakamat is előreszegtem, hogy a tarkóm annyira-amennyire védve legyen, és csak sokára jöttem rá, hogy fenýőtobozokon görgök lefelé egy horpaszban.

Amikor föltápázkodtam, kínos mosolyokat küldözgettem az instruktor felé, aki megint csak rántott egyet a sapkája ellenzőjén, mint aki jól végezte a dolgát, vagy épp alaposan megleckéztetett valakit, ez esetben engemet.

— Honnan kerülnek ide ezek a tobozok? — kérdeztem méltatlankodva, bár kezdetben, amikor a hátam hozzájuk verődött, azt hittem, hogy ezek is ugyanolyan kövek, akár a többi.

— Főnről — válaszolta kurtán az instruktor, de már annyira sötét volt odafönn, hogy nem volt többé kivehető, mi is lehet arrafelé, bár az én tájékozatlanságom számára elképzelhetőnek látszott, hogy ott a szél fenýveseket cibál.

— Azért vannak itt — kiáltotta valaki messzebről, a homályból, ahol mintha már senki sem tartózkodott volna —, hogy a dolgozó végeztével legyen mivel kitörölnöd a köszvényes fenekedet. Azután az eső arrább sodorja, és tisztára mossa megint. — És nevetett hozzá, vele nevetett a sötét.

Olyasmire gondoltam, hogy soha többé nem leszek képes lemenni innen, mintha magas fára másztam volna, s a hegyében úgy érezném, hogy visszafelé már nincs fogódzóm, és vagy lezuhanok, vagy örökre

fönmaradok; attól az elképzeléstől, hogy soha többé nem látok búza-földeket, egy pillanatra nagyszerűen kezdtem érezni magamat, és igyekeztem olyan eseteket fölidézni, amelyek egyáltalán nem odalenn, hanem nagyon is idefönn mentek végbe, háborús és más könyörtelen események, fojtott hangon előadva, mintha a halál most is itt settenkedne valahol a közelben, vagy hivatalos iratom lenne róla, hogy itt van, itt látták, de ebből aligha lehetne kiolvasni, hogy valójában mi játszódott le.

Attól féltem azonban, hogyha lefelé tartok majd, mindez elmúlik, rövid lesz a lelkesedésem, akárcsak az idő, ami egyszerre kiváltotta.

A fejemet olyannak éreztem, mint egy lemart, kerek, kődarabot, amely föltámad az ég alj homályában, s ahogy emeltem a kulacsomat, a csoda tudja, mit ihatott ez a fej, és ha valaki is törődik velem, nehezen szabadulhatott volna az érzéstől, hogy önmagát látja, a pillanatban vagy az idők kezdetétől, ahogy szakad rá a sötétség, ahogy kitüremlik belőle, és a többi mind éjszaka, már megfoghatatlan, már csak a várakozást hagyja, ahogyan hosszan végigömlik ezen a kozmikus lejtőn, a világ meredélyén, és szanaszét a sötétségben mindazok, akik ezt szolgálják.

Az instruktor beackolt a zsákjába, senkire sem vetett ügyet tovább. Az ellenzős sapkája még mindig a fején volt.

Ha reggel történetesen, amikor majd kivilágosodik, vagyis a köd gleccserként lenyomul a csúcsokról, a levegőben meg túlteng a derengés, és nem mozdul senki sem, csupán a zöldesszürke hálózások hevernek majd szinte gazdátlanul szerteszéjjel a kőomlásban, és az instruktor sapkaellenzője is akként borul arcának helyére, mintha elképzelt feje is alatta lenne, de nem ébred senki, mintha végleg és kitaróan már *mással* lenne elfoglalva, s hát mi lehetne *ez a más*, amely kizárólag az időtlenség felé mutat: emelgeti az újratámadó szél lábtól a hálózásokat, egy követ kellene talán rájuk tenni, hogy el ne sodorja.

De a lelkemben se nyugalom, se békétlenség, még csak következtést sem akarok levonni, habár kissé remeg a kezem, ha a pohárba pillantok, látom, és a térdem is remeg, érzem a folyosón, elfelé.

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SINKÓ ERVIN KRLEŽA-KÉPE

BOSNYÁK ISTVÁN

„Bármit is beszélnek, írnak és tanítanak az esztétika bölcsei, egy bizonyos: soha senki alkotó művésznek eszébe nem jutott; nem is juthatott a munkamegosztásnak effajta bölcsessége, a bölcsesség, mely szerint ki-ki maga mesterségét folytatván, van, aki az igazságot s van, aki a szépséget gyártja, és hogy ez valami elválasztó határvonal volna kétféle szellemi produktivitás között. (...) Az igazságnak és a szépségnek kettéválasztása ellen hasonlóképp minden teóriánál meggyőzőbb, elutasíthatatlan erejű tényként áll itt Miroslav Krleža költői műve. Ebben a műben egyetlen és megbonthatatlan egységben, egymást táplálva, egymást fokozva él az igazság aktivista akarata és a látás, illetve ábrázolás művészi öröme.”

(Sinkó Ervin: Miroslav Krleža igazsága. 1952)

I.

Marijan Matković, a Krleža- és a Sinkó-életmű egyaránt kiváló ismerője és interpretátora az 1968-ban írott, átfogó Sinkó-esszéjében* kitér irodalmárunk Krleža-recepciójának kérdésére is.

„Immunis lévén a mi sajátosságos, lokális részkérdéseink iránt, Sinkó előítéletek nélkül közeledhetett e műhöz és mérhette fel a világirodalom keretei között; Krležáról szóló írásai egyféle bevezető képeznek a ma már egyre számottevőbb külföldi Krleža-irodalomhoz” — állapította meg akkor írónk egykori horvát szerkesztője, kritikus, szerkesztőtársa és társszerkesztője — Sinkó halála után pedig több posztumusz Sinkó-mű gondos sajtó alá rendezője és kiadója —, miközben meghatározta azt a sajátos helyet is, amely nézete szerint a sinkói Krleža-interpretációt a már akkor is hatalmas Krleža-szakirodalomban megillette.

Matković szerint ugyanis írónk mint „a Krleža-művek lucidus kommentátora”, sőt Miroslav Krleža „egyik legjobb mai kommentátora”

* Sinkó Ervin — a csodálatos kiránduló kirándulása. Magyar nyelvű közlései: *Új Symposium*, 1968. 44. sz. Szomszédság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok, Bp. 1972

általában is, azzal biztosított magának sajtóságot helyet az addigra — a hatvanas évek végére — kilombosodott Krleža-szakirodalomban, hogy a gigantikus horvát életműhöz „egyoldalúan bár, de igen eredetien közelített”: „mint a humanitásnak, az emberi lelkiismeret fensőséges, költői intenzitással időállóvá tett szavának jelenségéhez”. S Marijan Matković úgy látta, épp ebből ered a sinkói interpretáció minden erénye és fogyatékosága is:

„Moralista lévén, ily módon pusztán az erkölcsi átütő erő szempontjára redukálta Miroslav Krleža költői drámájának összetettségét, leszűkítette e műnek mintegy titokzatosan sugárzó terét, azonban alapos elemzéseivel Sinkó olyan eredményekhez jutott, melyek addig, az erre a témára írt esszéi előtt, ismeretlenek voltak, tehát újat jelentettek az egyébként gazdag Krleža-irodalomban.”

Most, hogy kötetté szerveződött s egységben szemlélhető Sinkó Ervin Krleža-értelmezéseinek egésze* — miközben az értelmező, az értelmezett életmű délszláv és európeér horvát Poétája s a szóban forgó interpretációk posztumusz interpretátora egyaránt befejezte csodálatos, e századi kirándulását —, immár lehetőség adódik arra is, hogy filológiai górcső alá vegyük e kettős matkovići ítélet továbbgondolásra is ösztönző helytállóságát és helyénvalóságát.

Hisz gyűjteményünk írásai csakugyan arról tanúskodnak, hogy Sinkó Ervin esszéírói szemlélődésének egyik szembeötlő objektuma — valóban és ezúttal is — az irodalom etikai/morális jelentésrétege volt. Az az egész sinkói életműre is oly jellemző erkölcsi szenzibilitás, mellyel szerzőnk az élet és irodalom etikai valóságszféráinak legrejtettebb régióit is képes volt bevilágítani és árnyaltan feltárni, már e kötet legelső írásaiban is megnyilatkozik, hogy aztán a krležai novella- és drámai irodalom jellegzetes figuráinak s egymás közötti viszonyának ilyen — etikai — szemléletű vizsgálatán át eljusson a csúcsteljesítményig, a *Banckett Blitvában* szereplőgalériájának — s különösen Barutanszki és Georgis paradoxális „erkölcsének” — minuciózus rajzáig.

Nem lehet azonban szem elől téveszteni még e kimondottan *etikai* kommentárrészletek és digressziók esetében sem, hogy Sinkó esszéírói szemlélődése sohasem szűkül le a *normatív-etikai* vizsgálódásra, illetve a ráncolt homlokú, aggályoskodó moralizálásra. Krleža egyes műveiben s egész életművében sem a „pozitív” erkölcs megtestesülését keresi szerzőnk, hanem azt, amit voltaképpen maga az életmű létrehozója is mindig keresett, s amit interpretátora a *Léda* kapcsán úgy fogalmazott meg, hogy Krleža a tulajdon szereplőgalériájától sohasem „holmi absztrakt követelések”, sohasem „az egyházi és polgári előírások” betar-

* E tanulmány utószóul íródott Sinkó Ervin *Krleža* című, a Forum Könyvkiadónál sajtó alatt levő gyűjteményes kötetéhez.

tását kéri számon, hanem és csakis azt, *ami emberi*... Márpedig az *etikainak* és az „*emberi, nagyon is emberi*”-nek a kiegyenlítésében, azonosításában Krleža-értelmezőnk éppolyan következetes, mint maga az életmű szerzője volt, aminek legnyilvánvalóbb bizonyítéka *A véres mítosz* szövege, ahol Sinkó nemcsak hogy nem holmi normatív etika megtestesülését keresi a regény emberi/embertelen világában, hanem épp ellenkezőleg: azt méltatja, hogy Krleža *elveti* az embert és embereket „a metafizikai morál mértékével mérő” normatív etikát...

Am nemcsak arról van szó, hogy Sinkó Krleža-értelmezéseinek látószöve, interpretátori célpontja sohasem szűkül le pusztá normatív-erkölcsi perspektívára; gyűjteményünk arról is tanúskodik, hogy az ember és az élet, az egyén és a közösség esszéista víziója szerzőnkél sohasem egyetlen, kizárólagos — hogy ne mondjuk: szemellenzős — távlatú. Következésképp, az „igazi” világot újratereztő irodalmi világok elemzése sohasem szűkül le nála egyetlenegy szimpla — például *csak* politikai vagy *csak* erkölcsi — kérdéskör vizsgálatára.

Sinkó Ervin Krleža-interpretációiban még a legkifejettebben etika-centrikus jelentésvizsgálatok is meg-meghaladják a leszűkítő elemzés központi — etikai — látószögét. Meghaladják egy, az etikainál jóval tágabb, az élet és irodalom egészét teljesebben átfogó szemlélettel, melyet jobb híján *ontológiai*nak is nevezhetünk.

Már az egyik legkorábbi szövegértelmezésében — a *Léda*-kommentárban — is szemünkbe ötlük, hogy miközben az *erkölcsi* képzetét az *emberi* irányba tágítja és szélesíti ki, szerzőnk a kimondottan humanisztikus/etikai értékfogalmakat — *kölcsönös tisztelet, igazságosság* — olyanokkal bővíti, amelyek semmiképp se illeszthetők be egyetlen normatív-etikai rendszerbe sem: *spontaneitás, élet-intenzitás, szépség*... Pontosabban: az élet élésének spontaneitása és intenzitása, ami nélkül ninosen szépség sem... És ezzel az értékképzet-tágítással máris a sinkói „magánontológia”, vagy azt is mondhatnánk: „magánaxiológia” kellős közepébe csöppentünk; abba a szubjektív értékrendszerbe, ahol a szociális, a morális és az esztétikai nem egymástól elszigetelve, mint külön-külön értékszféra egzisztál, hanem és csakis és kimondottan egymásra utalva, egymást átszöve, egymást kölcsönösen gazdagítva, szövevényesebbé és teljesebbé téve.

Az adott irodalmi világok — például a *Horvát hadisten*, a *Farkasverem*, a *Léda* vagy a *Bankett Blitvában* világának — elemzése ezért nem szűkül le Sinkónál e sajátosan krležai reáliák pusztá erkölcsi mechanizmusának vizsgálatára; a történelmi reália — s a *Bankett* esetében: „metareália” — alkotói megjelenítésének vizsgálata ezekben az eszékben, tanulmányokban és kommentárokból ezért terjed ki mindig — kisebb vagy nagyobb mértékben — az adott valóságok „léttanára” is. Legátfogóbb módon, természetesen, magukban az egyébként is legátfo-

góbb és legterjedelmesebb interpretációkban. Így például *A véres mítosz* szövegtömbjeiben valóságos kisleveleket találunk Blitva piramidális társadalmi szerkezetéről, a társadalmi szerepjátszás egyetemes, a *theatrum mundi* őselvét érvényesítő mechanizmusáról s a frázis és a giccs szerepéről nemcsak Blitva „esztétikai” régióban, hanem politikai és (un)etikus szférájában is . . .

Szembeötlő azonban, hogy ezek a Sinkó-írások a krležai reáliák *társadalomontológiáját* nem önmagukban és öncélúan, a műalkotások pusztán „társadalmi-történelmi háttereként” vizsgálják, hanem szerves összefüggésben a Krleža-művek szereplőgalériájának *személyiségontológiai* jellemzőivel. A *Bankett*-ben például szerves összefüggésben a diktátor Barutanszki és a főhőhér Georgis, de ugyanakkor a publicista Niels Nielsen és a szobrász Olaf Knutson személyiségstruktúrájával is, teljes „emberi” és emberi fiziognómiájával — s közel sem csupán a moráliájukkal.

De nem kevésbé szembeötlő az sem, hogy Sinkónál a személyiségontológiai vizsgálódásra is kiterjesztett ontológiai elemzés sem reked meg a műben testet öltő, ott új formát kapó valóság „léttanának” az analízisével; a Krleža-szereplők személyiségstruktúrájának feltárása önmaga az a végső interpretációs célt szolgálja, hogy felmutassa, mi a rendeltetése az adott egyéni szerepeknek az adott mű — például a *Bankett* — írói alapszemléjének kidomborításában. A *theatrum mundi* őselvének blitvai konkretizálódását ecsetelve, *A véres mítosz* szerzője a már említett főszereplők *szerepjátszó szerepe* mellett ezért vizsgálja Baltrusajtis dominikánus figuráját is a regény egészében betöltött *irodalmi* funkciója szemszögéből, mint ahogy a frázis és a giccs Blitvára jellemző társadalomontológiai szerepének beható elemzése is ezért torkollik a könyvnyi nagykommentárban annak a tragikus *irodalmi* helyzetnek a rajzába, amelyben a hiteles, a maximálisan igazmondó költői Szó is objektíve frázis jelleget ölt a tényleges frázis egyetemes birodalmában, s ahol a közegnélküliség miatt még a legeretnekább alkotói tett, a legcsekélyebb alkotói szó is eleve meddősegre van ítélve.

Így vált át Sinkónál a műalkotásból kiolvasható ontológiai szerepek és funkciók vizsgálata az esztétikai szerep- és rendeltetési körök vizsgálatába.

Az ő szöveginterpretációi ugyanakkor azzal is meg-meghaladják nemcsak az etika-, hanem az ontológiacentrikus vizsgálódást is, hogy gyakran behatolnak Krleža életművének *alkotásmódszertani* laboratóriumába.

Így már az egyik legkorábbi szövegértelmezése is kitér arra a sajátosságos, már az ifjúkori drámákban is érvényesülő alkotói eljárásra, melynek révén Krleža „a kozmikus dimenziók távlatát és az emberit, a nagyon is emberit egy lélegzetvételben idézi fel és jeleníti meg”, a legelső tanulmányvázlat pedig a korai Krleža-novellisztika alkotásmódszer-

tani sajátosságát abban a látomásos megjelenítmódban jelöli ki, amelynek eredményeként „az egésznek a titkait eláruló, az egészet magában foglaló s az egészet híven kifejező” krležai víziók reálisabban hatnak a közvetlen érzékelhető valóságánál is...

Az alkotásmódszertani specifikumok megfigyelésében — érthető módon — szerzőnk legtovább a legterjedelmesebb, legátfogóbb nagykommentárjában jut el.

A *Bankett* témája mint nem pusztá epikus eszköz, hanem mint testre szabott, emberére talált személyes alkotói „provokáció”; e téma „depoe-tizálásának” krležai módszere és a témához való sajátos alkotói viszonyulásmód: az emocionális és intellektuális elem szimultaneitása, illetve egyidejű érvényesülése, a líra és ironia egymást áthatása — miközben az ironia mint a krležai szubjektív szenvedély állandó kísérője, „gondolati kísérőzenéje” funkcionál —, s ugyanígy, a líra és a szatíra egymásba fonódása, minek folytán „a keresztül-kasul intellektuális, sőt racionális” krležai szatíra épp a lirizmus révén válik „agresszívan maróvá”, de eközben mégsem veszi fel a swifti szatíratípus ismérveit, hisz a krležai gúny „nem az emberrel, hanem a démonian vak hatalmak uralmával szemben agresszív”... És tovább: a *Bankett*ben átfogott történelmi valóság lírikus szubjektívizmussal történő megjelenítése, minek során Krleža lirizmusa „az objektív valóság ábrázolásának plaszticitását”, az objektív valóság pedig „az ő költői vallomásának intenzitását kölcsönösen a maximumig fokozza”... S ennek a „lírikusan intenzív realizmusnak” ama másik sajátos következménye a regényben, hogy „maga a realitás bontakozik ki úgy, hogy önmaga szatírájaként hat”, az alkotói végeredmény pedig „egy imaginárius valóság” létrehozása, melyben nem a szimbolikus erejű részletekből következik az összhatás, hanem ellenkezőleg, az imaginárius egésznek a fényében a részletek kapják meg „az őket megillető reliefet”... S aztán az írói szemlélet- és látásmód érzékeny anatómiája, különösen pedig a találó rámutatás az írói szem „szűzi csodálkozásra való képességére”, mely a regény olvasójával a legbanálisabb jelenségekben is a rejtélyt képes megláttatni és megsejtetni, s nem utolsósorban a *Bankett* művészi szerkezetének a szereplőtípológiával összefüggésbe hozott remek anatómiája: mindez együttvéve messzemenesse meghaladja az egysíkú etikai, sőt a pusztán ontológiai szöveginterpretációt is, a kifejezetten irodalmi/esztétikai vizsgálódással társítva azokat.

Sinkó Krleža-értelmezései nem a komplex elemzés igényével íródtak, s mégis, a kimondottan irodalmi/esztétikai részleteikben és digresszióikban — a tágabb értelemben vett fenti alkotásmódszertani kérdéseken túlmenően — kiterjesztik a szemlélődést egészen a parciális *szakkérdések* érintésére is. A váratlan, a „szentségtörően profán” *hasonlat* gyakorisága Krležánál általában, s külön a *Bankett*ben; ugyanott a *jelzők*

funkciója s a *párhuzamokkal és kontrasztokkal* való különleges ábrázolási mód, mellyel az egyes jelenetek, személyek és sorsok éles és új jelentésű megvilágításba helyezik egymást... S a *monológoknak* mint a *Bankett* uralkodó epikus formájának természetrajza, meg a „*dialógusok dialektikájának*” feltárása: mindez megint csak a sinkói szövegvizsgálat többdimenziós voltáról tanúskodik.

A fentiek alapján s összegezeként azt mondhatjuk tehát, hogy Marijan Matković remek Sinkó-esszéje, amely termékeny rezonanciát teremtett a sinkói életmű számos fundamentális sajátosságával, egyebek közt pontosan és találóan mutatott rá szerzőnk Krleža-interpretációinak viszonylagos eredetiségére és újszerűségére a már Sinkó életében is kiteljesedett hatalmas Krleža-szakirodalom egészén belül. Az *etikai szemlélet* következetes érvényesítéséből eredt ez a viszonylagos originalitás és újszerűség, csakugyan és elvitathatatlanul. Azzal azonban, hogy Sinkó interpretációi egyrészt az ontológiai vizsgálódással, másrészt az alkotásmódszertani kérdések egész bokrának feltárásával, harmadsorban pedig bizonyos irodalomelméleti/stilisztikai szakkérdések érintésével jócskán meghaladták a szimpla etikacentrizmust — miközben Krleža életművében sohasem a moralistát méltatták, hanem a forradalmi szellemiségű művészt, aki alkotásaival egyebek közt morális hatást is kivált a publikumában —, ezekre az interpretációkra egészében véve mégsem vonatkozatható a matković-i tézis, miszerint *pusztán* az erkölcsi átütő erő szempontjára redukálták, illetve szűkítették le Krleža költői drámájának összetettségét és életművének mintegy titokzatosan sugárzó terét. Ellenkezőleg és paradox módon, épp Marijan Matković, a Sinkó-életmű közeli és avatott ismerője s megannyi vonatkozásban pontos meghatározója és szenzibilis interpretátora szűkítette le, akaratlanul is, ezeknek a Sinkó-esszéknek, tanulmányoknak és kommentároknak a sokrétűséget, a *pusztán* etikainál sokkal összetettebb, rétegeztebb és gazdagabb jelentéskörét.

Akaratlan, érthető s jórészt természetes is volt ez a leszűkítés. Hisz voltaképpen mi is történt? Nyilvánvalóan az, hogy Marijan Matkovićot — Krleža mellett szerzőnk legigazabb horvát író barátját s első posztumusz horvát kötetének sajtó alá rendezőjét és előszóíróját — ebben a parciális „Sinkó-kérdésben”, a Krleža-interpretációk kérdésében mintegy megtévesztette az opus egésze: Hisz Sinkó Ervin egész életművében — való igaz — az etikai tartalmak dominálnak, s ez az *általános* jellemvonás könnyen vetül rá — abszolutizált s egyszersmind redukált formában — életműve *konkrétumaira* is, esetünkben a Krleža-opusszal kapcsolatos esszéire, tanulmányaira és kommentárjaira, melyeknek rejtettebb — de analitikus vizsgálattal könnyen feltáruló — jelentésrétegeit szintén befedte az életmű etikus leple, átfogó burka.

II.

Sinkó Ervin Krleža-képére természetesen nemcsak az jellemző, hogy *mit* vizsgálnak interpretációi ebben az életműben, hanem az is, hogy milyen művészet- és irodalomszemlélettel történik e vizsgálódás.

Ilyen szempontból mindenekelőtt az a nyilvánvaló, hogy Sinkó esztétikai szemléletében egységes és megbonthatatlan, szerves egészet alkot az esztétika és az ontológia, az esztétikum és az ontologikum.

Megnyilatkozik ez, elsősorban, az emberi alkotóképesség, a „*poetikus erő*” értelmezésében, ami *A véres mítosz* meghatározása szerint nem valami különálló, pusztán esztétikai képességet jelent, hanem egyidejűleg szociális és erkölcsit is, vagyis feltételezi az alkotóember teljesebb személyiség szerkezetét, személyiségontológiai sajátosságainak tágabb — szociális, etikai és esztétikai — körét.

S megnyilatkozik ez, épp a művészi teremtőerő ilyen felfogásával összefüggésben, a *költővé válás indokainak* értelmezésében is: az életrajzi fragmentum szerint „a délszláv és emberi szolidaritás jegyében lázadó fiatal ember” azáltal lett poétává, hogy az őt övező, „gyűlöletessé vált” és „minden oldalról önelégülten ellenséges” szociális valóság, továbbá az ifjúember vehemens kritikusa és tevékenyen erkölcsi szembe fordulása e valósággal — avagy „a maga cselekvésre, változásra és változtatásra oly türelmetlenül szomjas elégedetlensége” —, s nem utolsósorban „a gondolatoknak, fájdalmaknak, érzelmeknek (...) intenzív túltelítettsége”, „a némaság, mely kiáltani akar” — tehát a súlyos tartalmaktól terhes alkotókényszer — *együttesen* készítette őt megszólalásra.

Ugyanígy tágabb személyiségontológiai jelentésköre van Sinkónál a befogadó, a receptor *esztétikai érzékének* és *esztétikai élményének* is. Hisz amint *A véres mítosz* polemikus betéje hirdeti, az esztétikai érzék nem valami különleges „tetszési szerv” meglétét feltételezi, hanem a műalkotással szembesülő ember „minden idegének, egész lényének” — azaz személyiségontológiai totalitásának — képességét, készségét és kényszerét a művel való kapcsolat, rezonancia megteremtésére. Maga a kapcsolat, a műélmény viszont úgy jön, csupán úgy jöhet létre, hogy az alkotóember műbe transzponált, ott alakot és hangot kapott személyiségontológiai tartalmainak összessége — avagy „az élet, annak az életnek megszólalt titka, fájdalma, vágya — és vádja”, amely szubjektíve és látszólag csakis a művészé — a befogadó, a receptor, vagy sinkói szóhasználattal: a *médium* ugyanilyen „léttani”, ám egyelőre néma, a művel való szembesülésig önkifejezésre nem lelt, benső tartalmait is aktivizálja. Vagyis a megvalósult műélmény nem más, mint az egymásra talált, egymásra ismert személyiségontológiai tartalmak egész embert igénylő, a befogadó, a médium egész lényét — s nem pusztán holmi „tetszési szervét” — aktivizáló hatás érvényesülése.

Esztétika és ontológia, esztétikum és ontologikum egysége valósul meg e Krleža-interpretációkban az *esztétikai érték* tolmácsolásában is. A szépség már a *Léda*-kommentárban is „az élet teljességének a kérdése”, a „teremtő szenvedély” kérdése is, ami nélkül az élet és a művészet egyaránt és csakis — mimelés... *A véres mítosz* lapjain pedig ugyanez a nézet úgy variálódik, hogy „az esztétikai értékek sorsa elválaszthatatlan az erkölcsi értékek, tehát az ember sorsától”, amiért is logikus és természetszerű, hogy Sinkó egy sajtóságos inverzióval „az igazság szépségéről”, „emberhez méltó szépségéről” is beszél, s nemcsak a szépség igazságáról...

Mint ahogy, végezetül, az is egészen logikus, hogy e Krleža-értelmezésekben megnyilvánuló mozaikos, de mégis szerves és koherens művészet-szemléletben az esztétikum-ontologikum megbonthatatlan egysége az *egész esztétika szintjén* is érvényesnek minősül. Ezért hangsúlyozza, egyebek közt, a nevezetes ljubljana-i referátum kommentárja, hogy Krleža számára — s tegyük hozzá: az ő kommentátora számára úgyszintén — „nem létezik olyan esztétikai kérdéskör, amely ne lenne széttéphetetlen kapcsolatban az egész emberi élet valamennyi alapvető problémájával, tehát a politikai történésekkel és az emberek közötti viszonyok erkölcsi szabályaival is.”

Nyilván közelebb kerülünk e sinkói Krleža-értelmezések művészet- és irodalomszemléletéhez, közvetve tehát szerzőnk Krleža-képének belteréhez is, ha összegező pillantást vetünk a gyűjteményünk szövegeiben felbukkanó személyiségontológiai értékfogalmakra, illetve az affirmatív hangsúllyal alkalmazott axiológiai képzetekre és kategóriákra.

Központi fontosságúnak látszik e szintén mozaikos, ám mégis szervesen összefüggő képzet- és fogalomsorban az *intenzitás—szenvédeleyesség—egyéni ethosz* láncolata — avagy „az a szenvedélyes, az életet döntően meghatározó benső lény, az a meghatározott és feltétlen, ellenállhatatlan szellemi imperativus, melyet egyéni etoszhoz lehetne nevezni, s melynek híján minden pátosz csak retorikus cirkuszi szemfényvesztés, pusztá t r ü k k” — s ugyancsak fontosnak az egyéni élet szubjektív tartalmának és külső megnyilvánulásainak *egysége*, vagyis a „benső” és „külső” viszonylagos azonossága. S gyakran bukkanunk e Krleža-interpretációkban mint egymásra vonatkoztatott értékláncolat elemeire az *ember — igazság — szépség* fogalmi hármasára is, vele összefüggésben pedig „az ember, az igazmondás és a művészet tisztaságának egymástól elválaszthatatlan ügyére”... Végül, de nem utolsósorban e sinkói „magánaxiológiában” a *poetikus* mint nem pusztán esztétikai, hanem mint egyúttal ontológiai, a személyi lét értékére/értéktelenségére is visszaható kategória ugyancsak fontos helyre kerül. Az Enrique Galvao nyílt levele kommentárjában például olyan fontosra, hogy az már-már a költészet hipertrofálását jelenthetné az étellel, az „emberi, nagyon is emberi” étellel mint legfőbb értékkel szemben — ha nem fi-

gyelnék föl rá, hogy Sinkónak ebben a szövegében „az igazi élet” ironikus fogalom, a *véres mítosz* világának szinonímája, „a kaland brutális értelmetlenségére” lefokozott „életé”, s ezzel és csakis ezzel a nem étellel szemben bizonyul a *poetikus*, a *költői* s maga a *költészet* is olyan fentebb értéknek, ami az ún. „igazi életnek” megadja a maga „emberi értelmét”.

Az efféle főbb axiológiai tartalmakkal is telített sinkói személyiség-ontológián belül s azzal mindenkor spontán összefüggésben kap helyet e Krleža-értelmezésekben a nemcsak általában az ontologikumtól, de az *etikumtól is elválaszthatatlan esztétikum*.

Megnyilatkozik ez az újabb fogalmi összefüggés a szépségvágy és a rossz gyűlölete az esztétikai igényesség és a morális undor, az esztétikai lázadás és az erkölcsi szolidarizálás, az esztétikai és a társadalomerkölcsi értékek s a művész alkotói és morális integritása viszonylatában egyaránt.

Hisz amint láttuk, *A véres mítosz* szerzője szerint adott esetben — embere válogatja — „a szépség utáni szenvedélyes vágy a rút, hamis és rossz iránti szenvedélyes aktív gyűlöletbe” csaphat át, s „a szépség kultusza a rossz baljós gyűlöletének” a megnyilatkozása is lehet, míg az igényesség egyidejűleg ugyancsak esztétikai és morális is, amiért maga az erkölcsi undor is lehet esztétikai fogantatású. Ugyanígy — miként szerzőnk számára a *Bankett* Knutsonának példája tanúsítja —, a kimondottan esztétikai jellegű lázadás, az esztétikai szenzibilitás tiltakozása szükségszerűen jut el az emberrel és emberivel való szolidaritásig, vagyis egy meghatározott etikai magatartáshoz. S amint a ljubljani referátum kommentárja hirdeti, maguk az irodalmi értékek is egyidejűleg esztétikaiak-etikaiak: „nincsenek és nem is lehetnek esztétikai értékek, melyek társadalomerkölcsi szempontból értéktelenek volnának”... Ugyanez a kommentár ugyanebből a meggyőződésből hirdetheti aztán oly szenvedélyesen, hogy a művész mindenkori felelősségtudata is egyidejűleg és oszthatatlanul esztétikai-etikai felelősségtudat, ami Sinkó számára azt jelenti, hogy az alkotóembernek „nincs külön alkotói felelőssége az általa létrehozott műalkotás minőségét, s külön a maga társadalmi közösségét illetően”. *A véres mítoszban* ugyanez a gondolat megint csak a szobrász Olaf Knutson példáján konkretizálódik, akinél „a művészi alkotás morális tisztasága” azonos „a művész i kvalitásával szemben felállított követelménnyel”. És kommentárunk számára az alkotói és erkölcsi integritás azonosságának, egymást fedésének ez a knutsoni egyedi példája egyetemes jelentőségű: „Az a morális tisztaság (...) nem a művészet szféráján kívül eső etikai kritérium, nem azt jelenti, hogy a művészettől holmi morális vagy másfajta erkölcsi szabályhoz való alkalmazkodást, a művész egyéni inspirációja idegen szempontoknak való alárendelését követeli”. Csupán

azt jelenti, hogy a művész autonóm artista és ugyancsak autonóm etikai integritása egybeesik.

A művészet és erkölcs, az alkotói és etikai magatartás, az esztétikai és társadalomerkölcsi értékek, az esztétikum és etikum ilyen sokrétű és szövevényes összefüggésének távlatából aztán természetesen és meggyőzően Krleža-interpretátorunk művészetszemléletének általánosító axiómája: „Az esztétika mindig egy meghatározott etikát foglal magában...”

Esztétikum—ontológikum, esztétikum-etikum: ez tehát az az általános művészetszemléleti keret, amelyben Sinkó Ervin Krleža-képe körvonalazódik. Nem közvetlenül, természetesen, hanem egy, ebbe az általános keretbe spontánul beilleszkedő irodalomszemléleti közvetítésével.

Ennek a parciális — irodalmi — szemléletnek a körvonalai jórészt földerengtek már bevezető vizsgálódásunkban is, ahol arra kerestünk analitikus választ, hogy mit vizsgál Sinkó a Krleža-opusban. Közvetve már ott is nyilvánvalóvá vált, hogy a sinkói irodalomszemléletben fontos helye van a mű jelentésének — vagy régebbi szóhasználattal: *tartalmának* —, amit azonban szerzőnk sohasem szűkít le pusztán az etikai tartalmakra, hisz azokat mindig az ontológiai jelentésrétegek irányába tágtja.

Ehhez most még azt kell hozzáadnunk, hogy ezek az interpretációk a krležai mű eleven problematikáját nemcsak a jelentés morális összetevőire, de szociológiai komponenseire se szűkítik le. Hisz megfigyelhettük, hogy Sinkó számára a krležai alkotás már a jugoszláv irodalmi közgondolkodás szociologizáló időszakában, az ötvenes évek legelején is mindig több volt, mint „puszta szociológiai leleplezése vagy megbélyegzése” a műben megjelenített társadalmi valóságnak, s merőben más, mint — ahogy szintén a *Léda*-kommentárban olvashatjuk — „az adott társadalmi körülmények tükröződése”... A jelentést, annak valamennyi — társadalmi és individuális, természeti és kozmikus — szegumentumát Sinkó már ekkor, az ötvenes évek elején is elválaszthatatlannak tartja az irodalmi alkotás *művészségétől*. Éspedig olyannyira elválaszthatatlannak, hogy már a *Farkasverem* kommentárjában — tehát 1951-ben, a ljubljanaí írókongresszust megelőzőben is — azt hirdeti programatikusan hévvel, hogy a művészség hiányát az irodalmi alkotásokban nem lehet igazolni „semminemű forradalmi frazeológiával” sem.

Hogy Sinkó irodalomszemlélete a Krleža-értelmezésekben mennyire nem egyoldalúan tartalomcentrikus, és azon belül mennyire nem szociologizáló szemlélet, azt legmeggyőzőbben mégis *A véres mítosz*nak az a részlete tanúsítja, amelyben a kommentátor még a látszólagos szociológiai hiányt — a néprétegek kimaradását a blitvai társadalom piramidális szerkezetéből —, még ezt a látszólagos szociológiai „fogyatékoságot” sem rója fel a regény írójának afféle „százszázalékos” eszmeiségű, szociologizáló kritikusként, hanem éppen ellenkezőleg, s

műalkotás irodalmi logikáját, belső természetét tartva irányadónak, épp ezt a szociológiai „logikátlanságot” és akkortájt még meglehetősen nagy-nak látszó „eszmei hibát” minősíti Krleža művészi megjelenítő ereje egyik legszebb diadalának!

De mit is ért Krleža-értelmezőnk az író művészi megjelenítő erején?

Közvetve vagy közvetlenül, tételesen vagy implicite, ám mindenkor a *formateremtés* képességét. Ami viszont az ő számára nem más, mint az a „felfokozott alkotói intenzitás, mellyel a művész (...) az emberi viszonyok teljes igazságát formába önti” (*Farkasverem*), illetve „az egyéni élmény egyénileg kifejezésre juttatott intenzitása” (*A véres mítosz*).

Az így felfogott művészi megjelenítő erő, formateremtő képesség döntő ismérve viszont — épp az egyéni élmény, egyéni alkotói intenzitás hangsúlyos szerepe folytán — a *sajátosság*, az *individualitás* és *originalitás* jelenléte az írói látás- és láttatásmódban. Ezért hirdeti olyan nagy nyomatékkal és generalizáló szándékkal már az egyik legkorábbi Krleža-esszé is, hogy „minden számottevő művészi alkotást azzal lehetne jellemezni, hogy mint alaphangot, mint háttért, mint mindenütt megjelenő vagy meghúzódó aláfestést magával hoz, sugároz, sejtet egy saját igazságot, egy szintetikus egyéni víziót, egy egyéni en át-élt világgalappal szemben való egyéni állásfoglalást” (*Miroslav Krleža igazsága*), s ezért vonul át az egész *Bankett*-kommentáron is az írói *szemek* már említett, „szűzi csodálkozásra való képességének” dicsérete...

Az egyoldalú és szimplán tartalomcentrikus szemlélet következetes meghaladásáról tanúskodik ezekben az interpretációkban az is, hogy Sinkó az irodalmi *témát*, az írói *állásfoglalást*, sőt a *forradalmi tendenciát* is alárendeli a művészi formának. A *Farkasverem* kommentárjában ezért találkozunk a nyomatékosított tétellel, miszerint a szépség nem a mű témájában rejlik, hanem a formába öntés képességét biztosító alkotói intenzitásban, s *A véres mítosz* lapjain is ezért bukkan fel ismét a fenti tételre rímelő nézet, miszerint az irodalmi mű a maga problematikájának minden sokrétűsége ellenére sem művészi alkotás még, hisz azzá csupán a művészi forma teheti. Ugyanígy, Sinkó számára a művészi állásfoglalás kinyilatkoztatása is csak a formateremtés révén lehetséges igazán (*Farkasverem*), s ugyanezt tartja érvényesnek a kifejezetten forradalmi állásfoglalás, forradalmi tendencia *művészi* kinyilváníthatóságára is: az is szükségszerűen és csakis az író „artistikus élményének megjelenítésmódjából és intenzitásából” eredhet (*Egy farsangi éj komédiájának lírizmusa*).

S mert onnan és csupán onnan eredhet a számára, Sinkó Ervin konklúziói között, melyekhez Krleža-értelmezéseinek végeredményeként eljutott, a krležai életmű forradalmisága soha sincs függetlenül vagy elvonatkoztatva az opus művészetéből.

III.

Sinkó tervezett átfogó tanulmánya — talán könyve? —, melyet legelső Krleža-interpretációjában előlegezett, s amelynek az lett volna a feladata, hogy „Krleža eddigi irodalmi műveit értelmezze, és meghatározza helyüket a kultúra egyetemes értékeinek szférájában”, mint egységes monografikus mű nem íródott meg.

De másfél évtizeden át — 1950. és 1965. között — egyre íródtak az újabb és újabb adalékok e tervezett nagy műhöz, egyre nagyobb és nagyobb területeket hódítva meg e hatalmas opusból, úgyhogy Sinkó Ervin rész tanulmányainak, esszéinek és kommentárjainak most begyűjtött kötete az ifjúkori novellisztika és drámairodalom, a Glembay-ciklus egyik darabja s a *Bankett Blitvában*, a krležai művészet- és irodalomszemlélet s a többször is egészében vizsgált Krleža-opus interpretációival kétségkívül méltó pótléka az el nem készült monografikus tanulmánynak.

Mit talált Sinkó jellemzőnek és szellemi/alkotói értelemben egyaránt legértékesebbnek Miroslav Krleža életművében?

Miután áttekintettük, hogy interpretációiban egyáltalán mit és milyen szemlélettel is keresett — vagyis, hogy mi volt vizsgálódásainak célpontja s művészet- meg irodalomszemléleti eszköze —, vessünk végezetül összegező pillantást arra is, hová, milyen felismerésekhez és végső konklúziókhöz vezette el őt a másfél évtizedes Krleža-búvárlat.

Gyűjteményünkéből ehhez az összegezéshez négy nagyobb tárgykör kínálja magát: a krležai életmű tematikájának; szellemi/esztétikai tendenciáinak; alkotásmódszertani jellemzőinek s az egész opus jellegének sinkói látása és értelmezése.

A krležai *tematika* karakterisztikumát szerzőnk mindenekelőtt a történelem döntő és centrális élményében, „magának a hérakleitoszi folyamatnak mint egyéni öntudatának fundamentálisan drámai élményében” jelöli meg, abban az akkurátus főtémában, amely az első három ifjúkori drámától kezdve végig determinánsa marad az egész életműnek. Ezen a központi tematikán belül kap helyet Sinkó Krleža-képében a Monarchia, a K.u.K.-világ felbomlási folyamata és pusztulásának panorámája, majd újabb tematikus körként a specifikus horvát és dél-szláv problematika — de nem mint pusztán és elszigetelten lokális problémakör. Ugyanis Sinkó interpretációinak vonatkozó felismerései között nyilván az a legfontosabb, miszerint a nemzeti és nemzetközi, a lokális és univerzális tematika Krležánál mindig és csakis megbonthatatlan egységben, valóságos dialektikus viszonyban jelenik meg, és pedig annak a sajtószertű dokumentarizmusnak hála, amely a társadalmi-történelmi részjelenségeket úgy jeleníti meg, hogy „egyben feltárja egyetemes vonatkozásait, szimbolikus mélységüket és érvényüket”. Sinkó

másik, viszonylag leglényegesebbnek látszó vonatkozó interpretátori eredménye pedig abban van, hogy a krležai tematika sajátosságai közül mint az egyik legfontosabbat emeli ki „a matéria, az emberi anyagiaság szuverén jogainak őrzőjét”, szemben mindennemű egydimenziós légiességgel.

Az életműnek interpretátorunk által kiemelt *szellemi/esztétikai* tendenciái között szép számmal találunk szociálisakat, eszmeieket, morálisakat és esztétikaiakat, amelyek azonban e Krleža-képben végül is egyetlen átfogó tendenciában egységessülnek: a művész-forradalmár sajtóságos irányzatosságában.

A *szociális* tendenciózusság krležai jellemzőjét Sinkó abban a dialektikában mutatja fel, amely — ellentétben a két világháború közötti, a jugoszláv irodalmi baloldalon sok vitát kiváltó „szociális irodalommal” — ebben az életműben mindig is fennállt a társadalmi és az egyéni, a közösségi és a személyiségontológiai, a politikai és a kozmikus között: „Krleža irodalma tendenciózus, és pedig szociális értelemben tendenciózus irodalom, de nem abban az értelemben, hogy egy síkra redukálja az emberit, hanem abban, hogy a szociális szféra és annak problematikája révén érzékelteti az emberit a maga sokdimenziójú és ellentmondásokkal teli komplexségében” (*Miroslav Krleža műve*).

A kifejezetten *eszmei* irányzatosság kulcsszavai viszont, melyek Sinkó interpretációiban vissza-visszatérnek s a példák egész során konkretizálódnak: a „*lázadó elementaritás*”, „*kihívóan harcoss elem*”, „*permanens megbotránkoztatás*”, a meglevő, az adott alkotói destruálása, a tagadás mint az emberiség harcoss afirmálása, a *hívóosság*, amely Krležánál mindig illúziótlan s az előrefutó, anticipáló *szocialista nonkonformizmus*, amelyet 1945., de különösen 1948. után mintegy „utolért” a hivatalos közösségi nonkonformizmusunk is.

A *morális/humanisztikus* irányzatosság parciális megnyilatkozásai Sinkó értelmezésében voltaképp abból az alapvető krležai felelősségtudatból következnek, amelyet ő a történelem, az egyetemes történelmi folyamat emberi/embertelen valósága iránt tanúsított életműve minden sorában, műfajra való tekintet nélkül. A sinkói értelmezésben ebből a permanensen érvényesülő szolidáris felelősségtudatból következik a krležai irodalomnak — avagy az „aktív realizmusnak” — az a képessége, hogy az olvasó számára „a tudat valóságává teszi” az emberit fogva tartó, béklyóba szorító objektív valóságot, s ezzel lehetővé teszi olvasója számára, hogy „a maga öntudata fájdalmaival” áttörjön e fogva tartó valóságon, s vele szemben „az emberre eszmélhessen” (*Miroslav Krleža műve*).

A domináns *esztétikai*, vagy pontosabban: *ars poetica*i tendenciát, mint láttuk, Sinkó az irodalom tacitusi összenvedélyében, a dokumentálás felfokozott szenvedélyében jelöli meg Krležánál; abban a törekvésében, hogy az alkotóember „legalább hű tanú maradjon”, hogy a sze-

mélyesen megélt valóságot — ha már legyőzni nem lehet a szó, az alkotói tett immanens erejével — legalább minden ízében fixálja, felmutassa, a tanúságtéves személyi hitelével dokumentálja.

A szociális, az eszmei, a morális/humanisztikus és ars poetica irányzatosság a sinkói Krleža-kép laza kontúrjai között *a forradalmi művész, a művész-forradalmár* egységes, egy fából faragott személyiségszerkezetének ugyancsak *egységes tendenciájában* fonódik össze. Igazság, szépség, humánus, emberi emancipáció, erkölcsi felelősség, emberi szolidaritás — Sinkó interpretációinak sorai/sorközei szerint mindez egyetlen megbonthatatlan szimbiózisban egzisztál, hat, mozgósít és lázít a krleži opusban, s csupán e szimbiózis kommentátori látószöge, jelzete vagy megnevezése különbözik az egyes interpretációkban. Így például a motónkban idézett *Miroslav Krleža igazságában*: „az igazság aktivista akarata és a látás, illetve ábrázolás művészi öröme” mint egymást tápláló és egymást fokozó imperativus; a *Farkasveremről* írott esszében: „a hiteles igazság győzelme a klisírozott frázisok fölött”, „a dolgok szentesített állapotának a humánus eruptív előretörése révén megvalósuló lemeztelenítése”; a ljubljana referátum kommentárjában: „emberi igazság, mely a szépség erejével tör magának utat az előtörténelmi életfeltételekből a Marx által is szorgalmazott emberi emancipáció irányába”; *A véres mítoszban*: a szépség, mely „elválaszthatatlan az emberitől, tehát (...) a rút és rossz ellen való lázadás erkölcsi imperativusától” is, illetve az alkotóember szenzibilitása, amit „az emberi szolidaritás és az ember sorsáért való egyéni felelősség élménye” inspirál és irányít... Ezt jelenti Sinkó Ervin számára, külön-külön és együtt, Miroslav Krleža forradalmi-művészi/művészforradalmári, immanens irányzatossága. Olyan forradalmi irányzatosságot tart tehát számon Krležánál, aminek forradalmisága, forradalmi volta nem a progresszív baloldali *ideológia* fokozott jelenlétéből vagy túltengéséből következik, hanem a művészségtől, az irodalmi kifejezés- és ábrázolásmód egyéni karakterisztikumaitól és művészi kvalitásaitól el nem vonatkoztatható, egyidejűleg szociális, eszmei, morális és esztétikai rebelliségből, az adott társadalmi, politikai, erkölcsi és művészeti kereteket „szentségtörően” meghaladó emberi/művészi érzékenységből, a mindenre, a lét minden szegmentumára egyaránt szenzibilisen reagáló, lázadó és lázító elementaritásból.

Azt vizsgálva bevezetőnkben, mennyire nem egydimenziósan etikai/ontológiai, s nem is szimplán tartalomcentrikus a sinkói Krleža-interpretáció, néhány példa erejéig rámutattunk már arra, hogy ezek a szövegvizsgálatok miként hatoltak be a krleži alkotóműhelybe, íróművészi laboratóriumba is, miközben az *alkotásmódszertani jellegzetességek* viszonylag gazdag körét tárták föl, jelezték vagy érintették. Ha most a személyi „provokációként” funkcionáló irodalmi téma és krleži depoetizálása; a történelmi reáliák és „metareáliák”, kozmikus táv-

latok és emberi konkrétumok „egy lélegzetben való” és gyakran látomásos megjelenítésmódja; az emocionális és intellektuális, a lírikus és ironikus, illetve a lírikus és szatirikus elemek szimultaneitása; a nagyepikus komponálástechnika krležai bravúrijai; a monológok, párbeszéddek, párhuzamok, kontrasztok, jelzők és hasonlatok krležai természetrajza sinkói feltárását nem az interpretátor vizsgálódási *célpontja*, hanem e vizsgálódás *hozádéka*, tárgyi eredményei szemszögéből tekintjük át ismét, akkor máris részleges egészként tárulnak föl előttünk Sinkó Ervin Krleža-képének főbb alkotómódszertani elemei.

Mindezekhez itt még azt kell hozzáadnunk, hogy interpretátorunk az egész krležai alkotófolyamat általános, sőt uralkodó jellemvonásának a *felfokozott intenzitást* tartja, aminek forrását, kiváltó okát a csak a maga törvényeit elismerő gondolkodói szenvedélyben jelöli meg. Ezzel szemben a kezdettől fogva összetéveszthetetlenül *sajátos krležai stílus* eredőjét a személyiség nietzschei „plasztikus erejében” látja, ami alatt a totalitás alkotói megragadásának és egyszersmind humanizálásának a szenvedélyét és képességét, „az emberi élet totalitásának felöleléséért, kifejezéséért és épp ezzel az emberiesítéséért viaskodó személyiség” sikeres küzdelmét érti és méltatja. Ezzel az elementáris készséggel és képességgel függ össze aztán a krležai ábrázolási módszer ugyancsak általánosnak, jellemzőnek talált két eljárása, mely voltaképpen komplementáris viszonyban van egymással: az élet teljességének *lemeztelenítése*, ugyanakkor pedig *antropomorfizálása*, még a természeti és tárgyi valóságnak is emberközpontú szemlélettel történő megjelenítése.

Az egész *opus jellegének*, a részek és az egész viszonyának alapismérvét viszont egyrészt a *ciklikusságban* határozza meg Sinkó, ami nézete szerint nemcsak hogy nem bontja meg az opus egy fából faragottságát, a „szakadatlan folytonosság” szokásos mértékét is meghaladó „gyökeres azonosságot”, hanem csak még jobban érvényre juttatja azt, hiszen a kronologikus sorrendben vagy a legkülönbözőbb időkben, de mindenképpen szervesen egymásra épülő ciklusok épp a krležai állandót, az életmű konstans természetét teljesítik ki. Másrészt Sinkó a *hagyomány és eredetiség, örökség és újítás, a korstílusok és az egyéni stílusok dialektikáját* minősíti jellemzőnek az életmű részletei és egésze viszonylatában. Az opus egységben szemlélése közben ezért hangsúlyozza többször is, hogy Krleža alkotóútjának valamennyi szakaszában jelen van a kulturális és művészi örökség s az újabb és újabb kifejezési módok és stílusok termékenyítő hatása is, azonban mindez alárendelődik a sajátosnak és eredetinek, az összetéveszthetetlenül egyéni krležai tartalmaknak és megnyilatkozási formáknak.

Az interpretátori tárgy, elemzési célpont (I.), a vizsgálódás eszköze, módja, azaz művészet- és irodalomszemlélete (II.), majd az interpretációk eredménye, hozadéka (III.) után legvégül vessünk pillantást arra is, mit képviselnek ezek a Krleža-értelmezések mint esszéírói alkotások egyrészt a Sinkó-életműben, másrészt a gigantikus Krleža-szakirodalomban.

A szövegek immanens *történeti* értékeként mindenekelőtt a szemléletük ötlük a szemünkbe, amit a nagy horvát és a jelentős magyar életmű szerencsés találkozása következményének tekinthetünk: a felszabadulás után, s különösen az ötvenes-hatvanas években Sinkó Ervin művészet- és irodalomszemlélete elsősorban épp a Krleža-életmű vizsgálata révén teljesebben ki, hogy ezt a fundamentális szemléleti „kapást”, személyi „ajándékot” a sinkói esszéisztika „kamatostól”, saját többlettel is gazdagítva adjon vissza e két évtized horvát és jugoszláv irodalmi közgondolkodásának, élvonalbeli hozzájárulást adva ily módon a honi szocrealizmusunk irodalomszemlélete és művészetpolitikája tevékeny felszámolásához és alkotói meghaladásához.*

Nemcsak jelentős *történeti* értékek konzerválódtak azonban e Krleža-értelmezések szemléletmódjában. Hisz gyűjteményünk mai olvasása közben nem az tűnik különösnek a számunkra, hogy fel-felbukkan bennük egynéhány esztétikai és irodalomszemléleti tétel, amely ma már meglehetősen disszonánsan hat; inkább az a különös, hogy a jórészt még az ötvenes években, tehát alig pár évvel a sorsdöntő negyvennyolcunk után íródott Sinkó-szövegekben milyen *kevés* az ilyen tétel a ma is életes és eleven felismerések *sokasága* ellenében.

Magának a gyűjteményünkben körvonalazódó Krleža-képnek viszont kétségtelenül épp abban a viszonylagos eredetiségben és újszerűségben van a legfőbb *történeti* értéke, amire a közelmúltban elhunyt horvát íróbarát mutatott rá annak idején a „csodálatos kirándulásról” szóló esszéjében. Mert amennyiben párhuzamosan olvassuk e Sinkó-kötetet a Krleža-kritikák, esszék és tanulmányok vaskos, a horvát, szlovén, szerb és macedón Krleža-interpretáció öt évtizedét (1917—1963) átfogó s öt kritikus, és esszéíró nemzedéket reprezentáló gyűjteményével, amely Miroslav Krleža félszázados írói tevékenységének jubileumára jelent meg, akkor könnyen meggyőződhetünk a matkovići tétel megalapozottságáról: Sinkó Ervin Krleža-képének mindenekelőtt az *etikai szemlélet* biz-

* Hogy a krležai és sinkói irodalomszemlélet milyen meglepő tipológiai rokonságról tanúskodott már 1945. előtt is, tehát akkor, amikor a két *antibarbus* nem is tudott egymásról, s így a nézeteik között mindennemű kontaktológiai kapcsolat eleve ki volt zárva, erre vonatkozóan vö. tanulmányunkat: *Két antibarbus, avagy Krleža és Sinkó irodalomszemlélete a harmincas években*. In: *Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok II.* — A magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1984.

tosít sajátos helyet és újszerűséget a jugoszláv Krleža-értelmezések fél-évszázados hagyományában.

Az azóta elmúlt, csaknem negyedszázadnyi újabb időszakban, természetesen, tovább gazdagodott a jugoszláv és — főként Bori Imre kismonográfiája révén — a jugoszláviai magyar Krleža-értelmezés. Gyűjteményünk adalékai azonban ennek ellenére sem csupán összképük *történeti* értékével őrizték meg jelentőségüket.

Hisz Sinkó Ervin Krleža-vizsgálatai ugyanúgy *alkotóművészi* vizsgálódások, s nem szakíróiak, mint ahogy Miroslav Krleža művészeti tárgyú értekező prózája is távol áll a módszeres és szisztematikus szakanalízistől. S épp ennek hála, ezek a Sinkó-írások is tartalmaznak valami elévülhetetlenül élményit, konfesszionálisat, ars poeticait; valamint, aminek teoretikus és metodológiai helytállósága fölött eljárhat s részben el is járt az idő, ám íróművészi hitele, szubjektív intenzitása fölött aligha.

Nem véletlen, hogy szerzőnk Krleža-értelmezéseinek főműfaja a *kommentár*: ez az a műforma, amely egyébként is — például a Kazinczy- vagy a Csokonai-életmű emlékezetes interpretációjában — a leginkább érvényre juttatta a sinkói esszéisztika legfőbb erőnyeit, az esszéíró Sinkó Ervin legtermékenyebb alkotói adottságát: érzékeny és maximális azonosuláskészségét élettal és művel, idővel és térrel, a létezés ontológiai és etikai, szociális és morális, eszmei és esztétikai szféráival a legkülönbélebb időkben és az egymástól legtávolabbi térségeken is. Magában az emberi/embertelen történelem tovazajlott és tovább zajló folyamában.

S nyilván épp ebben van Sinkó Krleža-interpretációi időállóságának, elévülhetlenségének másik titka: mivel saját személyiségszerkezetének, következőképpen egész életművének is szintén eltulajdoníthatatlan sajátja ama *szolidáris felelősségtudat* a héraikleitoszi folyamattal továsodródó mindenkori emborsors mindennemű problematikája iránt, a sinkói interpretáció és az interpretált krležai életmű ennek folytán is könnyen és természetesen találhatott eleven és életresznek megmaradó rezonanciára.

Ma is ösztönző, együtt- és továbbgondolásra serkentő rezonanciára.

BESZÉLGETÉSEK KRLEŽÁVAL

Részletek

ENES ČENGIĆ

1972. III. 12.

Pont dél van. Szól a telefon. Krleža:

— Jöjjön be, kérem, az Intézetbe. Várom!

Rendkívül jó kedvében találok. Néz rám, ahogy ülök vele szemben, és így szól:

— Maga, barátom, egy igazi Falstaff. Tud örülni az életnek, talpraesett és ügyes. Nem olvasta?

— De igen, Shakespeare *IV. Henrikjében*.

— Falstaff miatt csaptak ki kis híján a pesti Ludoviceumból 1912-ben.

Azt a feladatot kaptuk ugyanis, hogy írjunk valamit a katonai hivatás magasztosságáról. Akkor nekem eszembe jutott Falstaff, és azt írtam, hogy az elesett katonák koporsójára díszítésül mindenféle koronákat és más ilyen szimbólumokat festenek, és ecseteltem azt az elégedettséget, amely e megtiszteltetés folytán tölti el őket.

Vádat emeltek ellenem, és az iskola becsületbírósága elé állítottak, amelyet huszonöt tanár alkotott, egytől egyik mind katonatiszt.

Szörnyen nekem támadtak, hogy gúnyt űzök a katonai hivatásból. Csupán ketten álltak mellém közülük, akik aztán később magas méltóságig és tábornoki rangig vitték, az egyik Kun Bélánál, a másik Horthynál.

Azzal védekeztem, hogy ez afféle irodalmias eszme-futtatás, és valahogy sikerült megúsznom egy megróvóval. Nos hát, Falstaff mindig így fog eszembe jutni.

1973. II. 20.

Matkoviček Opatijába utaznak. Bela meséli nekem, hogy ő is szeretett volna elmenni.

— Évek óta ott telelek, és Krleža mindig is biztatott, hogy szökjek el ebből a vastag, zágrábi ködből, de az idén, úgy látom, nincs kedvére, hogy elmenjek.

„Maradj, maradj itt” — mondja.

Félek, hogy nincs jól, hogy nem érzi magát biztonságban, ezért szeretné, hogy itthon maradjak.

— Engem meg pár napja megkért, hogy nézzek utána, van-e hely a dubrovnikai Excelsiorban.

— Nem lesz abból semmi. Ő szívesen utazik repülőn, és meg semmi áron. Így aztán nem tudunk megegyezni, és valószínűleg Dubrovnikba sem fogunk elutazni.

Ekkor lépett be Krleža.

— Komolyan mondom, maga, mint egy osztrák altiszt, mindig percre pontos!

Kérdezem, olvasta-e a *Borbában* azt a cikket, amely említi az ő 1939-es összeütközését is a Párttal.

— Csak átfutottam, de mit is mondhatnék magának. Jobb, ha hallgatók.

Amikor 1939-ben megírtam az *Antibarbarust*, válaszként a vitákra és a kulisszák mögötti ügyekre, és megállapítottam, hogy Vaso Bogdanov, akit letartóztattak, majd ítélet nélkül szabadon engedtek, nem kém, a börtönben nem köpött be senkit, mert Veselin Masleša és az események szemtanúi elmesélték nekem, hogy a kihallgatásról Bogdanovot több ízben vérbe fagyva vitték vissza a cellába, akkor Tito elhívott Šestinébe, és megkért, hogy ne nyomtassam ki ezt a szöveget. De én Tito kedvéért nem hallgathattam el a harmincas évek végének azokat a félelmetes oroszországi kivégzéseit sem, és még kevésbé érthettem egyet azzal, hogy a haláluk után kizárjunk a Pártból több tucatnyi kivégzett jugoszláv kommunista vezetőt.

Tito ragaszkodott ahhoz, hogy a szöveget ne közöljem. Én mégis megírtam. Ekkor történt mindaz, ami már ismeretes. Különbözik meg lesz még rá időnk, hogy erről részletesebben elbeszélgezzünk.

Beszéltem már önnek arról, hogy rögtön a felszabadulás után kineveztek a Republika folyóirat egyik szerkesztőjévé. Az első számba *Az irodalom ma* címmel írtam egy bevezető cikket, és elvittem Ivo Sarajčinak, hogy elolvassa, ő pedig elküldte Belgrádba. Onnan az a válasz érkezett, hogy a cikk nem jelenhet meg. „Pártfeladatból vagyok a Republika szerkesztője, felelek azért, amit teszek” — mondtam, és közöltem a cikket.

Belgrádból az az üzenet érkezett, hogy folytatják velem a vitát, és

pár nap múlva a *Borba* fog válaszolni cikkemre. Összeszedelődzködtem, és elmentem Belgrádba Titóhoz. Ő akkor határozottan kijelentette, hogy több vita énvelem nem lesz. Kezet nyújtottunk egymásnak. Ennyiben is maradt az egész. Még százszor találkoztunk, de a múlttól nemigen beszélünk.

A kiadók akkor nehezen szánták rá magukat a könyveim kinyomtatására, Đilas pedig személyesen kijelentette nekem:

„Öregem, a te könyveidet nem adjuk ki, a te irodalmaid a polgári társadalomnak szól, amelyben a Párt a hataloméért küzdött. Akkor ennek volt értelme, de ma már nem ér semmit.”

Csak 1951-ben ismerte el nekem Đilas, hogy nem volt igaza.

Miután meg kellett válnia a hatalomtól, Zogović elmondta nekem, hogy minden támadása valójában Đilas és mások utasítására íródott, és neki mindig megvolt a saját különvéleménye.

A háború után számtalan alkalommal beszélgettem Titóval, de sohasem panaszkodtam neki, és magamról sem beszéltem. Igaz viszont, hogy ő mindig végtelen tapintatot, szeretetet, barátságot és figyelmeséget mutatott irántam.

Đilasnak a háború előtti időkben ezernyi fiatal fiú és lány állt rendelkezésére a belgrádi egyetemen; az egyetemisták nagy üdörőt képviseltek minden akcióban, és ez a Pártnak vagy akár, ha úgy tetszik, Titónak egy mindenre kész, fontos rohamosztaga volt Belgrádban.

A háború után még — Tito jóindulata ellenére — sokáig szerepeltem a rendőrség indexén. Adataim vannak róla, hogy egyetlen jelentősebb usztasa aktivistát sem hallgattak ki anélkül, hogy ne faggatták volna a velem való esetleges kapcsolatáról. Később követeltem, hogy láthassam ezeket az anyagokat. Sehol, egyetlen dossziében sem lehetett találni egy szót sem rólam. Mindent eltüntettek valahoya, vagy megsemmisítették.

Ha már a háború utáni találkozások kerültek szóba, elmondok magának még valamit.

Kombol professzort korábbról ismertem. Középiskolában tanított, de az egyetemi klánok útját állták, hogy az egyetemre kerüljön tanárnak. Amikor kitört a háború, meg volt győződve, hogy egykettőre vége lesz, hogy az angolok és a németek előbb-utóbb békét kötnek. Usztasa sohasem volt.

A háború előtt írt egy irodalomtankönyvet. A megszállás alatt jelentette meg, miután kinevezték az egyetemre tanárrá. A háború után, amikor megszületett az az utasítás, hogy meg kell emlékezni Cirill és Metód napjáról, a nyomda tanácstalanul állt a feladat előtt, hogy mit is közölhetne. Így jelent meg Kombol könyvéből egy részlet. Ez aztán nagy port kavart föl: hogy nyomtathatók újra olyan szövegek, amelyek Pavelić idejében jelentek meg? Az volt az általános nézet, hogy Kombol számított az NDH eljövételére, hogy akkor majd kinyomtat-

hatja tankönyvét, ám fölvetődött a kérdés, hogyan kerülhette el a pavelići hatóságok figyelmét a Cirillről szóló szöveg. Ettől függetlenül Kombolt mint állítólagos usztrasát letartóztatás fenyegette. Elmentem Nazorhoz, a Horvát Szábor Elnökségének akkori elnökéhez.

Nazorral még 1935-ben összekülönböztem, mert Jeftićre szavazott. Azóta egyetlen szót sem váltottam vele egészen a háború befejezéséig.

Hízelt neki, hogy kérni mentem hozzá. Mégiscsak eljött hát Mohamed a hegyhez — gondolta magában. Horogra akadt a harcsa, kérem alássan . . .

Mihovil Kombol nem szerette Nazort, ezt tudtam, de Nazor sem őt. Ki nem állhatták egymást az irodalomban. Kombol még egy antológiát is csinált Nazor nélkül.

Belekezdtem a mondókámba. Nazor a szakállát vakargatja, majd egyszer csak kitör:

„És éppen én álljak ki Kombol mellett? Szó se lehet róla! Kombol érdekében nem fogok közbelépni.”

„Miért, Nazor?”

„Hát való igaz, hogy közölt a megszállás alatt, nem?”

„Közöltek mások is!”

„Énrám gondol, Krleža?”

„Igen, magára, Nazor!”

„Közöltem, az igaz, de közöltem a másik oldalon is.”

„Igen, itt is kötve adták ki a munkáit, meg amott is.”

Nazor azonban makacs maradt, de én még makacsabb.

Később ezt beszélte:

„Krleža az maradt, ami volt, fikarcnyit sem változott.”

Kombol ügyében később elmentem Vladimir Bakarićhoz, és minden elrendeződött. Kombol megmenekült a börtönből, és tudja hogy van, ha vihar után a győztes igazságot oszt.

1973. V. 27.

Vasárnap délelőttönként Krleža szeret elkávézgatni a zágrábi repülőtér éttermében, figyelve a föl- és leszálló gépeket. Mint maga mondja, benne még mindig él a gyermek.

— Végre sikerül befejeznem a Krsto Hegedušić-monográfia előszavát. Sokat írtam róla, és nehéz most valami újat mondani, hogy ne legyen önismétlés.

Krsto festészetének legfontosabb interpretációja mindenképpen a Dráva menti motívumok *Előszava*, amelyet egyesek irodalmunk legjobb esszéjének tartanak.

— Tehát befejezte az új előszót? — kérdezem.

— Nem, még nem. Négy lapnyit írtam eddig, de úgy gondolom, hogy hat lesz belőle, mert van még néhány ötletem.

— Tulajdonképpen hányszor fordul meg a kézirat az ön kezében?

— A szépirodalmi kézirat mindaddig nem kész, amíg háromszor nem kerül „a tollam alá”, de ez még nem minden. A kézirat akkor van befejezve, ha a szerző már halott, vagy ha véglegesen leveszi a kezét róla. Ismerek olyan szerzőket, akik tízszer átírták és megtoldották a kézírataikat. Ha levelet írok is, legelőbb általában vázlatot készítek, majd csak azután öntöm végleges formába...

Az írók kapcsán ma reggel eszembe jutott Radovan Zogovićnak egy roppant szellemes élece.

Kérdem tőle, mit gondol Dobrica Ćosić felől. Pillanatnyi gondolkodás nélkül rávágta:

„Nem szeretem Janko Veselinovićot Oskar Davičo stílusában olvasni...”

Ami pedig engem illet, csak hallgatom és olvasom, amit összehordanak a jubileumom körül, de pontosan tudom, mi fog történni holnap, ha meghalok.

— Mi?

— Először elkezdik fölülvizsgálni az irodalomban betöltött helyemet. Majd azt mondják: ez egy önjelölt mindentudó volt, olyan alak, aki megjelenésével és műveivel megrekesztette irodalmunkat. A politika és a politikai elkötelezettség segítette hozzá, hogy előkelő helyre tegyen szert, és főnntartsa magát: improvizátor, szélhámos, demagóg... Majd elmúlik néhány év, míg nem kerül elő valaki, aki így szól: no, nem éppen úgy van az, az ördögbe is, akad azért itt ez-az...

Akkor szinte teljes feledés következik, majd ismét lesz valaki, aki kotorász egy keveset, talál valamit, és így szól: Várjunk, emberek, volt nekünk egy költőnk...

— Rossz jós lenne magából.

— Nem tudom, ilyen érzésem van. Majd elvállik. Ha maga nem éri meg ezt, majd megéri a lánya, Silvana vagy az ő gyerekei.

Az úgynevezett adminisztratív, azaz közigazgatási hierarchiáról beszélgetünk. Kérdezem, hogy a háború után fölkináltak-e neki valaha is valamilyen tárcát, mondjuk, valamilyen vezető posztot a kultúrában.

— Nem. Tudták, hogy nem vállalnám. Bevásztottak a Központi Bizottságba meg a Száborba, de ilyen posztot nem kínáltak föl. Számba vették a ljubljanei pártkongresszus programbizottságának tagjaként is 1958 áprilisában. Tudniillik Kardelj azt mondta:

„Kapjon helyet a bizottságban Krleža is.”

„De, Kardelj elvtárs, Krleža nem kongresszusi küldött.”

„Hogyhogy nem?”

„Nem.”

„És van-e még betöltetlen hely?”

„Van, Pancsován.”

„Akkor válasszák meg Pancsován!”

Így választottak meg Pancsova küldöttként. Ülök fönt, a huszadik sorban, a galérián. Tito sorra olvassa az elnökség tagjait. Egyszer csak mindenki forogni kezd felém. Mondják: „Menjen, magát hívják!”

Hát, hogy menjek, hogy verekedhetném innen át magam a színpadig? Maradtam ülve a helyemen.

A szünetben kérdi tőlem Tito:

„Mi van veled, miért nem jöttél ki?”

„De hát, hogy jöhettek volna fönről, a galériáról? Elsőre elerttettem, aztán meg kellemetlen lett volna áttörnöm akkora tömegen.”

Nem mondtam meg magának, hogy gondolkodtam egy horvátoknak szóló regényen. Regény a Zrínyiekről. Megírhatnám úgy, hogy egekig magasztalnák. Lennének benne tények meg egy kis „körítés”, és csak ennyi kellene, hogy ez a regény tűzbe hozza és elgyönyörködtesse a testvéreket. Van a fejemben egy regény a szerbek számára is, Pavle Karadorđevićről, aki — mint már mondtam — a maga módján igen pozitív személyiség volt. Ez nagyon érdekes regény lenne, de azoknak, akik Sándorba voltak szerelmek, nem tetszene. Sándor királyról gyakran beszélgettem Dragiša Vasićyal, akinek Sándor közvetlen környezetében volt néhány tábornok barátja. Emlékszem egy esetre, ahogy nekem mesélték, abból az időből, amikor az új királyi palotát építették Dedinjén.

Sándor ugyanis legénykorában egy földszintes házban lakott a Terazijén, ott, ahol az utóbbi háború után sokáig az állami protokolliroda székelt. Amikor feleségül vette Mária román hercegnőt, ott építtetett magának palotát, ahol ma a Szerb Képviselőház van. Hamarosan azonban panaszkodni kezdett, hogy a szomszéd épületek ablakából bebámulnak a hálószobájába. A várostól távolabb szeretett volna palotát magának, így gondolták ki Dedinjét. Különböző országokból hívtak építészeket, és velük működtek együtt az egész dedinjei palotaegyüttes és a kísérőépületek kialakításában, ám az építkezés lassan folyt, Sándor viszont sietett volna már egyszer átköltözni, és igyekezett meggyorsítani a munkálatokat. Egy hosszabb fönnakadás után kiment az építőhelyre, fölmászott az állványzatra, és látta, hogy nem sokat haladtak előre. Magához kérte a főmérnököt, és magából kikelve összeszidta, és lehordta a sárga földig, mondván, hogy szedheti a sátorfáját. Mikor aztán lejött az állványzatról, és kíséretével az automobiljához érkezett, megállt, visszafordult az építőhely felé, és így szólt:

„A hétszázát, igazságtalanul hordtam le azt az embert! Nem ő az egyetlen és a legfőbb bűnös!”

Visszatértek az építőhelyre, de a mérnöknek hűlt helyét találták. Osszepakolt, és elment.

Ha már Sándor királyról beszélünk, érdekes az a részlet is, amikor Marko Kostrenčić professzor meghívta kormányába miniszternek. Ezt nekem maga Kostrenčić mesélte el egy alkalommal. Kostrenčić a zágrábi Jogiudományi Karon volt tanár, és 1931-ben, egy júniusi napon elment egy sörre egy Savski most melletti vendéglőbe, és a társaság körében elég sokáig ott ragadt. Amikor hazaért, a felesége rémülten közölte vele, hogy már többször kereste a zágrábi rendőrfőnök, aki egyébként ismerőse vagy talán még valami rokona is volt.

Telefonon jelentkezett nála.

„Készülj el azonnal, sürgősen Belgrádba rendelek.”

„Miért?” — kérdi Kostrenčić.

„Nem tudom. Este tízre már az állomáson kell lenned, érted jövök.”

Jött is, a vasútállomáson a díszbejáraton át egyenesen a gyorsvonat szalonjába vezette, amely előtt két tiszt állt.

„Mit jelentsen ez a megtiszteltetés?” — kérdezte még egyszer.

„Nem tudom, Belgrádban meg fogod tudni, ott már várnak rád.”

Egyedül foglalt helyet a szalonkocsiban, itta a kávéját, és azon gondolkodott, miről is lehet szó. Az állomáson két udvari hivatalnok várt rá gépkocsival.

„Sietnünk kell, professor úr. Őfelsége a palotában várja önt.”

Reggel nyolc óra volt. A szalonba vezették, ahol Sándor király fogadta.

„Bocsásson meg, professor, a sietségért, de halaszthatatlanul szükségem van az ön segítségére. Átalakítom a kormányt, és arra kérem önt, hogy vállalja a népjóléti minisztériumi tárcát.”

„De, felség, egyáltalán nincs ilyen ambícióm. Én tanár vagyok, és az is akarok maradni.”

„Nem számít, továbbra is megmaradhat professzornak, de kérem, hogy ne utasítsa vissza ezt az ajánlatomat.”

„Ha ez az ön kifejezett kívánsága és kérése, akkor kérem, állok rendelkezésére.”

„Rendben van, köszönöm, számítunk magára!”

Elváltak, és Kostrenčić elment meglátogatni egy belgrádi barátját. Nála ebédel, megpihent, és este hazautazott Zágrádba. Amint hazaért, felesége az ajtóban ráivallt:

„Hol az ördögben vagy?! Egész álló nap keres a rendőrség. Nagy protokolláris botrányt okoztál. A kormány ma tett ünnepélyes esküt a király előtt, te meg nem voltál ott. Vegyél magadra fekete öltönyt, és irány Belgrád!”

Így aztán Kostrenčić tüstént rendbe szedte magát, és visszautazott Belgrádba esküvételre. 1931 júniusától 1932 májusáig maradt miniszter, de ugyanakkor megtartotta zágrábi katedráját is.

1973. VI. 25.

— Nem szeretem a feladatokat, és mégis mindig valamilyen feladatot kapok, s ha nem végzem el őket azonnal, akkor a végtelenségig húzom-halasztom őket.

— És milyen feladattal bízták meg? — kíváncsiskodom.

— Tito Nobel-díjra való fölterjesztését írtam, de tudom, hogy biztosan nem válik be.

— Írt még valaki, vagy csak ön?

— Amennyire én tudom, Pavle Savić a Szerb Tudományos Akadémia nevében, Ivo Andrić és én.

— Tulajdonképpen mióta ismeri Titót?

— 1921-ben ismerkedtünk meg, miután hazatért Oroszországból. Egyik előadásom után odajött hozzám egy fiatalember, és bemutatkozott: Broz! Mondja, hogy figyelemmel kísér mindent, amit írok, és különösen a Plamen tetszett neki.

„A mai előadás — mondta — különösen megragadott, és valódi élvezet volt számomra, hogy magát hallgathattam.”

„Azt mondja, Broznak hívják. És mivel foglalkozik?” — kérdeztem.

„Fém munkás vagyok, és pár napja lettem az itteni szakszervezet aktivistája.”

Ez a fiatalember fölkelte az érdeklődésemet, különösen, amikor megtudtam, hogy Oroszországban járt, így hát átmentünk a Kutnjak vendéglőbe, és ott folytattuk a beszélgetést.

„Benn van-e a Pártban?” — kérdeztem.

„Itt még nem jelentkeztem, de Oroszországban tagja voltam az Orosz Kommunista bolsevik Párt Jugoszláv Szekciójának.”

„Ha már benn van a szakszervezetben, kapcsolódjon be itt is a Pártba...”

Így kezdődött a mi ismeretségünk, amely idestova már több mint ötven éve tart...

1973. XI. 11.

Borús az idő, a zagorjei kirándulást elhalasztottuk, de Krleža fél tizenkettőre meghívott a Gvozdra. Belának barátnője jött Franciaországból, s most megy, hogy körülnézzon a városban, mert ahogy mondja: „Isten tudja, lehet, hogy ez az utolsó találkozásunk. Mindketten idősek vagyunk, és olyan messze élünk egymástól.”

— Eddig a pillanatig egészséges és jókedvű voltam, de amikor maga becsöngetett, elkezdett hasogatni a jobb térdem. Nem maga miatt van ez, persze, hanem egy súlyos régi nyavalyám, amely néha alábbhagy, néha újra kínozni kezd.

— Hoztam magának egy cikket az Okóból; egy öreg professzor arról az időről ír, amikor önök a Ludbreg melletti Duga Rijekában laktak. Hogy kerültek oda?

— 1920-ban munka nélkül voltam, és elvesztettük a fedélt is a fejünk fölül. Elmentem Julije Benešićhez, és megkértem, hogy a kapcsolatai révén találjon nekem egy falut, egy iskolát, ahol Bela állást kaphatna, és ahova elköltözhetnénk, de azzal a kikötéssel, hogy minél félreesőbb helyen legyen. Kisvártatva kaptam is három ajánlatot. Az egyik valahol Brod környékén volt, a másik Pakrac mellett, a harmadik Duga Rijeka, ez a kalniki falu, kilométerekre a főúttól.

Szép iskola, tűrhető épület és kétszobás, tanítói lakás. Júliusban költöztünk be. Egy tanteremben volt mind a négy osztály, és a tanítás minden diáknak közösen folyt. Bela foglalkozott a gyerekekkel, én pedig írtam valamit, meg jegyzeteltem. Hogy elüssem az időt, belekezdtem Jugoszlávia nagy térképének a megrajzolásába. Akkor még egyáltalán nem volt térképe a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságnak. Szereztem hozzá való kartonpapírt, és ahogy az már illik és szokás, színesben megrajzoltam az új állam térképét, és fölakasztottam a tanteremben.

Egy nap beállít a tanfelügyelő, egy öregúr kikeményített gallérban, kézelőben és fehér kesztyűben, hamisítatlan osztrák—magyar bürokrata, és elképedve bámulni kezdi a térképet.

„Hát ez meg honnan van magának?” — kérdi Belát.

„A férjem rajzolta!”

„A kegyed férje?”

„Igen.”

„És mit csinál ő itt?”

„Semmit, csak velem van... Lesz még alkalma megismerkedni vele.”

Később, ebéd közben azt kérdezi tőlem:

„Igaz az, hogy ön rajzolta királyságunknak azt a kolosszális térképét?”

„Igaz.”

„Hát micsoda ön valójában?” — Hallott már az író Krležáról, de nem tudta, hogy én vagyok az.

„Térképész.”

„Hol tanulta a mesterségét?”

„Pécset és Pesten, ahol katonai iskolákba jártam.”

„Az isten szerelmére, Krleža, ekkora szakember létére itt ül ebben a porfészekben?!”

„Hát, magam sem tudom...!”

És így véget is ért a beszélgetés. Tél elején Bela és én elutaztunk Zágrába az ünnepekre. Bela szüleinél laktunk. 1921-ben meghalt Pepa nagynéném, Josipa Horvat-Navratil, és rám hagyta a lakását a berendezéssel együtt. Akkor egyszeriben „gazdagok” lettünk.

— Említette Pécset. Mennyi időt töltött ott?

— Három évet. A hadapródiskola középiskolának felelt meg, aztán meg két évet töltöttem Pesten a Ludoviceumban, amely akkor egyetemi rangú volt. Sok évvel később, pontosabban 1947-ben ismét ellátogattam Pécsre. Látni kívántam. Mondhatom, nyomorúságos volt. Ugyanis Miško Kranjeccel, Desanka Maksimovičtyal és Jovan Popovičtyal, nem emlékszem, ki volt még ott, Magyarországra utaztunk a Jugoszláv Írószövetség küldöttségeként. Különben ezek voltak a magyarok első hivatalos kontaktusai velünk.

Úgy fogadtak bennünket, mint állami delegációt. Rákosi Mátyás a Párt főtitkáráként és Nagy Ferenc a magyar kormány elnökeként hivatalos ebéden látott vendégül bennünket az elnöki palotában, ahol a megtiszteltetés jeléül minden lépcsőfokon egy-egy ünnepi díszbe öltözött testőr állt. A kormányfő, Nagy Ferenc a Kisgazdapárt vezetője volt, a tulajdonképpeni parasztpárté, mint nálunk Maček. Az 1945. évi választásokon abszolút szavazattöbbséget szerzett...

A küldöttségben egyedül én beszéltem magyarul, és állandóan velem beszélgetett.

„Enyém a többség az országgyűlésben, mégis azt kell hallgatnom, amit emez mond” — mutat Rákosi felé.

Egyszer csak Rákosihoz fordul:

„Betörték a házamba a pécsi birtokomon. (Nagynak ugyanis nagy birtoka volt, mint Mačeknak is Kupinecben.) Feltörték a füstölő ajtaját, és elvitték mind a hat sonkát és a kolbászt, aminek felét neked szántam újévre.”

„Ezt csak a tieid tehették” — mondja Rákosi.

„Nem az enyéim, de a tieid sem, mert ismerem az ottani párttitkárt, az tisztességes ember. Valaki más volt a betörő, de itt nem árulom el, hogy ki.”

Nagy azt panaszolta nekem, hogy a polgári és a munkáspártok koalíciós hatalmi rendszere nem lesz képes fennmaradni. Így vizsgáltam: „Támad még szél a Duna mentén, elúzi a fellegeket, és verőfényes napok jönnek...” De ő csak mondta a magáét.

Találkozásunk után nem sokkal Svájcba szökött, majd Amerikába, és emigrációban is halt meg.

Húsz évvel később, amikor Stupica a *Glembay Ltd.*-t állította színre az egyik pesti színházban, meghívtak erre az előadásra.

Ebből az időből most csak egy érdekes élményemet mesélem el önnek.

Bemegyek egy kávéházba, minden hely foglalt. Az ajtó melletti asztalnál egy idősebb úr ül. Engedélyt kérek tőle, és az asztalához telepízem. Közvetlenül a mellettünk levő ablak előtt megáll a kormány Chevroletje. A sofőr behoz tíz könyvet, és elém teszi őket az asztalra. Különbféle magyar vezetőknak kell dedikálnom őket.

Nyolcat aláírok, kettőt félreteszek.

„Bocsásson meg, ha tolakodó volnék, ön író?” — kérdezi tőlem az az ember, akivel egy asztalnál ülök.

„Az vagyok.”

„Magyar író?”

„Nem, horvát. Krleža — talán már hallotta ezt a nevet.”

„Nem hallottam soha.”

„És ön mi, ha szabadna tudnom?”

„Villamosmérnök.”

„Meglép, hogy sohasem hallott Krležáról, mert több könyvemet lefordították magyarra, drámáimat állandóan játsszák az önök színházai-ban.”

„Nem olvasok könyveket, nem járok színházba. Azaz nem olvasok magyar könyveket.”

„És miért?”

„Mindaddig, amíg az Írószövetség elnöke az a horthysta Darvas József, aki ugyanazt az urat szolgálta, mint én, a háború után meg rögtön azt írta, hogy a szabadság napja akkor ragyogott föl a magyarok számára, amikor Rákosi átkelt a Kárpátokon, gyűlölni fogom és gyűlölöm a magyar irodalmat, és minden más könyvet elolvasok, csak magyart nem.”

„Maga magyar?”

„Nem, horvát. Apám is, anyám is horvát, de kisgyerekként Pestre kerültem, és magyarnak érzem magamat.”

„És most mivel foglalkozik, ha szabad érdeklődnöm?”

„Villamos motorokat javítok mint közönséges munkás.”

„Mint közönséges munkás? De hisz maga mérnök! Miért?”

„A rendszer iránti álláspontom meg a be nem álló szám miatt!”

1973. XII. 2.

Krleža otthon töltötte a köztársaság napi ünnepet.

— Ha nincs semmi okosabb dolga, nézzen át hozzám a Gvozdra!

Sör és ízletes szalámi várt rám föltálalva.

— Holnapután lesz nyolcvan éve, hogy megszületett Cesarec, az ön barátja és elvtársa a legkorábbi időkből — mondom.

— Igen, most lenne Guta nyolcvanéves... Tegnap volt a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság létrejöttének évfordulója, az újságokban pedig egy szó sincs erről!

— A Vjesnik ír Cesarecről.

— Gutát is úgyszólván elfeledték, az iskolák rossz beállításban tanítják, a mai napig nem adták ki összegyűjtött műveit, mintha valakinek nem állna érdekében Cesarec tovább élése.

Cesarecnak nem alkalmi köszöntőkre van szüksége, hanem tisztessé-

ges elemző és kritikus hozzáállásra. Nem volt valami rendkívül nagy formátumú író, de mégis nagyobb volt sok olyanál, akiket ma a gyerekekkel ész nélkül bifláztatnak. Cesarec emellett az egyik legkifejezettebb leninista írónk, a szó valódi értelmében, jó tollú publicista és éles szavú vitázó.

Krleža föláll, íróasztaláról fölemel egy kéziratot, amelyet a Panorámának szánt, és olvassa:

„Politikai tematikájának motívumai határozottan és engesztelhetetlenül tagadták a hazug hagyományok és a nagyzási mániában szenvedő historizmusok minden szemfényvesztését. Abban a meggyőződésben, hogy a lelki renyheség törvénye szerint éppen ezek a hamis, fiktív historizmusok azok, amik egyre inkább veszélyeztetnek minden valamirevaló erőfeszítést, még a legkisebbet is, amely az idejétmúltság és az anakronizmusok tömkelegének évszázados gravitációját kívánja leküzdeni, August Cesarec már a Plamenban (1919), majd később a Književna republikában számos nyílt kérdésről szólt határozottan és köntörfalazás nélkül olyan hangon és modorban, amilyen — erkölcsi és politikai bátorságát tekintve — mindmáig nem jelentkezett politikai esszéírásunkban. Az összes idealista premissza iránt táplált határozott és engesztelhetetlen fölsőbbrendű megvetésével — a forrongó tudat zaklatottsága és a politikai és kulturális mozgalmak zűrzavara közepette — vakmerően számolt le múltunk átkos ballasztjával, elvetve az összes úgynevezett örök nemzeti érték bálványát és fétisét . . .

Cesarec abban a meggyőződésben, hogy a jövő egyetlen pozitív záloga csak mindannak megalkuvás nélküli tagadása lehet, ami országunkat az avítt, romantikus múltba húzza vissza, már a délszláv lelkesültségű háború előtti ifjúság élén, Ausztriában, 1912-től kezdve elszántan vezette nemzedékét mint zászlóvivő és ütközetre szólító kürtös. A diáksztrájkokban, a Cuvaj-erőszak elleni merényletben, a mitrovicai fegyházban a Balkán-háborúk előestéjén, 1912-ben, az első világháborúban, az osztrák összeomlás és a fölszabadulás idején, egészen a január hatodiki diktatúráig és Spanyolországig (1936—1939) eltelt több mint teljes három évtized alatt újabb kori történelmünk számos útvesztőjén olyan megbízható kalauzként verekedte át magát, mint aki ismeri az irányt és kiutat, és állhatatosan meg van győződve arról, hogy az út, amelyen halad, az egyetlen helyes út . . .

Ami Svetozar Pribičevićről, Stjepan Radićról, a royalista maradásig piaciás képletéről, Frano Supilórol, a Glavnjačáról mint egy politikai kurzus és rendszer jelképéről, a politikai perekéről és gyilkosságokról írt — Frano Ljuština és Alija Alijagić halálától a január hatodiki vérontásig —, sokkal maradandóbb stílus- és nyelvemlék marad, mint megannyi formalista fecsegés, amely kiművelt, irodalmias kifejezésmódnak számított egy korban, amikor ezt a politikailag tendenciózus esszé-

írást valamiféle fiktív magasságból egyoldalú és művészietlen ízlésficamnak bélyegezték . . .”

Krleža leteszi a kéziratot:

— Tegnap a börtönről álmodtam s ezzel kapcsolatban Guta Cesarecról is, ami egyfajta képzettársítás volt 1941. április 10-ével, a Független Horvát Állam kikiáltásának napjával, amely után néhány nappal Krsto Hegedušić és én már az usztrasák börtönében voltunk. Cesarecot is le akarták tartóztatni, de nem találták meg. Ekkor azonban szorongatni kezdték a feleségét, azzal fenyegették, hogy megölik, ha nem árulja el, hol van, és talán az asszony rábeszélésére adta föl magát a hatóságoknak. Nagy erőfeszítések történtek Guta kimenekítésére. Engem és Krstót Đuro Vranešić mentett meg. Kísérletet tett Cesarec megmentésére is, de neki nyoma veszett. Mégis előkészítették a szöktetését, mert bizonyos föltételezések szerint Kerestinecben kellett lennie. És amikor már úgy tűnt, hogy sikerül megmenekülnie, akkor egy papírszeletet találtak a Rák-patak melletti erdőben 1941 nyarán, amelyen ez állt: „August Cesarec — író”. Ez a cédula később eljutott hozzánk, és én fölvettem az Enciklopédiába. Talán ezzel akarta jelezni, hogy merre vitték el . . . August nem sokkal a Pečat beindulása előtt tért haza Párizsból, pontosabban Spanyolországból, a háborúból. Párizsban találkozott Marko Ristićtyel. Marko egy Gorkiúnak szóló levéllel érkezett oda. Ugyanis a még mindig raboskodó Moša Pijadének tudomására jutott, hogy a rezsim végezni akar vele ott, Mitrovicán, ezért levelet írt Gorkiúnak, és ezt a levelet vitte Ristić Párizsba. Egy könyvkereskedésben kellett volna találkoznia Gorkiútyal, de Gorkiú akkor nem tartózkodott Párizsban, mert már előbb nyoma veszett a Szovjetunióban. Cesarec azonban találkozott Marko Ristićtyel, és a tőle átvett levelet eljuttatta Titónak. Így az éppen jó kezekbe került. Különben a levél parányi betűkkel íródott egy nagyon vékony papírlapra. Marko felesége, Ševa vitte át a táskájában a határon.

Markóval való találkozására alkalmával Cesarec első szava az volt, hogy megkérdezte: „Mit gondol Krleža a bolsevikok oroszországi bírósági pereiről?”

„A véleménye negatív, és nyíltan elítéli őket.”

„Tudtam, azért is kérdeztem tőled.”

Cesarec fönttartás nélkül hitt Sztálinban, számomra azonban ezek a megrendezett perek teljesen világosak voltak, még a hellászi és római időkben, jóval Rákosi és a Trajcsse Kosztov-ügy előttről.

Cesareccal utoljára 1940 elején találkoztam; akkor Finnországról beszélgettünk, amelyet a Szovjetunió épp megtámadott. Kissé őt hergelve kijelentettem, hogy elmennék önkéntesként védeni ezt a megtámadott népet, erre ő azzal vágott vissza, hogy engem a Párt árulójaként le kellene lőni. A beszélgetésünk gyakran folyt ilyen modorban. Meg sem

fordult a fejemben, hogy utoljára látom. Guta egyébként is örökösen haragudott rám valamiért, valójában viszont mérhetetlen szeretetet táplált irántam, ahogy én is őiránta, ami egyébként kitűnik mindabból, amit egymásról írtunk.

— Cesarec munkatársa volt a Plamennak, a Književna republikának, a Danas folyóiratnak, de nem látjuk a Pečatban.

— Támogatta a Pečatot, sőt még egy cikket is küldött, amely valahogy így kezdődött:

„A párizsi belváros nagyobb, mint a Velika Gorica-i járás...”

Gyöngé írás volt, és Krsto Hegedušić, Vaso Bogdanov és Marko Ristić nem akarta közölni, meg kívánták kímélni a szerzőt egy rossz írástól. Én azonban úgy vélekedtem, hogy közölni kellene, mert az írónak vannak ingadozásai is; az írás mégis közöletlen maradt.

— A Pečattal és a Pečat körül lángolásig hevült a baloldalon folyó összetűzés. Mi volt az oka, hogy a pártvezetés emberei, Dilasszal az élükön, olyannyira kíméletlenül magának rontottak?

— Egész listája volt a nézeteltéréseknek, de úgy hiszem, hogy *Az ész peremén* című regényemmel telt be a pohár. Az ő szemükben a regény a legközvetlenebb pamflet volt a tömeges oroszországi ítélkezések és főbelövetések ellen. Ezt én nem akartam elismerni, mert különben egy egyetemes emberi témáról volt szó, az emberről, az ember méltóságáról és sorsáról, olyan módszerekről, amelyek ősidőktől fogva ismeretesek, és amelyeket nem kellene direkt módon fölfogni, de ma teljesen őszintén bevallhatom: a közvetlen kiváltó okot pontosan a sztálini tisztogatások szolgáltatták, amelyekben az ember úgy érezhette magát, mint gorilla karmai között.

— Őnnek azt írták a számlájára, hogy trockista.

— Trockista sohasem voltam, de Trockijról is az igazat kell mondani, nem pedig elfogultan ítélkezni fölötte: el kell mondani, hogy Trockij európai rangú, kozmopolita szocialista volt, míg az orosz szocialisták többsége csak Oroszországig látott. Leninnel képes volt közös nevezőre jutni, de Sztálinnal már nem tudott közös nyelvet találni, száműzetésbe ment. Tíz évet élt üldözési mániában szenvedve, állandóan attól rettegve, hogy egy napon összeesküvés folytán megölik. Így is történt! Amit Trockijjal tettek, az barbárság.

— Sztálin senkinek sem maradt adója?

— Nem, senkinek.

— Kivéve Titót.

— Ha őt Sztálinnak sikerült volna megkaparintania, nem ölte volna meg. Őt elevenen fölfalta volna.

— Mondja, olvasta a Borbában az önről szóló, magyarból fordított szövegeket?

— Olvastam, nem rossz. A Politikában megjelent írás jobb, de gyöngébb a fordítás. Olvastam egy debütáns elbeszélését is. Teret kell adnunk a fiataloknak, hogy fölfedezhessük a tehetségeket, hogy bátorítsuk és segítsük őket.

— Jó, hogy a Borba közölte az írást, nem kell Enver Čolakovićra várnom, hogy lefordítsa nekem az archívum számára.

— Enver hivatalnokunk volt az Intézetben. Voltak bizonyos nézeteltéréseink, de amit csinált, azt jól elvégezte. Ért a zenéhez, mesterien lefordított egy csomó librettót, de az írásai is egészen tűrhetők. Amikor nemrégiben megjelent tőle az *Ali pasa legendája*, ezekkel a szavakkal küldtem el a könyvet Rodoljub Čolakovićnak: Íme a boszniai téma, és jobb is, mint egyik barátodnál...

Bejön Bela, és egy francia magazint hoz magával, benne egy nagy, fénykép Pavle trónörökös hercegről, egy görnyedt, nyolcvanéves öregemberről, fia és új menyé társaságában, esküvőjük alkalmából. Pavle fia újra megházasodott, miután első feleségétől elvált.

— Íme a szájalmas herceg — mondja Bela.

— Miért szájalmas, miért lenne a herceg szájalmas? Az öregúrnak nagy birtoka van, Rembrandtjai vannak, Rubensei, pénze van... Miért lenne szájalmas?

— Hát, az évei miatt.

— Mennyivel vagyok akkor én boldogabb, mint ő?

— Egészségesebb vagy.

— Ki tudja azt...

Az éjjel, magam sem tudom már, hanyadszor, az 1938. decemberi Stojadinović-választásokról gondolkoztam. Kevésbé ismeretes, hogy már itt nézeteltérésbe keveredtem Titóval.

A Horvát KP Központi Bizottságának tagjai az én lakásomon tartották összejövetelüket. Két nappal előbb nálam járt Božidar Adžija, akit a Párt a kommunista lista horvátországi felelősének kinevezett. Jajveszékelt, és úgyszólván zokogott, mert az volt a meggyőződése, hogy nem jól cselekszünk, de amikor összegyűltünk (ott volt Josip Kraš meg a többiek is), általában mindenki csak hallgatott, csupán én beszéltem. Azt mondtam, hogy ilyen választási rendszerben semmi esélyünk sincs a sikerre, csak azt érhetjük el, hogy közvetlenül a fenyegető háború előtt kompromittáljuk magunkat, mert össze kell állítanunk a magunk listáját, rajta szerepeltetnünk az összes kommunista kádert, ily módon lehetővé téve a rendőrségnek, hogy mindannyiunkat lőtávon belül tudjon. Ezenkívül mögöttünk is szép számú, igen gazdag zsidó szocialista állt, akik készek pénzt adni és segíteni a mozgalmat, de nem hagyják, hogy nyilvánosan kihirdessék őket, nem akarják, hogy rendőrségi dossziét vezessenek róluk. És akkor ez az én állásponantom kerekedett fölül, mert senki sem helyezkedett szembe velem.

Amikor Titónak ez tudomására jutott, igencsak dühbe gurult, de én azt mondtam, amit gondoltam. Az idő egyébként beigazolta, hogy nem tévedtem, noha akkor minden támadás rám zúdult. Minderről bizonyosan lesz még alkalmunk elbeszélgetni.

1974. I. 26.

Tegnapelőtt értem haza Salzburgból, ahol barátom, az Oslobodenje volt igazgatója, a mostani főkonzul, Mirko Petrinic látott vendégül.

Mirko egy csomag John Player Special cigarettát és egy palack portugál vörösborot küldött Krležának. Ma vittem el neki az ajándékokat, ő meg mohón lecsapott a cigarettára, egyiket a másik után gyűjtötte meg.

— Ez fertőző. Legjobb lenne, ha mind a húsz dobozt kidobnám az ablakon, mert meg fogom mérgezni magam. Az ember nem tudja abbahagyni... Meséljen, milyen volt Salzburgban!

— Remek. Nincs turista, csönd honol Mozart városában, ahol nyáron mozdulni sem lehet a rettentő tömegetől.

— Mozart nekem a gyöngém. Hatéves kisgyerekként kezdett komponálni. Apja, aki hegedűművész volt, és aki otthon gyakran foglalatosskodott kották írásával, másolásával és zenéléssel, egy nap azon kapta fiacskáját, hogy az hasalva bele van mélyedve valamilyen munkába. Látja, hogy a fiú egy bevonalozott papírlapra hangjegyeket ró. Az öreg később a zongorához ült, és lejátszotta a dallamot. Kicsordult a könnye, ölébe vette a fiát, megölelte és megcsókolta. Így született meg Mozart.

Megragad egy levélköteget, viszi a dolgozószobájába.

— Ma sok a postája.

— Van itt minden. Hét magyar tábornok, többségükben horthysták, akik együtt jártak velem iskolába, gratulál magyar kitüntetésemhez. Egytől egyig mindüket lefokozták. Egyesek közülük később jelentéktelen hivatalt kaptak, de munkál bennük a nemzeti büszkeség, gratulálnak a kitüntetéshez. Őtükre jól emlékszem. Egyikük odáig süllyedt, hogy most portásként dolgozik. Hívtam, hogy az én költségemen nyaraljon a tengeren, de nem jöhet, beteg, mint mondja. 1964-ben láttuk egymást, vég nélkül és hosszasan mesélte nekem az esetét. Különös sors.

Ezredparancsnok volt, mikor jött Horthy, előléptették hadosztályparancsnokká. Sehol sem háborúzott, egész idő alatt Magyarországon volt. Jöttek az oroszok, és megkötözve elvezették a börtönbe.

„Egy fiatal magyar jogász hallgatott ki — mondja —, egy őrnagy. Elmondtam neki magamról mindent. Hivatásom szerint katona voltam, mondom, az is maradtam. Megölni nem öltem senkit, de utasítást sem adtam senkinek a megölésére.”

„No, és segített-e valakin is, megmentett-e valakit?” — kérdezi tőlem őszinte segítészándékkal.

„Nem tudom, hogy gondolja. Ha valaki hozzám fordult, amennyire a hatásköröm megengedte, én segitettem rajta.”

„Emlékszik-e egyetlen konkrét esetre is? Tényleg semmit sem tud fölhozni a maga javára?”

„Nem, nem emlékszem!”

„Igaz-e, hogy egy asszonymak odaadta az autóját, hogy négy gyerekével egy tanyán rejtőzzön el az SS-csapatok elől?”

„Igen, valóban így történt . . .”

Íme, hogy is volt. Budapest külterületén, ahol a tábornok csapataival gyakorlatozott, egyszer csak előtte termett egy halálra rémült asszony, és rimázkodni kezdett hozzá:

„Tábornok úr, mentsen meg!”

„Mitől?”

„Én zsidó lennék, de magyar vagyok! Az SS-csapatok sorra járnak a falvakat és keresik a zsidókat, elvezetik és megölik őket.”

„De mit kíván éntőlem?”

„Hogy mentsen meg ebből a pokolból mint magyart, adja ide az autóját, hogy négy gyermekemmel elmehessek száz kilométerre innen egy tanyára, hogy ott meghúzzam magam a barátaimnál, hogy megmentsem a gyermekeim életét . . .”

Amikor a megköttözött tábornokot a kihallgatásra vezették elő, teljesen véletlenül éppen szembejött vele ez az asszony, fölismerte őt követte a menetet egészen a kapubejáratig, majd bement, hogy kegyelemért könyörögjön a számára.

Ennek köszönhette, hogy rövid idő elteltével kiengedték, és portásként elhelyezkedhetett; így dolgozott meg a nyugdíjért is. Érdekes, hogy egy egész sor személyiséget fizikailag nem semmisítettek ugyan meg, de totálisan degradálták őket.

Különböznél érdekes lenne egy könyvet írni arról a — leggyakrabban háborús — pillanatról, amikor az emberi szolidaritásnak az a bizonyos érzése megjelenik fittyet hányva az ilyen-olyan úgynevezett logikáknak, amikor valaki a fejével játszik, csak azért, mert ember. Ilyen könyvet kellene írni. Szép példa ez, amikor az asszony látja a megköttözött embert, és fölébred a lelkiismerete:

„De hisz ez az ember az, aki megmentette az életemet! Most nekem kell megmentenem őt.”

De látja, ilyenből, sajnos, kevés van. Ezek a magasabb rendű embertípus nemességére valló jegyek.

— Találkozott ön valamikor Lukács Györggyel?

— Igen, 1947-ben. Később Illés Béla barátom mesélte nekem, hogy Lukács olvasta a könyveimet, és tájékoztatott Lukács véleményéről is.

Érdekes ennek a Lukácsnak a sorsa, akiről egyébként írtam is va-

lamit. De Illés sorsa sem különb. Már 1918-ban ismert literátus, 1919-ben részt vesz a magyar forradalomban, hogy annak összeomlása után emigráljon, előbb Kassára, majd Bécsbe.

Igy 1922-ben azt hallom, hogy Illés és az emigránsok csoportja Bécsben úgyszólván az éhhalál küszöbén van. Összeszedtem egy ládára való ruhaneműt meg háromezer dinárt, és elküldtem neki.

Amikor 1925-ben Moszkvában jártam, ott találkoztam vele. Megbarátkoztunk. Az oroszok saját írójukká fogadták, és kiadták néhány könyvét, regényeit és novelláit. Amikor pedig 1947-ben Pestre utaztam, a vasútállomáson Illés ezredes várt rám, és üdvözölt — a magyar katonaiújság szerkesztője...

Múlik az idő, szinte szalad. Gyakorta gondolkodom a tegnapról és arról a bizonyos holnapról. A külföldi sajtó még mindig egyre-másra csámcsog a mi egyetemista zavargásainkon. Ma reggel eszembe jutott Čičak.

Egy nap az Intézetben Lidija ezt jelenti be nekem:

„Az egyetemista rektorhelyettes szeretné tiszteletét tenni magánál.”

„Jöjjön be!”

Egy zavart fiatalember toppant be, illírta ingben, horvát zászlóval a mellén.

„Rendkívüli megtiszteltetés számomra...” — kezdi.

„Jó, jó, mi szél hozta ide tulajdonképpen?”

„Egy pap küldött a Kaptolról, akinek ön a kedvence, és hát, szeretném tudni, hogy maga mint vélekedik minderről.”

„Azt gondolom, hogy amit maguk tesznek, az ostobaság. Semmi jót nem hozhatnak maguk sem a horvát népnek, sem annak az elvtársnőnek odafönt, akit Savkának hívnak. Legjobban tenné, ha szépen lemondana erről a rektorhelyettesi tisztéről, és nem mártaná magát ilyen kétésekbe.”

„De nincs itt semmilyen rossz szándék, én proletárgyerek vagyok.”

„Azt most hagyjuk, hogy maga proletárgyerek vagy sem, de amit csinál, az hülyeség. Mit művelnek maguk az újságokban és nyilvános helyeken? Csupa ostobaságot. Ha a színházban Matković *Zrinskij*ét játsszák, maguk úgy üvöltöznek, mintha futballmérkőzésen lennének! Kinek használ ez?! Maguknak fogalmuk sincs, ki volt Zrínyi. Félre a muzsikát, de Badalić librettója reakciós, mert úgy állítja be a horvátokat, mint az osztrák császár híveit. Badalić tulajdonképpen németből költötte át Theodor Körnernek Zrínyiről és Szigetvárról írott drámáját. És most, amikor Matković valóságos ember alakban írja meg Zrínyit, akkor maga és az ön rohamvitézei üvöltöznek.”

Čičak mindezt hízelgésnek vette, és amikor másodszer is eljött, hogy valamilyen határozatot mutasson meg nekem, azt mondtam, hogy nem vagyok rá kíváncsi.

És hogy ebben megfelelő szerepet játszott az egyház, az kétségtelen

tény. Ez a társadalom sohasem közelítette meg módszeresen az egyházat, de nem is mérte ugyanazzal a mércével. Az egyházra kétféle rőf van forgalomban: az egyik a katolikusra, a másik a pravoszlávra. A pravoszláv az népi, mondják, a katolikus pedig vatikáni, a legsötétebb reakcióval van egybefonódva, tehát a horvátok is gyanús elemek. Közben lényegüket tekintve mindkettő egyforma; ez százfélé módon bizonyítható.

1974. XI. 30.

A Palace-ban ülünk, a Strossmayer téren. Átellenben van Krleža hivatali rezidenciája. A kávé melletti számtalan találkozó egyike. Krleža így szól:

— Látja, ott, abban a sarokban üldögéltem ötven éven át. Ez egy tisztességes kávézó volt, most pedig kettőnkön kívül teremtett lélek sincs itt. Eltűntek azok is mind, akikkel valaha itt ücsörögtem. Ennek a Kantančić utcának a végén, a Gaj utcában, ahol a honvédegségek parancsnoksága volt, a törzskar ügyeletesszobájában, a bejárattól balra, 1917 májusában ott írtam a *Horvát rapszodiát*.

— És mikor jelent meg?

— Julije Benešić közölte az 5-ös számot viselő Savremenikben, amely azonban augusztusban jelent meg. Erre a parancsnokságra engem egy eset emlékeztet, amelyből novellát lehetne írni. Az Arbeiterhilfskompanie-ból ugyanis, hála annak a pályázatnak, amellyel olyan fordítót kerestek, aki három államnyelvet beszél, május hónapban Zágrábba kerültem, és itt azt a feladatot kaptam, hogy foglalkozzam a galdovói esettel. Ez egy birtoknak az ügye volt, amelyen állami méntelep működött, és a méntelepért két grófi család pörösködött. Ezeknek a grófi címet öröklött családoknak az egyike Galdovót eladta az államnak, a másik viszont elvitatta ehhez való jogát, magát tartva a valódi örökösnek. Az egész ügyet a pesti hadügyminisztérium közvetítésével átutalták Zágrábba, hogy itt fordítsák le, és jogilag tisztázzák. A parancsnokságon tizenegy fordító volt. Tízen két szobában ültek, nekem pedig a gépirónővel külön irodám volt, mert a parancsnok, akinek a kegyeit élveztem, úgy tartotta, hogy az én feladatomhoz csendre, figyelmes és alapos munkára van szükség.

A szobán forgó és még néhány kaszárnyában elhelyezett honvédegségek törzskari főnöke egy fiatal, rokonszenves tiszt volt, aki az egész éjszakát átlumpolta és nőekkel töltötte, és reggel szemmel láthatólag másnaposan vagy még egy kissé részegen is érkezett a kaszárnyába.

Nap mint nap láttam őt, ahogy egy platán árnyékában, az elviselhetetlenül forró napokon, amilyenek akkor májusban voltak, a fának dőlve szívja cigarettáját. Reggel, amikor megérkeztem a laktanyába —

ugyanis otthon aludtam — köszöntem neki, ő azonban — legalábbis én úgy hittem — rám sem hederített. Egy reggel, miután köszöntem neki, rám szögezte mutatóját, és magához intett.

„Ki maga?” — kérdezi tőlem.

„Őrnagy úr, kérem, Miroslav Krleža.”

„És mit csinálja maga a parancsnokságba?”

„Őrnagy úr, én a Sisak melletti Galdovo birtok szerfölött bonyolult ügyének aktáit fordítom, amelyben az örökösök perlekednek egymással, de a kormánynak is érdekei fűződnek hozzá, ezért az egész ügyet leküldték, hogy itt fordítsuk le, és jogilag tegyük világosabbá.”

„Azok kretének, azt kellett csinálni a Pesten.”

„De még mennyire, hogy így van, őrnagy úr.”

„Maga van szemtelen, hogy merte ilyet mondani?”

„Mert ez a véleményem.”

„Nincs magának vélemény legyen. És melyik nyelvről maga fordította?”

„Magyarról.”

Erre magyarra fordította a szót, és megkérdezte, hányra kell jönnöm dolgozni.

„Hétre” — válaszoltam.

„És hogyhogy késik?”

„Hát, elaludtam” — mondom magyarul, mire ő rám förmed:

„Mars a kaszárnyába, és meg ne lássam még egyszer, hogy elkésel!”

Másnap iparkodtam korábban ott lenni, de pontosan negyed nyolc, amikor a kaszárnyához érek. A bejárat előtt, ugyanazon a helyen, ott áll az őrnagy, és cigarettázik.

„Már megint késel? Gyere csak velem!”

Magával vitt egy közeli kávézóba, kávét, konyakot rendelt, és azt mondja:

„No, mesélje csak el most nekem részletesen azt a Galdovo-ügyet, kik is azok a pereskedők?”

Leültem, és az egész komplikált, nagy dossziét töviről hegyire előadtam neki.

„Gondolja, hogy a felpereseknek van igazuk?”

„Őrnagy úr, az én dolgom nem az, hogy ezt eldöntsem. Én nem vagyok jogász, de úgy gondolom, hogy nekik van igazuk...”

1932-ben ülök egy párizsi kávéházban, és egy urat figyelek, ő meg engem; föláll, és az asztalomhoz lép:

„Ön nem visel szakállat?”

„Nem, a háborúnak vége. Fogadalmat tettem, hogy addig nem borotválkozom, amíg a háború tart.”

„Emlékszik még rám?”

„Hogyne, őrnagy úr. De hogy kerül ön ide?”

„A magyar nagykövetség katonai attaséja vagyok. Tudja, hogy megnyertük azt a pert?”

„Melyik pert?”

„Hát azt a galdovóit.”

„De mi köze van ehhez magának, őrnagy úr?”

„Feleségül vettem a felperes grófkisasszonyt, aki meg is nyerte a pert, és a jugoszláv kormány kifizette neki a követelést.”

Krleža kedvét lelte az ilyen történetek mesélésében. Élvezte a történetet a maga mivoltában, és élvezte a csattanóját. Mint mindig érdekes és meggyőző mesélő, le tudta kötni a hallgató figyelmét is. Én pedig leginkább el voltam ragadatra és le voltam nyűgözve ennek az eleven forrásnak a kimeríthetetlenségétől, amely ilyen bősséggel részletet gazdagságából. Őszintén szólva nemegyszer voltam tanácstalan: hova és hogyan tovább vele? Melyik a soron levő kérdés? Ezúttal a megelőző történet-től teljesen függetlenül megkérdeztem:

— A *Horvát irodalmi hazugságot* egy szuszra írta?

— Igen. És különös, hogy akkor szörnyű horvátellenes pamfletet láttak benne, valójában pedig pamflet volt a Meštrovićban, Ivo Vojnovićban és másokban megtettesülő jugovicók ellen is. Én is jugović voltam akkor, de másféle. Ha Szerbiáról írtam volna ilyen pamfletet, fölakasztottak volna.

— Maga szerint, Krleža, Meštrovićot, a jugovicót, ahogy ön mondja, és a Jugoszláv Bizottság tagját mi vezette más vizekre?

— Először is tudni kell, hogy Meštrović a Jugoszláv Bizottságban nem sokat számított. Semmilyen politikus sem volt, beszélni nem tudott, csak motyogott. De ha az utóbbi háború után Jugoszláviába visszatért volna a király, visszatért volna Meštrović is, mert azt tartotta magáról, hogy a királyokkal egyenlő, akikkel barátkozott is. Ami pedig nacionalizmusát illeti, ő először is antikommunista volt, kezdettől fogva élete végéig... Találkozott-e ön újságróként valaha Zlatko Balokovićtal?

— Találkoztam, Krapinske Toplicében, ahol kúráltatta magát. Amikor bejelentkeztem nála, fogadott ugyan, de interjút nem volt hajlandó adni, csak baráti beszélgetésre vállalkozott, mert meg volt róla győződve, hogy Titónak és Jugoszláviának csak úgy segíthet Amerikában, ha itt hallgat.

— Baloković nekem iskolatársam volt. Amikor 1926. szeptember 16-án amerikai feleségével Zágrábba érkezett, a városban ilyen plakátok jelentek meg:

Polgárok! Ma este 6 órakor érkezik a zágrábi főpályaudvarra a bécsi gyorsvonattal neves és ünnepest művésznők, a közismert mesterguzlicás, Zlatko Baloković úr, aki nevet szerzett népünknek Amerikában és Európában. Vele lesz kedves felesége, az amerikai Joyce asszony, szü-

letett Borden, aki most első ízben látogat el új hazájába. Gyülekezzünk mindannyian a főpályaudvaron, hogy köszöntsük a mi Zlatkónkat, és hogy megmutassuk szíve választottjának — ki már ért valamelyest horvátul —, hogyan fogadják a zágrábiak kedvenceiket.

Fogadóbizottság

Én ezt a plakátot közzétettem a Književna republikában október 15-én, egyetlen mondat kíséretében: „Minden zenei tudósítás helyett.”

Zlatko akkor nagyon megneheztelt rám, később azonban mindig barátként találoztunk. Jó művész volt, de tipikus produktuma a mi balkáni környezetünknek.

1975. II. 7.

Elvittem a Gvozdra egy tucatnyi fényképet, amelyeket lemásoltattam és kinagyítattam. Krleža elégedett. A kora fiatalságából valókat nézgeti:

— Jóképű legény, igaz, kajla fülei vannak, de látni, hogy nem buta...

— A szülei hogy vélekedtek magáról?

— Anyám mindig azt mesélte, hogy nyugodt, szófogadó, jó gyerek voltam.

— És később?

— Később már nem voltam gyerek.

Régi kézírataim közt matattam, és úgy látom, van itt egy egész könyvre való esszé, főleg politikaiak. Egy osztrák rajongóm ki is akarta adni őket, de fölakasztotta magát.

— Zágrábban azt beszéltek, hogy az ön kiadója, a Stiasny cég tulajdonosa a feleségével együtt öngyilkos lett.

— Igen, de ez egy egészen másik eset. Ez egy okos és rokonszenves ember volt. A felesége másállapotos volt, ő meg egy napon fogott egy kötelet, és fölakasztotta magát. Különös, mert semmivel sem keltette olyan ember benyomását, aki képes lenne ilyesmire.

— Ön gondolt-e valaha az öngyilkosságra?

— Gondoltam többször is. Első ízben 1913-ban, amikor megérkeztem Szerbiából, és száműztek mint osztrák kémeket, másodszor pedig 1915-ben, amikor be kellett vonulnom. Hat év alatt torkig beteltem a katonasággal, és akkor még a háború is. Úgy gondoltam, a legjobb, ha megölöm magam. Ki is terveltem az egészet. A körülmények játszottak közre abban, hogy végül is nem tettem meg.

— És a háború alatt?

— Nem, akkor már közömbös voltam még a halál iránt is. A létezés értelmetlenségén töprengtem.

Beszéltem már magának a letartóztatásaimról, de ha már életnél és halálnál tartunk, hadd meséljek el magának még valamit.

Valamikor 1941. július közepe táján, amikor egy reggel beállított hozzám egy ügynök, hogy elvezessen, azt gondoltam, hogy itt a vég. És meg kell vallanom magának, egy pillanatra még jól is esett, hogy befejeződik. Mondom magamban, főbe lőnek, és kész. Úgyis már régóta a kivégzéstől való rettegésben élek. Félttem, hogy esetleg fölakasztanak, bár azt mondják, hogy az a legemberségesebb halálnem, és hogy az akasztott ember a lehevesebb kényeztetet éli át. De ennek ellenére rettenetesen félttem az akasztófától, a főbelövetés viszont nem izgatott, tudtam, hogy a fejbe kapott első golyóval vége van, hogy itt nincs fájdalom, és valójában az ember nincs tudatában annak a pillanatnak, amikor meghal. Ilyen gondolatokba merülve léptem ki az utcából, útban a Petrinja utcai börtön felé.

Az ügynök, aki vezetett, nagyon derék ember volt. Azt mondta:

„Krleža úr, kérem, ne tessék fölízgatni magát, de azt a parancsot kaptam, hogy vezessem be a rendőrségre.

Tudja, Krleža úr, én tisztellem magát, tudom, hogy maga kicsoda, micsoda. Nekünk már korábban is volt dolgunk magával és a munkatársaival, mert én jugo-ügynök voltam, már tíz éve itt szolgálok. Meg kell hogy mondjam, maga délutánra van beosztva a Maksimirra.”

Egy trafik előtt otthagyt, mondván:

„Bocsásson meg egy pillanatra, csak cigarettát veszek.”

Szemmel láthatólag lehetőséget ad, hogy megszökjem, de nem, én megvárom őt. Amikor cigarettával a szájában visszatért, megkérdi:

„Ha üzenni akar bárkinek, csak mondja meg nyugodtan, mindent meg fogok tenni.”

„Nem, nem kívánok üzenni senkinek. Ön igen figyelmes, és én köszönettel tartozom magának.”

Jó okom volt rá, hogy ezt visszautasítsam. Gondoltam, talán azt a parancsot kapta, hogy szökés közben lőjön le, ami a legegyszerűbb módja annak, hogy megszabaduljanak tőlem. Ha pedig üzenetet küldenék, leleplezném valamelyik barátomat vagy oltalmazómat, tehát inkább semmi.

Igy értem a Petrinja utcába. Egy olyan cellába kerültem, amelyben még két tanár volt, karlovaci zsidók, és még két személy. Sakkoztak. Hívtak engem is, de nem volt kedvem játszani. A tanároknak a szállodából hozták az ebédet. A családjuk befizetett a számukra, hogy onnan hozzák nekik az ebédet. Voltak ott tekintélyes rántott szeletek, sütemények és nem tudom még mi minden, ők azt elosztották, engem is megkínáltak, de nem volt étvágyam.

Július volt, dél körül, a nap betűzött a cellánkba. Mindannyian le-

vetették még az ingüket is. Tőlem nem vettek el semmit sem a portán. Tőlem szemmel láthatólag rövid úton akartak megszabadulni.

Három óra után a kulcsár kinyitja az ajtót, és beszél:

„Krlježa, gyere velem!”

Végigvezet a hosszú börtönfolyosón, kinyitja a vasajtót, amely a rendőrség adminisztrációs részlegébe vezet majd egy lépcsőn le a földvétel irodába.

Ide két ór vezetett be. A hivatalnok fölmászott az ablakpárkányra, a rácsba kapaszkodik, és néz ki az utcára, amelyen nótaszóval vonulnak el a századok, mennek a frontra.

Ő a századokat nézi, én meg az ő felém fordított, keszeg fenekét. Két perc is elmúlik, mire megfordul, rám néz, és így szól:

„Uljön le!”

Majd az örökhöz fordul:

„Elmehetnek.”

Beülök a mély bőrfotelba, amely fagyos, mint a jég, reszketés fog el, a fogam vacog. Ő valamit keres az asztalon, föltúrja a fiókokat, majd végül a kezébe vesz egy aktát, amely ott volt épp az orra előtt.

Fölvassa az aktát. Látom én magam is. Piros ceruzával át van húzva, alul valakinek a terjedelmes aláírása. Ránéz az aktára, majd énrám, és azt mondja:

„Menjen!”

„Hova?”

„Menjen, ahova akar!”

„Hogyhogy?”

„Mondom magának, hogy menjen. Maga szabad. Menjen haza! Négykor ki kellett volna végeznünk magát de itt van, át van húzva.”

Egyszerűen nem tudom elhinni. Kilépek a nyári forróságba. Magamra veszem a köpenyemet, föltűröm a gallérját, és reszketek a hidegtől. Csöngetek az ajtón. Bela falfehéren nyit ajtót.

„Jaj, hála istennek, próbára sem mentem. Még reggel korán fölhívtam Vranešićot, és várom, hogy jelentse nekem, mit tett, s látod, egészen kövé dermedtem.”

Többé nem tudtam, mitévő legyek. Elköltözzem valahova, befeküdjek a kórházba, szökjek, bujkáljak?

Jelentkezett Vranešić, elhívott, és fölvett zelengaji szanatóriumába.

Többször végighallgattam Krlježának ezt a történetét. Milyen mélyen élt benne ez az élmény, a halállal, az élet erőszakos befejezésével való úgyszólván közvetlen szembesülésé! És minden egyes alkalommal apró részletekbe menően, drámai fordulatokkal adta elő, mintha így megszabadulhatna attól a lidércnyomástól, amellyel ez az esemény nehezdedt rá, hogy együtt éljen vele mindenenk végeztéig. Hogy megtörjem a hallgatást, megkérdem:

— Mi van Ljubo Babić kiállításával?

— Minden csigalassúsággal halad. Az előszóval nagyjából elkészültem, de megbetegedett Jelena Uskoković, aki a katalógust és a válogatást csinálja. Ljubo kétségtelenül az egyik legfontosabb képzőművészeti jelenség az összes horvát festő között. Nemcsak kivételesen tehetséges volt, hanem jó teoretikus is, de a magánéletében hihetetlenül makacs és keményfejű.

A horvát festők közül számomra Jerolim Miše is nagyon érdekes és tehetséges volt.

— És a szerb festők közül kiket emelne ki?

— A szerb festészet gazdag, de nem ismerem annyira, mint a horvátot. Kétségtelenül nagy tehetség volt Petar Dobrović. Megesett — ahogy ő mesélte —, hogy egyszerűen szükségét érezte annak, hogy beszélgessem velem, erre fogta magát, és néhány napra ideutazott Zágrábba. Gentleman volt, úriember minden tekintetben, végtelenül becsületes és őszinte. Ami a szívében volt, az a száján, és ott nem lehetett szó kompromisszumról. Igazából csak akkor kezdtem vele barátkozni, amikor már halott volt — 1942-től kezdve máig. Petar több képét nekem ajándékozta, néhányat eladtam közülük, a pénzt meg elküldtem neki. Ezek közt volt egy nagy olajfestmény is, egy szokatlanul nagy méretű arckép. Egy zágrábi barátom beleszeretett ebbe a portréba, és állandóan azzal ostromolt, hogy adjam el neki, de én nem akartam rá állni az üzletre. Amikor Dobrović a Dubrovnik melletti Mliniben nyaralt, egy táviratot küldött nekem:

Krleža, elfogyott az utolsó vasam is, itt nyaralok a leendő feleséggel. Küldj, amennyit tudsz. A Te Petarod.

Megyek ezzel a távirattal a kezemben, és találkozom azzal a bizonyos ismerőssémmel, aki szüntelenül rágta a fülemet és zaklatott a kép miatt, és mondom neki:

„Ha még mindig vevő vagy a képre, most eladhatom neked.”

„Mennyit kérsz érte?”

„Huszonötezer dinárt.”

„Adok érte tizenötöt!”

Megalkudtunk tizenkilencezer dinárban; ez hatalmas összeg volt, amiből Dubrovnikban hónapokig fényűzően lehetett volna élni.

Másnap megkaptam a pénzt, és sürgönyutalványon elküldtem Dobrovićnak. Petar elment a helyi kis postahivatalba, de azoknak nem volt annyi pénzüik, hogy kifizessék. Egészen délig várt a pénzére, míg Dubrovnikból meg nem hozták az összeget. Még ugyanaznap táviratozott:

Krleža, Te örült, üdvözöl a Te Petarod . . .

1975. II. 15.

— Javaslom, hogy ma menjünk, nézzük meg Križevcit és Szép házának azt a részét — mondja Krleža, ahogy találkozunk.

Dubravában sűrű felhők fogadnak bennünket.

— Csalóka a téli napsütés. Hagyjuk Križevcit tavaszra — gondolja meg magát Krleža.

— Ha már elindultunk — makacskodtam —, akkor menjünk, ez csak átmeneti felhősödés.

És valóban úgy is volt. Vrbovecen át az elágazást követve Križevcinek vettük az irányt.

— Sohasem jártam erre, mégis ismertem Križevciben minden zugot. Idevalósi volt egy barátom, akivel együtt jártunk iskolába. Ismertem minden itteni nevezetességet, az iskolákat, a templomokat, a szép lányok nevét, a nevezetes szőlőket és bennük a vincellérházakat...

Egy kört tettünk a városban, és visszatértünk az új Kalmik Szállóba ebédelni, amikor ott, mintha lesből került volna elénk, egyszeriben előttünk termett a községi elnök a munkatársaival. Megörült, szívélyesen üdvözölte a vendéget, és azt ajánlotta, hogy tekintsük meg a múzeumot, majd ebédeljünk vele. Krleža megköszönte a meghívást, de nem akarta ezt a szép napot vendéglőben tölteni. Koprivnica felé vetjük az irányt.

— Menjünk Koprivnicába, de az istenre kérem, kíméljen meg a gyárlátogatástól. Fizikailag nem bírnám elviselni. Meg kell értenie, hogy egy olyan ember társaságában van, aki a nagyapja lehetne, egy zsembes vénasszony, hát most hallgasson rá.

— Egyenesen a szállodába megyünk — hajlok a szóra.

Körbeautóztuk a várost. Hallani akartam egyet-mást Koprivnicáról, amelyet Krleža régóta ismert.

— Amikor itt nyomtattam ki befejezetlenül maradt *Üsszegyűjtött műveim* első kötetét és a *Književna republikát*, 1923 és 1925 között, gyakran jártam ide, de éjszakára sosem maradtam. Tizenegy óra körül értem ide vonattal, és este nyolc felé mentem haza. A kiadóm, Vošicki, meglehetősen kiegyensúlyozatlan ember volt. Istentelenül rosszul dolgoztak, ezért fölbontottam velük a szerződést, és átköltöttem a Republikát Zágrábba, ahol azután egészen a betiltásig nyomtatták.

A szállodai beszélgetésünk alatt megérkezett Pavle Gaži, a Podravka igazgatója és munkatársa, Krsto Milošić.

„Ez ebben az évben a legboldogabb napom!” — mondta Pavle.

Krleža a legelismerőbben nyilatkozott a Podravkáról.

— Koprivnica egyet jelent a Podravkával. Nézem az önök reklámját a televízióban, az a kakas imponál nekem.

Búcsúzáskor Gaži meghívja az Őreget Koprivnicába egy hosszabb itt-tartózkodásra.

— Eljövök. Különben akár eljövök, akár nem, mindenesetre szeretném, ha Zágrábban találkozoznánk. Ha lesz rá ideje, jelentkezzen!

Zágráb felé tartunk. Két faluban is temetés. Megállunk, és megadjuk a végtisztességet az elhunytinak.

— Látja, az ember tudata még mindig a kezdet kezdetén van. Ha majd az ember tényleg fölfogja, hogy élete során csak átutazóban van jelen ezen a földön, talán másképp fog viselkedni. Töri magát ez az ember és hajszolja, vagyont harácsol össze, mintha övé lenne az örökévalóság. Háborúskodik, öldököl, aztán meg úgy eltűnik, mintha a szél fújta volna el.

— Ezen a vasúton — mutatja Krleža — számtalanszor utaztam Pestre. A vasút bal oldalán što-nyelvjárásúak élnek, a jobb oldalán kaj-nyelvjárásúak. Valahogy úgy esett, hogy éppen a vasút a határ köztük. Ezt a falut, amelyen most haladunk át, Lepavinának hívják. Nos, itt, Lepavinában ugyanezen a vasútállomáson szálltunk le Belával 1920 júliusában. Némi poggyászt és bútort, amink volt, már korábban ide küldtünk, és az itt várt bennünket a vasút raktárában. Mindennek velünk együtt egy fogatos kocsin Duga Rijekába kellett volna indulnia.

Amikor elmentem átvenni a poggyászunkat, a fiatal vasutas, egy magyar fiú, aki éppen csak annyit beszélt a nyelvünkön, hogy alig tudtam szót érteni vele, egy istenért sem akarta kiadni a poggyászt, mert hogy neki most más dolga van, hanem jöjjen én holnap kilenc órára. Amikor megelégettem ezt a huzavonát, ráförmedtem magyarul:

„Maga nincs tisztában azzal, hogy egy gróffal beszél. Ha most telefonálok Zágrábba, fél órán belül repülni fog az állásából.”

A magyar fiú zavarba jött, fogta a kulcsokat, és kiadta a holminkat.

Így kezdődött a Duga Rijeka-i tanítóskodás, ami köré a különféle professzorok és tanárok legendát szöttek, teljesen ostobán összekörve ezt a *Vučjakkal*. Igaz, hogy ott éjszakákon át dolgoztam. Így 1921 augusztusáig, a hosszabb-rövidebb távolmaradások ellenére, sajtó alá rendeztem a *Hadistent*, dolgoztam a *Zöld lobogó* című regényen, amelyből később a *Vučjak* dráma keletkezik, de ott írtam meg a *Melánia kisasszony és a három gavallért* és a *Galíciát*, no meg egy seregnyi cikket.

Zágrábtól nem messzire Krleža fölfigyel egy gótikus templomra.

— Ez a város körül volt véve meglehetősen szép, barokk templomocskákkal, de mikor Izidor Kršnjavi elkezdett foglalkozni a kultúránkkal és az építészetünkkel, néhány templomot gótikus stílusban átépíttetett, és így az építészével nagy örültséget vitt véghez ezekben a falvainkban, valójában vandalizmust, amikor a barokkból neogótikát csinált.

Krležának, nem tudom, minek kapcsán, ma eszébe jutott dr. Berislav Borčić barátja is, aki hosszú időt töltött Kínában, különben pedig Zágrábban a Közegészségtani Intézet igazgatója volt. A rebrói kórház

ikerpárja egy ugyanilyen kórháznak, amelyet Borčić a távoli Kínában építtetett.

— Szép és fiatal felesége volt, Mara. Noha már néhány éve házasságban éltek, az asszonynak nem született gyermeke. Kantoni tartózkodásuk idején pusztán tréfából elment egy javasasszonyhoz. Az megnezte, és így szólt:

„Magának nincs gyermeke, és ezért boldogtalan. Ne aggódjon. Egy év múlva egy fiút fog szülni. Gyorsan azután még egy gyermeke születik. Mondhatnék magának még valamit, de azt inkább hagyjuk.”

„Mondja el!”

„Maga nem lesz hosszú életű. Váratlanul meg fog betegedni. Magányosan hal meg egy házban. Tél lesz, az ablaka alatt egy almafa fog állni, belepve hótakaróval.”

Mara ezt adomaként mesélte el nekünk. De valóban két gyermeke született, boldogok voltak. A házuk köré kínai növényeket ültettek, hogy emlékeztessék őket a távoli országban töltött éveikre, de gyümölcsfa nem volt köztük.

Mara Borčić hirtelen, egyik napról a másikra megbetegedett. November vége felé fölvették a srebrenjaki szanatóriumba.

Egy este megbeszéljük a férjével, hogy meglátogatjuk. Amikor a szanatóriumhoz értünk, Berica megmutatta nekem annak a szobának az ablakát, amelyben a felesége fekszik. Esett a hó. Az ablakon keresztül fény vetődött egy széles koronájú fára, amelyet belepett a hó. Ahogy megnézem közelebbről, látom: almafa. Várok fél órát, várok egy egész, míg végre megjelenik Borčić:

„Krléža, Mara ebben a pillanatban halt meg.”

Semmiben sem hiszek, semmit sem tudok, de mindaz, amit elmondtam, színgáz.

1975. II. 17.

Samoborba tartunk. Rég nem jártunk ott. Černomerecben Krléža megkér, hogy lassítsak:

— Forduljon le az első utcán balra... Ott jobbra álljon meg! Látja ezt a templomot?

— Látom.

— Hogy tetszik magának?

— Furcsa.

— Nos, látja, ennek a templomnak, amely Szent Miklósról kapta a nevét, én készítettem az eszmei vázlatát.

— Még ilyesmivel is foglalkozott?

— Csak pusztá tréfából! Jaromir Dupsky műépítész barátom megrendelést kapott egy templom megtervezésére. Ülünk a Medulić kávé-

házban 1939-ben, elhúzóok a táskámból egy blokkot, és fölvezolom a templom tervét, amelyhez közvetlenül kapcsolódik a parókia is. A legapróbb részletig lerajzolom, hogyan kellene festenie kívülről és belülről. Es Jaro elment, sokáig nem láttam. Az én vázlatom alapján elkészítette a tervet, a templom építésébe 1940-ben fogtak bele, és íme, saját templomom van Zágrábban.

A vasút mentén balra fordulunk, és kijutunk a Selska cestára.

— Itt katonai barakkok álltak, 1916. november 21-én ügyeletben voltam. Szalonnát süttünk a vaskályhákban, amikor betoppant Klein Zuchtsführer, Ivan Meštrović feleségének, Rose Kleinnak édestestvére, és közölte velünk, hogy Bécsben elhunyt Ferenc József császár. Dél elmúlt, minden zágrábi templomban megkondították a harangokat, én pedig azt a parancsot kaptam, hogy azonnal rakjuk ki a féllárbocra eresztett zászlókat minden nagyobb épületre.

Mialatt ott állunk az út mellett, egy rövid fekete szakállat viselő fiatalember halad el mellettünk.

— Ez Leonardo da Vincire hasonlít. Tudja, hogy Leonardo koraszülött volt?

— Nem.

— Az anyja lóháton ebédet vitt Leonardo apjának. Egyszer csak a lónak megcsúszott a lába, az asszony rosszul esett, és ott a gyepen megszülte Leonardót.

Mint mindig az asszociációk sortüze után — rövid hallgatás. De tudtam, hogy újak következnek.

Az autóban a szélvédő üveg alatt egy becsomagolt könyv feküdt.

— Meg szabad kérdezmem, hogy mi ez? — mutat rá Krleža.

— Könyv, Branko Ćopić verseskötete, *A Bosanska Krupa-i kedves*. Mersad Berber rendhagyó módon illusztrálta, és elhoztam magának megmutatni.

Krleža fölteszi a szemüvegét, és figyelmesen lapozza a könyvet.

— Érdekes, bár kívül esik az én konvenciómon, de el kell ismerni, hogy nagyon szép. Bela kedveli Berbert, örülni fog, ha ezt látja.

— Ön sok festőről írt, még Moša Pijadéről is...

— Igen, öcsémuram, sőt a barátja is voltam a legnehezebb napokban.

— Moša hogy viseltetett maga iránt?

— Nem tudom, az ő élete furcsa volt. Mindig valakinek az árnyékában élt. Egyszer kitérta előttem a lelkét, mondván: azt kellett megérnie, hogy ő, a forradalmár, helyettese legyen Ribarnak, a polgári politikusnak.

— Milyen magatartást tanúsított Moša az 1939-es összetűzés idején?

— Elfordította tőlem a fejét.

— Hogyan?

— Ültem egy kávéházban Krsto Hegedušićyal és Zvonimirral, Richt-

mann-nal. Bejön Moša, én köszönök neki, ő nem. Fölállok, odalépek az asztalhoz, amelynél ott ül még Galogaža és Prica is, és mondom Mošának:

„Én köszöntem neked, te meg elfordítod a fejed. Érdekelne, hogy mit jelentsen ez?”

„Nem vagyok hajlandó köszönni neked, ha azokkal a csirkefogókkal ülsz egy asztalnál!”

„Igen, és te itt angol lordok társaságában ülsz!”

A háború után úgy tett, mintha mi sem történt volna . . .

A lordokról és a nemességről jut eszembe: olvasom a francia lapokban, hogy a híres színész, Burton Jelisaveta Karadorđevićot veszi feleségül, Pavle herceg lányát, aki szintén színész. Nézem a fényképeken. Nagyon szép nő. A francia sajtó színészi tehetségét dicséri.

Slavko Čačić vendéglőjében, Samobor fölött megittunk egy kávé és konyakot, majd elindultunk haza. Črnomerecben laktanyák mellett haladunk el.

— Itt, ezekben a kaszárnyákban fészkel és szunnyad a háború! Itt óvják, táplálják és kényeztetik. De mit tehetünk, ha másként nem lehet.

— Nem ismerek még egy írót, aki annyira kikelt volna a háború és a hadakozás ostobaságai ellen, mint ön.

— Írtak róla mások is, de mi hasznunk belőle? Az emberben él a vadállat, és ez a vadállat nem állhatja meg, hogy időről időre ne ugorjon a másik torkának, és itt az emberi értelem tehetetlen.

— A napokban olvastam Sava Štedimlija könyvét, az *Antikerležiánu-sokat*, de Štedimlijáról keveset tudok.

— Crna Gora-i, szocialista meggyőződésű tanár volt. Valamivel idősebb Zogovićnál és Đilasnál, és olyan szóbeszéd is járta, hogy éppen Štedimlija volt az, aki a szocialista eszmék felé irányította őket. Később esküdt ellenségekké lettek. Đilas és Zogović a rezsim besúgójának nevezték. A háború előtt Zágrábban élt. Amikor az oroszok letartóztatták, elszállították Szibériába, és ha jól tudom, kilenc évet töltött el ott. Hruscsov szabadon engedte, és hazaküldte Jugoszláviába. Álnéven kezdett jelentkezgetni a Crna Gora-i folyóiratokban, hagyományos témákkal foglalkozó írásokkal, de amikor kiderült, kiről is van szó, nem akarták többé közölni.

Néhányszor eljött hozzám, és tettem valamit az érdekében, hogy írhasson. A felesége, amíg távol volt, egész idő alatt várt rá. Néhány éve halt meg Zágrábban.

1975. VII. 3.

Zágrábban kánikulai hőség. A piros lámpa mögött az emberek ki- lépnek az autóbusból, hogy lehűljenek. Megígértem Krležának, hogy jelentkezni fogok, de most szívesebben mennék el Čatežba fürödni.

— Jöjjön — mondja —, majd keresünk egy árnyékos helyet. Fél egyre az Intézetben leszek.

Krleža maga van az Intézetben. Rajta kívül csak a portás van a munkahelyén. Krleža irodájának nyitva az ajtaja. Először látom nyakendő nélkül a hivatalban.

— Végre egyszer már nekem is melegem van.

— Miért jön be az Intézetbe?

— Semmi mást nem csinállok, csak levelekre válaszolok. Ezenkívül egy fiú járt itt, egy szerkesztő Čačakról. Küldtek már néhány levelet, írásokat kértek tőlem, most meg ő egyszeriben itt termett nálam. Be sem jelentette magát. Csak beállít, és bemutatkozik. Nem segíthettem neki, mert nincsenek új írásaim. Sajnálom a fiatalembert, ekkora utat megtett, és üres kézzel tér vissza. Pénzem sem volt, hogy adjak neki pár százezret, amin elmehet valamelyik uszodába. A véletlen úgy hozta, hogy úgyszólván üres zsebbel indultam el otthonról. Lám, az emberek képesek ennyit utazni, anélkül, hogy meggyőződnének egy-két dolgról...

Ferenc Józsefről beszélgetünk.

— Alkalmam volt látni őt. Uralkodásának hatvannyolc éve alatt többször járt Zágrábban mint a horvátok királya. Beszélt horvátul, nem éppen jól, de beszélt.

Ferdinánd főherceggel, a trónörökössel, aki öccsének a fia volt, az utolsó években a hivatalos beszélgetéseket kivéve egyáltalán nem érintkezett. Ferdinándot nem túrhették, mert rangon aluli házasságot kötött, Sophie Chotek grófkisasszonyt vette feleségül, a későbbi Hohenberg hercegnőt, akinek nem volt meg a megfelelő nemesi rangja. A császári családból senki sem ment el az esküvőre. Ferenc József szárnysegédje, aki jelen volt, amikor a császárral közölték, hogy Ferdinándot megölték, tanúsítja, hogy csöppet sem lepődött vagy rendült meg.

„Aha, szóval vége! Hát jó...” — így fogadta a császár a hírt.

Azt beszélik, hogy egy szarajevói szobrász nő megpróbálta elkészíteni Ferdinánd és Szófia halotti maszkját, de izgatottságában a gipszet kenőcs nélkül, közvetlenül rakta az arcukra, és amikor leemelte a maszkokat, mindkettejük arca meg volt nyúzva.

Miután Ferenc József császár 1916-ban meghalt, Károly került a trónra. Az új császárnak tisztelegnie kellett a halott császár előtt, akinek nem volt felesége, Genfben megölte őt egy olasz anarchista, Lucchérini, a császár pedig már törvényes felesége halála előtt is együtt élt szeretőjével, Schrott Katalinnal.

Állítólag Schönbrunnról nem messze építtetett neki villát, és bár mikor úgyszólván papucsban átmehetett hozzá. A szeretőjénél közönséges polgár volt. Soha nem beszélgetett vele államügyekről, és azt sem engedte meg, hogy az asszony bárki számára a közbenjárását kérje vagy protekciót eszközöljön ki.

Hozzátartozott az életéhez. Károly tudta ezt, és amikor meg kellett adnia a végtisztességet a halott császárnak, elhívta Schratt Katalint is.

Károly is olyan nőt vett feleségül, akit az osztrák uralkodóház sohasem fogadott be, a Bourbon-Parma családból való Zitát.

Az egész udvar összegyűlt a császári palotában az új császárra várva, hogy vele együtt járuljon a ravatal elé, amelyen Habsburg Ferenc József feküdt. Idegesen tekingettek a bejárati ajtó felé, és amikor két hintót láttak megállni, elállt a lélegzetük. Az egyikben Károly ült, a másikban pedig a halott császár szeretője.

Károly egyik oldalról Katalinba karolt, a másik oldalról a feleségébe, és az egész udvar megbotránkozására elindult fölfelé a lépcsőn.

Ekkor megszólalt egy idős gróf:

„Látják, ebben a pillanatban omlott össze a császárságunk.”

Átment a szomszédos szalonba, leült, és kilehelte a lelkét... — így mondják.

1975. XI. 14.

Kétnapos olaszországi tartózkodásról hazatérve fölhívtam Krležát.

— Mikor hagyja már abba ezt az örökös csavargást? Mondja csak, melyik hírszerző szolgálatnak dolgozik maga, és kinek az utasítására utazott külföldre?

— Nehéz ám ilyen hivatalra szert tenni, Krleža.

— Na, jól van. Mikor látjuk egymást?

— Holnap.

— Akkor vacsorázzunk nálam.

Ma délelőtt tízkor csöng a telefon.

— Késő lesz estig várni. Addig még meg is halhatok. Ezek a búcsú napjai, legjobb lesz, ha együtt ebédelünk. Várom önt a Šumski dvorban délután kettőkor.

Valamivel korábban érkeztem, és kimentem az étterem elé, hogy ott várjam meg. Pontosan a megbeszélte időpontban befut az autója.

Az étterem főhelyén ülünk. Mögöttünk valaki hangosan, németül beszél.

— Azt az urat, aki most beszél, három éve nem láttam, de fölismerem a hangjáról. A Zágrábi Rádió volt igazgatója.

Ma jubileumot ünneplek, ezért innunk kellene valamit. Ötvenhat évvel ezelőtt, ezen a napon keltünk egybe Belával. Az esküvőt, ahogy már meséltem magának, a Szent Balázs templomban tartottuk, majd a tanúinkkal, Ljubo Babićtyal és Milan Begovićtyal a Palace Hotelban vacsoráztunk, abban a sarokban, amelyben éveken át saját asztalom volt.

— Lakodalmat nem rendeztek?

— Miféle lakodalmat!? Ki rendezte volna, és ki fizette volna? Az én apám évekig úgyszólván nem is beszélt velem. Költő és újságíró, ami akkor voltam, számára nem jelentett a polgári rendhez méltó foglalkozást. És ráadásul még kommunista agitátor is. Hát lehettem volna ennél rosszabb az ő szemében? Így néztek rám Bela szülei is. Sok idő eltelt, mire sikerült „bizonyítanom”, és rendszeren kommunikálhattunk.

— Hát hol laktak?

— Továbbra is az én albérleti szobámban maradtunk a színésznő Milica Mihičićnél. Egy keskeny ágy volt benne, azon aludtunk mindketten. Az ágy végtelenül tágasnak tűnt nekünk; elérték volna benne még ketten — akkor legalábbis úgy gondoltam. Bela és én együtt nem nyomtunk száz kilót. Amikor sok évvel később ellátogattam ebbe az albérleti szobámba, az ágy gyerekágyának tűnt számomra, és azt kérdeztem magamban: hogy alhattunk ebben ketten?

A házasságba hozományt is vittünk magunkkal: én egy selyemes-nyőtt, Bela egy vörös poharat. Még ma is őrzi. Egy nagyobbfajta, régi kristálypohár... Nos, így kezdtük.

— Úgy tűnik-e önnek, hogy ez az ötvenhat év gyorsan elszaladt?

— Nem. Ez hosszú és nehéz idő volt, hosszú út, sok emelkedővel és szerpentinnel, szakadékkal és szurdokkal, sötét éjszakákkal és borulásokkal. Mindez mégis túl sokáig tart. És váltig azon csodálkozom, hogy Bela akart engem. Nem voltam senki és semmi, néhány megjelent könyv, és ennyi az egész.

— Tulajdonképpen mikor ismerkedtek meg?

— Kislány kora óta ismerem, még 1910-ből. A nagybátyja, vagyis édesanyjának az öccse, aki nem sokkal volt idősebb nála, együtt járt velem a hadapródiskolába. Szünidőben gyakran meglátogattam, és Bela nyitott ajtót, amikor megérkeztem. Hosszasabban először akkor beszélgettem Belával, amikor utoljára kísérte el a nagybátyját Magyarországra, a zágrábi pályaudvaron 1911-ben.

A fiú egyre azzal tömte a fejét: Krleža ezt is tudja, Krleža azt is tudja, Krleža ilyen, Krleža amolyan. Ő elolvasta a *Pánt* meg a *Három szimfóniát*, és mint mondja, belém szeretett.

1917-től kezdve naponta együtt voltunk. Amikor pedig összeházasodtunk, nem tudtak róla sem az ő szülei, sem az enyéim, minden a legnagyobb titokban zajlott. Írásban értesítettük őket; mindegyiküknek valóságos megrázkódtatás volt.

Az én szüleim is, az övéi is sajnálták Belát, hogy tönkreteszi az életét, mert egy közönséges kommunista szélhámoshoz ment feleségül.

— Érdekes lenne az ön szemével látni a régi Zágrábot...

— Legjobban Ivo Vojnović írta le ezt, amikor az apjával ideérkezett az Adria mellől. Apját, Konstantint akkor nevezték ki egyetemi tanárnak. A főpályaudvarra, a mostani nyugatira érkeztek meg, fiákkal vágta át a színház közelében álló kukoricáson, majd a sáros

utcákon a szállóig. A Jelačić tér és az emlékmű egy adta por, közrefogva tehenektől, malacoktól és lovaktól. A gyermek Vojnovićot Split és Dubrovnik után mindez egy nagy, poros falura emlékeztette...

A Gvozdon elválunk. Krleža az utcája elején kifordul, és a parkon keresztül halad tovább. Belegázol a szűk ösvényt vastagon beborító, sárga, őszi avarba. Visszafordul, és integet. Szítál az eső, kevés levél maradt már az ágakon, ami azt jelzi, hogy hamarosan vastag ködökbe fogunk burkolózni.

1976. III. 5.

— Mit csinált ma? — kérdezem.

— Levelekre válaszoltam, és eszembe jutott egy, amelyet Londonból küldtek. De az eset nem ezzel a levéllel kezdődik, hanem vele fejeződik be. Tudniillik 1916-ban a katonaságnál arra lettem figyelmes, hogy valami nincs rendben a szívemmel. Beutaltak és fölvettek a kórházba Munkácsra, amely most orosz területen fekszik. Ott egy valódi kórházi tábor működött, barakkokban elhelyezett ötezer beteggel, a városon kívül, amelytől egy patak választott el bennünket. Gyakran kijátszottuk az örök figyelmét, átgázoltunk a vízen, és bementünk Munkácsra korhelykedni. Egyszer azonban valami magyar fiúk igazi verekedést rendeztek az ottani kocsmában, és teljesen szétverték a berendezést. Én is rákerültem azoknak a listájára, akik a városban jártak. Lecsuktak, de két raport után szabadon is engedtek.

Egy nappal a fogdából való kiszabadulásom után hívat az a tiszt, akinél raporton voltam. Nagyon kedvesen fogad, hellyel kínál, és így szól:

„Tisztelt kolléga, elnézését kell kérnem mindazért, ami önnel történt. Utólag meggyőződtem arról, hogy ön a kérdéses időben tényleg nem volt a kocsmában. De nem ezért kértetem, hanem valami egészen más miatt. Meglehetősen késéssel jutott el hozzám a hivatalos közlöny, és benne az áll, hogy önt tisztté léptették elő, ezért kötelességem, hogy visszairányítsam a zágrábi parancsnokságra, hogy ott megkapja új beosztását. Itt van a Zágrábig szóló vonatjegy és hatszáz korona úti-költségre, és még ma elindulhat, ha az egészségi állapota megengedi, illetve ha megfelelő az erőnléte, különben pedig mindenképpen jobb a zágrábi kórházban feküdni, mint itt, a harc tér tőszomszédságában.”

Fogtam a poggyászatot, és Budapestnek vettem az irányt. A vonatban eszembe jutott, hogy van egy barátom, aki a pesti hadügyminisztériumban dolgozik. Elmentem hozzá, és megkérdeztem, hogy ő is nézze meg még egyszer azt a hivatalos lapot, és ellenőrizze, hogy valóban előléptettek-e, mert mindez kétségesnek tűnt számomra.

Előkereste a kérdéses lapot, megnézte, egybevetette bizonyos okmányokkal is, majd így szólt:

„Ez tévedés. Egy másik Miroslav Krležáról van szó, aki veled egy évben született Zágrábban, de nem ugyanazon a napon. Legjobb lesz, ha hallgatsz. Elhelyezlek itt, a Vöröskereszt-kórházban, maradj itt egy ideig.”

„Befeküdtem” a kórházba, és minden este színházba vagy hangversenyre mentem. Később hazautaztam Zágrábba. Így húztam ki magam a névrokonom számlájára. Tizenhárom évvel később egy ismeretlen úr állít be hozzám, és így mutatkozik be:

„Miroslav Krleža vagyok. Tisztelt uram, engem már két ízben tartóztattak, most is éppen a börtönből jövök. Biztosan magát keresik, csak hogy tudja...”

1929-ben a Hrvatska straža 150. számában megjelent egy írás, amely azt állítja, hogy én csak proletárnak adom ki magamat, valójában azonban háztulajdonos vagyok. Az építkezési engedélyt egy bizonyos zágrábi illetőségű Miroslav Krležának adták ki, de nem nekem, hanem a hasonmásomnak.

Sok évvel később kapok egy levelet Londonból, amelyben egy fiatalasszony így figyelmeztet:

„Az Ön lánya, Krleža úr, a házasságomat veszélyezteti. Összeszűrte a levelet a férjemmel, aminek bizonyítására itt küldöm Önnek a leánya Varsóból írott levelezőlapját.”

Ismét eltelt egy bizonyos idő, amikor egyszeriben Belát elárasztották egy rakás távirattal, mély fájdalommal nyilvánítva bennük részvétet halálom alkalmából. Ilyenformán egész életemen át végigkísértek a névrokonom miatt engem ért galibák. Érdekes, hogy ugyanazoknak a lányoknak is udvaroltunk.

1976. IX. 12.

— Valamelyik nap láttam Augustinčićot. A Tuškanacon találkoztunk. Látom, készen van, fél oldalára megbénult, és alig áll a lábán.

Évek hosszú során át, ha barátok nem is, de jó ismerősök voltunk. A harmincas években egy varaždini térre Sándor királynak egy természetfölötti méretű emlékművet készített. Közvetlenül a leleplezése után volt alkalmam látni fényképen. A leleplezés utáni napon találkoztunk a Medulić kávéházban, Augustinčić beszélt nekem az emlékműről, majd így szólt:

„És tudja, Krleža, milyen disznóság történt az emlékműavató ünnepségen?”

„Nem tudom.”

„Közvetlenül az ünnepség előtt az emlékművet egy nagy zászlóval

takarták le. Amikor a különmegbízott lerántotta a zászlóleplet az emlékműről, a jelenlevők kővé dermedtek. A királynak arra a kezére, amelyen egy magasba emelt oklevelet tart, egy szemeteskosár volt akasztva.”

„No és aztán?”

„Ez botrány! Gondolja csak el, egy szemeteskosarat akasztani a kezébe!”

„Ez nem botrány, hanem nagyon is helyénvaló dolog, mert ha valaki szemeteskosarat akaszt a királynak arra a kezére, amelyben a diktatúrarendeletet tartja, az haladó tettet hajt végre, különben meg az egész emlékmű nem érdemel különösebb figyelmet.”

Augustinčić istentelenül lehordott, és a háborúig nem is láttuk többé egymást.

— A háború alatt járt önnél?

— Igen, Stevo Krajačić küldte, beszéljen rá, hogy menjek el a partizánok közé.

— És maga mit mondott akkor neki?

— Legyünk nyíltak és őszinték: az akkori körülmények közt Augustinčić nem lehetett az az ember, akiben megbízhattam volna. Először is, mert nyolc éven át nem beszéltem vele, abban az időben, amikor királyi emlékműveket csinált, rám a legcsúnyább szitkokat szórt, és nem beszélt velem, most meg idejön, és hív a partizánok közé. Időközben velem is igen kellemetlen dolgok történtek. Amikor találkoztam Josip Krašsal, a Központi Bizottság tagjával, mindazok után, ami körülöttem történt, köszöntem neki, és beszélni akartam vele. Ő engem majdhogynem leköpött:

„Veled nem beszélgetek, és nem akarom, hogy valaki meglásson a társaságodban, aztán meg kellemetlenségem támadjon belőle.”

1941 áprilisában, az akkori Kulin bán téren találkozottam Pavle Gregorićtyal. Arra kértem, hogy kössön össze a Párttal, ő meg csak megismételte, amit egyszer már mondott nekem, ilyenformán:

„Előbb térdelj csak le, és kérj bocsánatot, aztán beszélgethetünk.”

Ilyen tényállásnál én valójában nem utasítottam vissza, hogy Antun Augustinčićtyal beszélgessek, hanem azt kértem, hogy kössön össze valakivel a vezetőségből, mert előbb tisztázni szerettem volna egy-két dolgot mindazok után, ami az Irodalmi Füzetekből rám zúdult, és a nyakamba ömlött. És senki sem jelent meg nálam, akivel szabadon konspirálhattam és elbeszélgethettem volna, de nem is jelentkezett ilyen. Egy ízben elküldték hozzám — ahogy arról már beszéltem — Stilnoviçot. Őrdög tudja, hol nem volt, de énnálam nem járt. Később azt mondta, hogy többször elsétált a házam előtt, de nem mert bejönni, mert attól félt, hogy nyomában a rendőrség.

És később mindannyiukkal kibékültem. Ő, hányszor emeltem kalapot és nyújtottam kezét parancsra a háború után olyanoknak, akikkel ezt

sohasem tettem volna meg, ha nem kaptam volna rá határozott utasítást.

— Köztük volt Nazor is?

— Miért? Nazor költő volt, idős professzor és tisztességes ember. Ostobaság volt tőlem, hogy hátat fordítottam neki, és megtámadtam a Pečatban, mert Jeftićre szavazott, mint ahogy éppen olyan ostobaság volt Jeftićre szavazni is.

Erről a Nazorról sem beszélt még senki tisztességesen és elmélyülten, noha sokan foglalkoztak vele, még Antun Barac is. Baracé volt húsz évén át a hazai irodalom katedrája a zágrábi egyetemen, és ő ez idő alatt említést sem tett az én nevemről. Ez veszélyes lett volna, mert Krleža: ez mindig olyasvalami volt, ami miatt az emberek a fejüket csóválták. Nem tudom, hogy miért, mindig abban a Krležában látták a veszélyt.

1976. XI. 30.

Úgy volt megbeszélve, hogy a kertbe vezető bejárat előtt, a platón várom meg az Őreget, de amint megérkeztem, Bela integetni kezdett az ablakból:

— Jöjjön fel egy percre!

Az ajtóban fogad, maga is ünnepi ruhában, de meglepődik:

— Ó, fekete öltöny, mit jelentsen ez?

— Nos hát, ez már a második napja a köztársaság ünnepének, és egy olyan ember házába jövök, aki egész életén át a köztársaságért harcolt, s íme, megérte eszményeinek a beteljesülését, így hát kétségtelenül van rá ok, hogy ezen a napon ünneplőben jöjjön az ember ebbe a házba.

— Hagyja csak, kérem, az én eszményeimet, hanem Bela nem akart elengedni bennünket a városba, amíg nem isszuk meg együtt a kávékat.

Bela fölleveníti 1932-es párizsi utazásukat, amikor Krležával munkásétkezdékben ebédeltek, majd nápolyi tartózkodásuk emlékeit.

— Ahogy megérkeztünk, már első este sétára indultunk a tengerparton. Egy embert látva ott sétálni és holdfénynél olvasni, Krleža azt mondja nekem:

„Ez nem épeszű, ha éjjel holdvilágnál olvas.”

„Miért, Krleža úr?” — fordul hozzá a fiatalember.

„Honnan tudja maga, hogy ki vagyok én?”

„Tudom, maga Krleža, az író.”

Ahogy közelebb lépett, Krleža fölismerte:

„Ó, hát én is ismerem magát, még azt is tudom, hol van a ház, amelyben lakik. A bejárat fölött Gutenberg szobra áll, az ön apja pedig nyomdász.”

Különös találkozás idegenben.

Bemegyünk a városba. Krleža körbe akarja járni a Száván fekvő egyetemista lakótelepet. Kerülgetjük a pavilonokat.

— Nem rossz itt az egyetemistáknak. Csöndes a környék, és parkoltatva van. Még ha a szobák is tiszták, valóságos kis mennyország.

Az Esplanade-ban összetalálkozunk az újságíró Jozo Puljizevićtel. Krleža hellyel kínálja. Üdvözli amott kissé távolabb a festő Željko Sebečićet is; őt szintén meghívja a társaságunkba.

— Épp most mondom Enesnek, hogy tetszik nekem az Esplanade-n, ellaknék itt.

— Maga sokat is tartózkodott itt — mondja Puljizević.

— Igen, átellenben laktam, és azokban az években, 1935 és 1938 között gyakran tartottam itt a fogadóóráimat, amott lent, a kandalló mellett volt az asztalom.

Tito utasítására 1937-ben följelentettem a zágrábi rendőrfőnököt. A följelentést valójában az akkor elítélt kommunisták csoportja tette. Egyiküket, aki köztük volt, kidobták az ablakon, és azt mondták, hogy ingyilkosságot követett el. Akkor a párt nevében azt a feladatot kaptam, hogy járjam körbe a legtekintélyesebb hazai embereket, és gyűjtsék aláírásokat, hogy perbe fogják a zágrábi rendőrfőnököt kínzás alkalmazásáért és a vizsgálati hatáskörrel való visszaéléseért. Utazgattam Lubljánától Belgrádig és vissza. Ellátogattam az öreg Kidričhez, Oton Župančičhoz, Živko Balugdžičhoz, több mint harminc személyhez, hogy negyerjem az aláírásukat. Könyvet lehetne most írni arról, amit egyesek akkor mondtak és ahogy reagáltak. Amikor minden egybegyűlt, a losszié elsüllyedt az ügyész fiókjának fenekén. A kormány megbukott, és az új kormányfő Dragiša Cvetković lett.

Egyszerrel megmozgattam a közvéleményt egy ilyen perindítás érdekében, és úgy azokban a napokban egyszer belépek az Esplanade-nak ebbe a termébe. És nem vettem észre, hogy pont az előtt az asztal előtt találtam magam, amelynél Dragiša Cvetković ült, a Szávai Bánág bánjával, Stanoje Mihaldžićtyal és természetesen a rendőrfőnökkel és kíséretével.

Mikor így ott termettem, mintha az égből pottyantam volna, mit volt mit tennem, folytatnom kellett az utamat befelé. Ekkor valamelyikük odakiáltott: „No, nézd csak, Krleža!” Kalap nem volt a fejemen, az asztal mellett elhaladva meghajoltam, e szavak kíséretében:

„Uraim, a köszönésemet fogadják jólneveltségem jeléül!”

Elmentem az asztalomhoz, és megkezdtem a klienseim fogadását, akik egytől egyig gyanús alakok és „kommunista szélhámosok” voltak.

Ha már Mihaldžićről esett szó: 1931-ben útlevelet kértem Csehországba és Lengyelországba, hogy láthassam a drámáim bemutatóját, legalábbis így indokoltam meg az útlevélkérelmemet. A kérelmet Cvet-

ko Horvat rendőrségi főtisztviselő azzal utasította el, hogy úgymond „a közéleti tevékenységem miatt nem adhatnak ki számomra útlevelet”.

Erre levelet írtam a rendőrségnek, és benne elmondtam, hogy a külföldi közvélemény érdeklődik, hogy én ott leszek-e Varsóban. Amennyiben nem kapok útlevelet, úgy nem marad más hátra számomra, mint hogy nyilvánosan közöljem, miszerint rendőrségi tilalom miatt nem utazhatom oda.

Két nappal később telefonon hívatnak a rendőrségre. Elmegyek, ott azt mondják:

„Menjen el a Felsővárosba, a báni palotába. Jelentkezzen Mihaldžić úrnál, ott várja önt az útlevele.”

A báni palotának ugyanabban a dolgozószobájában fogadott, amelyben 1943-ban Pavelić vagy 1945-ben Bakarić. Intett, hogy üljek le. Kihúzta a fiókot, kivette az útlevelet, meghajolt, és én szinte szó nélkül hagytam el a dolgozószobáját. Azt akarta ezzel a gesztussal mondani: „Te engem támadsz, de látod, az én kényemnek vagy kitéve.”

Kimentem egy percre. Amikor visszatértem, Krleža Napóleonnal beszélt:

— Az ifjú császár tiszteletére rendezett nagyszabású ünnepséget betöltötte a nép izgatott üdvívalgása.

„Látja, Felség, milyen lelkesen köszönti a nép” — mondta Napóleonnak a kíséretéből valaki.

„Hagyja ezt, kérem, én nem vagyok Bourbon. A nép nem engem üdvözöl, hanem a lovaimat és az aranyozott hintóimat!”

A napokban újraolvastam, hogyan írta le Tolsztoj az 1805. december 2-i austerlitz-i ütközetet. Mondhatom, rosszul sikerült. Egy csomó tény teljesen eltér. Van egy érdekes részlete, amikor Napoleon a vezérkar körében ül, és beszélget, majd egyszercsak közébe jut valami:

„Tudják önök, hogy ma van a császárságom első évfordulója, és ezt senki sem ünnepli?”

Valamivel később a dombokon örömtüzek tűntek föl.

„És ehhez mit szól, Felség?” — kérdi ismét a kíséretéből valaki.

„Igen, de nekem jutott eszembe!”

Folytatódott az ünnepség. Pezsgőt ittak, másnap pedig kezdetét vette a legvéresebb ütközetek egyike, amelyben egy tucatnyi tábornok és katonák ezrei veszítették életüket, s amelyben végül Napoleon diadal-maskodott.

Ez a napóleoni ütközet a háborúk és a hadviselés történetének egyik legvéresebb és legszonyosabb dátumává vált.

1977. III. 6.

A Brežice motel kellemes és tiszta. Az emberek jönnek és mennek, ügyet sem vet ránk senki, nem ismerik föl Krležát. Sok az átutazó idegen, de vannak haziai is.

— Nagyszerű ez a kocsmá — jegyzi meg Krleža. — Ezek közül, akik úton vannak, és betérnek ide, egyik sem olvasott soha egyetlen könyvet sem. Ez jó, így legalább nyugtunk van a különféle tekintetek-től. Ide érdemes eljárnunk. Hanem még a kocsmában szerettem volna kér-dezni magától valamit. Hallgatta dr. Salamon Löwy visszaemlékezését a televízióban?

— Csak keveset láttam belőle, öt-hat percet.

— Amikor 1929-ben Sándor király diktatúrája nyomán hallatlan terror lángolt föl a kommunisták ellen, amely már 1921-ben megindult a kíméletlen államvédelmi törvénnyel, e páratlan terror és üldöztetés közepette számos más zágrábival egyetemben, Löwyvel egy időben en-gem is letartóztattak. A Bedeković rendőrfőnökkel való találkozásom-ról már beszéltem önnek, de az este eszembe jutott még egy részlet. Azon a bizonyos forró, júniusi napon éjfél körül értem jött az ór a cel-lába, hogy Cvetko Horvat elé vezessen kihallgatásra. Belépek az irodá-jába. A padló nedves, az asztal nedves, vérnyomok . . .

„Bocsásson meg, Krleža. Volt itt egy jelenet, és csupa olaj minden, látja maga is. Dr. Löwy volt itt kihallgatáson, vallomástétel közben fölkapta az asztalról a fölbontott halkonzervet, és megkísérelte fölvágni az ereit.”

Horvat velem beszélget, és vacsorázik. A vendéglőből hideg borjú-sültet hozatott valami savanyúsággal és fél liter bort. Falatozás és iszo-gatás közben úgy beszélget velem, mintha nem is kihallgatáson lennék, hanem csevegnék.

„Nem fér a fejembe, Krleža úr, hogy szándékozzák maguk, kommu-nisták megszerezni a hatalmat. Ez kész utópia! Maguk csak maréknyian vannak, és hogy a maguké legyen a hatalom, ahhoz híveket kell sze-rezniük, és maguk mögé állítani a népet. És végül is mi kell magának? Maga legalábbis úgy élhetne, mint egy igazi úr.”

Mindezt olyan hanyagul mondja, mintha egy kávéházban találkoztunk volna.

„Tudja, Horvat úr, az ön dolga se könnyű. Ahelyett, hogy aludna, itt kell ülnie ennél a véres asztalnál, eszegeti a hideg vacsoráját, és mindenféle alakokkal bajlódik.”

„Hagyja csak, Krleža úr, legalább itt, a börtönben hagyja ezt a kommunista propagandát! Az én munkám jól meg van fizetve. Négy-ezer dinár a fizetésem, ezenfölül még éjszakai felügyelője vagyok né-hány lokálnak, és ott is kapok még hármat. Tehát összesen hétezer. Ez pedig nem kevés!”

„Tudom, Horvat úr, nem kevés, de míg ön Zágrábban tölti a nyarat, és átvirrasztja az éjszakákat a börtöntöltelékekkel, addig azok, akiknek dolgozik, Dubrovnikban nyaralnak, Abbáziában vagy a Bledi-tavon.”

„Már megint ez a kommunista propaganda! Hagyja abba, kérem szé-

pen! Inkább beszéljen csak nekem arról, mi vitte önt a kommunista vizekre, és mi tartja ott..."

Úgy két óra felé, amikor a kihallgatás véget ért, és az őr vezetett vissza a cellába, az egyik irodából kilép egy ismert, zágrábi újságíró. Ahogy megpillantott, hirtelen összeresztett:

„Krlęža kollęga, mit keres ön itt?”

„Hogy én mit keresek itt, az tudvalevő, én börtönben vagyok. De hogy maga mit keres itt, azt nem tudni! Azaz már réges-rég tudjuk, hogy milyen ügyleteket bonyolít le ezzel a házzal.”

Később, a háború után eljött hozzám ez az újságíró, hogy írjam alá, miszerint ő baloldali volt. Nem azt mondtam neki, amit mondanom kellett volna, hanem csak ennyit: „Nincs tudomásom arról, hogy baloldali lett volna.”

Doktor Löwyre kommunista agitáció miatt kiszabtak néhány évi börtönbüntetést, és mind le is töltötte, engem meg, aki százszorta többet mondtam, és azt alá is írtam, szabadon engedtek. Íme, erre mondják, hogy emberi sors.

Ebéd közben asztalunkhoz lép egy fiatal szakács, hatalmas sapkával a fején, hogy üdvözölje Krlęžát:

„Megtiszteltetés számomra, Miroslav úr, hogy ma én készíthettem önnek az ebédet.”

„Semmi okod sincs rá, hogy megtisztelve érezd magad, de az ebéd nem volt rossz.”

„A palacsinta a specialitásom, sütnék önnek, ha parancsol.”

„De én ma nem ennék palacsintát.”

„Tegeye meg a kedvemért!”

„No menj, fiam, süsd a palacsintát!”

A szakács elmegy, Krlęža pedig magyarázza:

— Mondják nálunk úgy is, hogy *palacinci*, de helyesen *palacinka*. A *palacinka* nőnemű, a *palacinci* a hímnem többes száma. A szót mi a magyar *palacsintából* vettük át, ők pedig a latin *placentából*, ami közönséges lepényt és méhlepényt jelent.

Mint mondják, a *palatschiinke* szó először egy bécsi színpadon hangzott el 1866-ban, egy komédiaíró szövegében. Azóta van használatban az osztrák császárság területén, de sehol másutt. Franciaul *crępe*-nek mondják, angolul *pancake*-nek.

Franciaországban palacsintát, azaz *crępe*-et csupán szent Katalin napján ettek, soha előtte és soha utána. Olyan hajadonok sütötték, akik elmúltak húszévesek, és még nem mentek férjhez. Azért sütötték a palacsintát, hogy a következő évnek ugyaneddig az ünnepéig ők is férjhez menjenek. Ez egy régi néphagyomány...

Ha már gondolatban Franciaországban járok, eszembe jut 1932-es párizsi tartózkodásom. Egy nap összeakadtam Svetozar Pribičevićtel, aki fölajánlotta, hogy menjek el vele egy barátjához ebédre. Tulajdonkép-

pen Vladimir Radićról volt szó, Stipica Radić fiáról, aki az apja ellen elkövetett merénylet elleni tiltakozása jeléül emigrációban élt Párizsban.

Elfogadtam a meghívást. A külvárosba hajtottunk, fölkapattunk a harmadik emeletre, és egy nagyon szerény lakásban találtuk magunkat. Az asszony háziköntösben, Vladimir papucsban, a falon Stjepan Radić újságból kivágott képe, négy rajszöggel föltűzve, fölé odaszögezve a horvát háromszínű lobogó.

„Miért orrolt maga mindig az apámra?” — kérdezi tőlem Vladimir.

„Nem orroltam én rá, barátom, hanem örökösen az idegeimre ment.”

Így beszélgettünk Párizsról és az országban uralkodó állapotokról, amíg nem jött az ebéd. És mit gondol, mit tálaltak föl? Egymillió dinárt adok, ha eltalálja!

— Puliszkát!

— Akkor ezt már meséltem magának!

— Még nem mesélte, de ezt akkora megbotránkozással mondta, hogy arra gondoltam: csak fölmelegített töpörtyű vagy puliszka lehetett.

— Igen, puliszkagaluskát ettünk, rá bort ittunk, majd szépen elváltunk.

— Válaszolt-e valaha önnek Stipica Radić azokra a cikkeire, amelyeket róla írt?

— Nem, számára én közönséges senkiházi voltam, és mi dolga lett volna vitázni egy senkiházzal. A belgrádi királyi országgyűlésben 1928-ban ellene elkövetett merénylet után egy ideig még életben volt.

— Eszméleténél volt?

— Eszméleténél volt, hogyne. Sándor királynak még kezét csókolt. Vagyis a saját gyilkosának csókolt kezét!

— Igaz ez?

— Miért ne lenne igaz? Meglátogatta a király, és miközben az ágya mellett állt, Stipica megindultságában kezét csókolt neki. Noha a halálát nem vártam, ami őt illeti, az már minden határon túlment, az mind végtelen ostobaság volt, így meg is érett arra, hogy elmenjen.

1977. IV. 3.

Krleža a Dijalog folyóiratba harmincoldalnyi kéziratot adott nekem Jan Wierzbickitől.

Wierzbicki monográfiát írt Krležáról; az Őreg azt mondja, hogy erről a monográfiáról nálunk egy árva szót sem szólt senki.

— Mindig azon gondolkozom — folytatja —, hogy énutánam ki lesz képes eligazodni ebben a kéziratrengetegben. Tegnap ráakadtam egy nyolcvanoldalas ifjúkori kéziratomra, amelyről azt hittem, hogy elégettem.

— Ma milyen véleménnyel van róla?

— Nem rossz. Oscar Wilde stílusában van megírva. El kellene mondanom magának egyszer egy-két dolgot ezzel a kézirattal kapcsolatban. Nehezemre esik megírni. A napokban ismét a kezem ügyébe került a Dubrovnikról szóló írásom. Olyan ostobaságokról beszéltem benne, amilyeneket az ember egyfajta hagyomány vonalán megenged magának, és néhány dubrovnikai akkor szörnyen megnehezített rám, irkáltak nekem, és nyilvánosan tiltakoztak. Ez is egyik oka volt annak, hogy olyan sokáig nem mentem oda le...

Ráakadtam Gerhardt Gesemann-nak egy 1938-as levelére is.

— Ki volt Gesemann?

— Neves német szlavista, a germanisztikai tanszéket vezette a belgrádi egyetemen, Münchenben pedig a szlavisztikai tanszéket. Rendkívül művelt volt, és sokáig garázdálkodott a belgrádi egyetemen. 1945-ben Belgrádban jártamban találkoztam vele az utcán, és nem győztem csodálkozni, hogyhogy ő itt szabadon sétálhat, hisz a megszállás idején a német adminisztrációs gépezet szolgálatában állt.

Kérdem a társaságomban levő barátaimtól:

„Mit keres itt Gesemann?”

„Hogyhogy mit keres?”

„Mi keresnivalója van neki Belgrádban, és hogyhogy nem vonta le a konzekvenciákat?”

„Már miért kellene levonnia a konzekvenciákat, hiszen szerb apósa van?”

„Nekem is szerb apósom van, de csak ezért még senki sem vett oltalmába.”

Erre mindannyian jót nevettek, és később viccként mesélgették az esetet.

1977. IV. 10.

— 1915 húsvétján esett fogságba jó barátom, Milutin Stipetić. Osztrák—magyar katonaként Oroszországnak arra a vidékére vetődött, ahol a Dnyeszter folyó alig észrevehetően halad előre, nagy kanyarokat írva le közben. Zászlóaljparancsnok barátomnak egy ilyen kanyarulatban volt a hadállása. Az oroszok átvágtak a folyókatlanon, és a hátába kerültek. Stipetić éppen a fűben ült, amikor egyszer csak meglepetészerűen rákiáltott egy orosz katona, szuronyt szegezve:

„Add meg magad!”

Milutin fölugrott, és mintha készült volna erre a pillanatra, mindkét kezét a magasba emelve fölkiáltott:

„Hrisztosz vaszkresze!”

A katona teljesen megzavarodva eldobta a puskát, két karjával átölelte Stipetićet, és így válaszolt:

„Vaisztinu vaszkresze! A vi pravoszlavni?”

„Da, ja pravoszlavni.”

És az orosz elvezette őt az alakulatóhoz. Megkínálták vodkával, megünnepelték a húsvétot, és úgyszólván hímes tojásként bántak vele, amikor elvezették a fogolytáborba. Nos hát, ilyen a sors.

Ha már a hadifoglyokról beszélünk, eszembe jutott egy belgrádi eset is.

1946 januárjában történt. Gépkocsin Titóhoz mentem ebédre. A Knez Mihailo utcán haladok előre. Hideg van, ropog a hó a lábak alatt. Beérünk, majd elhagyunk egy német hadifogoly-alakulatot. A foglyok vállán lapát, romeltakarításból jönnek valahonnan. Legnagyobb részük ingben van. Úgyszólván mindannyian félig-meddig mezítlábasak. Az embert borzongás fogta el. De fegyelmezett sorokban haladtak, és egy német indulót énekeltek. Megkértem, hogy álljunk meg. Iszonyatos látvány volt. Amint ebédhez ültünk, elmeséltem mindezt a maga borzalmasságában Titónak. Ebéd után fölállt, fogta a telefont, és fölhívott egy tábornokot. Tito szinte mennydörgött a telefonba, és megparancsolta, hogy a hadifoglyokkal a legemberségesebben bánjanak.

Az Oslobođenjében megjelent Krleža írása Vilim Svečnjakról. Ugyanakkor a Borba is átvette a cikket. Svečnjakot helyezve a figyelem középpontjába, Krleža magáról is vall és az akkori ellenségeivel való összetűzéseiről...

„... Vilim Svečnjak retrospektív tárlata tehát úgy kezdődik, mint egy sírkerti séta. Valóban, itt az elején nyugszanak a Föld rég feledett napjai, amikor a *Dráva menti motívumok*hoz írott jobboldali, igen éppen ellenforradalmilag kompromittált *Előszó*m elleni lázadásban ez a csoport fölbomlott. Kikeltek magukból az igazhitű harkoviak a Krsto Hegedušić baloldali festészeti és politikai elkötelezettségű művészetét ünneplő dicshimnuszom idealista pestise és kolerája ellen, és tiltakozásuk jeléül elpártolva, Ivan Meštrovićtyal az élükön, Megszabadító Első Péter király emlékművének védőszárnyai alatt húzták meg magukat...

... Azt, amit naponta úgy reklámoznak előttünk, mint világvárosi festészetet, nem más, mint idegen stílusok kicsinyesen pepecselő majmolása, mint a számos, évszázadokon át egymástól elvágott kultúra hüvelyezése, idegen sablonok és filozófémák, manírok, és hagyományok másolása, az összelopkodott minták szemérmetlen kisajátítása, és ez az egész habajdos lomtár nem más, mint biztos jele az ízlésegyensúly ideges megিংásának, amikor a »művészet« lealacsonyodik, és íme, már térdepel is az aranyborjú előtt...

... A szociális elkötelezettségű művésznek a szíve beszél, mindenekelőtt a temperamentuma, a gyermekkora — mindazokkal a lelkesedésekkel és sérülésekkel, amelyekkel a gyermeki világ az út elején tele van

—, a környezet, amelyben formálódott, természetesen, majd a képzelet, amely lázad minden ellen, ami szorongatja és béklyózza...”

— Ezt el kellett mondanom, mert a Föld, amely a polgári festésmóddal szembeni ellenállás szervezett csoportja volt, szétesett abban a pillanatban — mint ahogy már mondtam —, amint megjelentettem a Hegedušić *Dráva menti motívumaihoz* írott *Előszót*. A Párt ragaszkodott ahhoz, hogy Krsto tagadja meg ezt az *Előszót*, ám ő erre nem volt hajlandó. Ezután Antun Augustinčićyal és Đuro Tiljakkal az élükön sokan Meštvoáctyal tartottak, Krsto pedig megmaradt a parasztjai mellett, és valahogy azokban a napokban csatlakozott hozzájuk Svečnjak is; ez elegendő ok volt arra, hogy a Párt nevében kiközösítsék.

Tegnap volt a *Vučjak* bemutatója. Krleža nem ment el. Három napal előbb jelen volt a próbán.

— Ó, uramisten — meséli Bela —, hogy milyen észrevételei nem voltak! A legapróbb részletig belekötött minden mozdulatba, minden arckifejezésbe, a hanghordozásba, a jelmezekbe, a díszletekbe, mindenbe! Roppant kellemetlen volt. Ha én ebben a darabban játszánék, elmentem volna az öltözőbe, levetkőztem volna, és azt mondtam volna: „A vizontlátásra. Én itt nem fogok játszani...”

— No, de mi rosszat mondtam nekik? Csak azt, ami nem tetszett, amiről úgy gondoltam, hogy máshogy is lehet — és kell — csinálni. Szabad legyen megjegyeznem, hogy végtére is én vagyok a szerző. Mégsem lehetek teljesen közömbös.

— Miért nem mentél el a korábbi próbákra?

— Senki sem hívott meg. Elmentem volna. Később különben közölték velem, hogy sok észrevételemet méltányolták, és a következő próba utcahosszal jobb volt annál, amelyet én láttam.

— Való igaz, hogy az első felvonás lehetne rövidebb is... A színészek jók, különösen Semka Sokolović. Förlülműhatatlan volt; erre a szerepre nem tudok elképzelni jobb színésznőt. Meg kell vallanom, hogy el vagyok ragadtatva az előadástól. Ez egy modern dráma, amely száz előadást is meg fog érní.

— A katalógusban az áll, hogy a darab önéletrajzi ihletésű — mondom.

— Az ördögbe is, miféle önéletrajzi ihletés?

— Hát félig-meddig önéletrajzinak mondható — szólok.

— Már miben? — kérdezi Krleža.

— Horvat, a fiatal újságíró, aki torkig van a várossal és a külföldi városi gondokkal, elmegy falura néptanítónak, hogy a szőlőkertekben, az erdő és a gyümölcsösök hűvösében megpihenjen, hogy megszabaduljon mindattól, ami az embert a városban szorongatja, ott pedig még rosszabb, valójában kriminális környezetbe csöppen bele.

Mindaddig, amíg nem kezdődnek el a szerelmi pletykálkodások és csel-szövények, a darab önéletrajznak tekinthető.

— De még mennyire — erősíti meg Bela. — Mindaz, amiről Krleža említést tesz és szerepeltet a cselekményben, megtörtént Duga Rijekában vagy a szomszédos falvakban.

— Mindenki azt állítja, beszéltem is erről magának, hogy a *Vučjak* Duga Rijekában íródott, ahova Belát falusi tanítónőnek helyezték. Ez nem igaz.

Az iskola, amelyet Bela kapott, be volt zárva, mert a tanító elesett a fronton. Érdekes dolog volt, amikor útban Duga Rijeka felé betértünk egy faluba, és ott megpihentünk egy öreg falusi tanítónál. Bemutatkozásomra azt kérdezte:

„Maga az az író Krleža?”

„Én.”

„Olvastam magától a *Három szimfóniát*, szavamra mondom, csak gratulálni tudok. Kolosszális...”

Úgy hittem, hogy falun majd megpihenek mindentől, de miután megérkeztem oda, rájöttem, hogy ez csak szép ábránd maradt. Duga Rijeka mindenesetre ihletője volt a *Zöld lobogónak*, amelyből a *Vučjak* keletkezett. 1923. december 30-án érte meg az ősbemutatóját. Huszonhét évvel később mutatták be ismét zágrábi színházban, és íme, tegnap este újabb huszonhét év után...

Járok színházba, meg nézem a színészeinket a televízióban is. Van-nak köztük rendkívül tehetségesek, de mi legobban a parasztokat és a vidéki embereket tudjuk megjátszani. Ebben otthon érezzük magunkat! Nekünk nincs szalonszínészünk, míg, mondjuk, Párizsnak százával akad. Miért? Ezek a főiskolások, akik vidékről és faluról jönnek a városba tanulni, a szó igazi értelmében nem rendelkeznek semmilyen családi, sem városi — hogy úgy mondjuk — társasági élettel. Ezért pártfogoltam én több ízben is a legmagasabb szinten a kollégiumokat az egyetemistaotthonok helyett.

Ezeknek a fiúknak és lányoknak az idejét, akik, mondjuk, Zágrábban folytatják tanulmányaikat, nagyjából az egyetem, a menza, esetleg egy mozi és egy-egy intim élvezet tölti ki, ha sikerül beszökniük az otthonba, akkor ott, ha nem, akkor a parkban egy padon, és ez minden. Nem tudják, mi a családi élet, az illő viselkedés, egy csokor virág, ha még három szál rózsa is az, nem ismernek valami rendet, ami kiskortól kezdve jelen van a polgári családokban, mert az embernek a legminimálisabb egzisztenciális repertoáron kívül tudnia kell hogyan viselkednie, illő magatartást tanúsítania is a társaságban, ha nem akar pusztán ipari termék maradni, egyszerű iparos, a diplomájától függetlenül. Mert ezek a mi egyetemeink csak lélektelen árut gyártanak, a családi élet és a viselkedés elemi társadalmi normái nélkül, és

ez az oka annak, hogy mi legjobban a falut tudjuk megjátszani, az utcalányokat, a vidéki bugrisokat meg a kocsmai duhajokat. Ez pedig látja, már nem esztétikai, hanem szociális momentum, az igazat megvallva.

A múltkoriban láttam egy szlovén sorozatfilmet is. Ugyanaz az eset. Páratlanok, ha parasztot játszanak! Most van a Cankar-évforduló; dívatban vannak a munkái, és én is nézem őket...

— És mit mond Cankarra?

— Eltúlozzák a szerepét. Számomra egy fejjel nagyobb nála Lovro Kuhar, vagy ahogy az irodalomban számon tartják: Prežihov Voranc. Fontos párttényező is volt, egy ideig külföldön élt mint kommunista tisztségviselő.

A háború alatt elfogták, és Mauthausenba internálták. Túlélte. Ezt is a szemére vetették, mert gyanúsnak találták, hogy egyáltalán túlélhette. Tito nemrégiben pozitív értelemben többször is említést tett róla, de felügyelet alatt kellett meghalnia valahol a szülőföldjén. Regényíróként és novellistaként kétségtelenül irodalmunk élvonalában a helye.

— Miért kerülte ön a találkozást Meštrovićyal, amikor majd húsz évvel ezelőtt hazalátogatott az „ősi földre”?

— Kerülni kerültem, és ha Tito helyében lettem volna, én soha kezdet sem nyújtottam volna neki mindazok után, amit tett és amit erről az országról mondott, nemhogy még Brionira is meghívjam, és vendégül lássam. Különösen túllőtt a célon azokkal az ostobaságokkal, amiket a memoárjaiban ír. No, de Titónak valószínűleg megvolt az oka, hogy így tegyen, és ez kétségtelenül csak órá tartozik. Nyolcnapos zágrábi tartózkodása alatt Meštrović — ahogy már mondtam magának — Mate Ujevićyal többször is üzent, hogy látni szeretne. És végül is nem látott, mert azonkívül, hogy azokban a napokban nagyon el voltam foglalva, én nem akartam találkozni vele, de én mégis láttam őt, és ez egy különös eset volt.

Meštrović arra a pár napra az Esplanade-ban szállt meg. Itt-tartózkodása utolsó napján meglátogatta Ujevićet a Lexikográfiai Intézetben, és azt kérte, hogy legyen én is jelen. Találtam valami ürügyet, hogy elkerüljem a találkozást, ám este, amint a szálló teraszán ülök, egyszer csak fölbukkan Meštrović Mate kíséretében. Egyenesen felém tart, de nem rám néz. Maténak diszkrétan jeleztem, hogy nem kívánom üdvözölni, így ő elhaladt mellettem anélkül, hogy észrevett volna.

Amikor Jugoszláviából hazafelé tartott Amerikába, és áthaladt Párizson, a legsötétebb nyilatkozatot tette egyes embereinkről, ismert politikai személyiségeinkről. Odáig merészkedett, hogy azt állítsa, miszerint Tito azt panaszolta neki, hogy nem tudhatja a maga kezében a hatalmat, és valahogy még csak lesz, amíg ő él, de nagyon fél attól, hogy mi lesz, ha ő elmegy. Ilyen nyilatkozatot csak olyasvalaki tehet,

aki nem gondolkodik logikusan, mert milyen államfő lenne az, aki ilyen módon siránkozna, és senki másnak, mint éppen Ivan Meštrovićnak.

Mindennek ellenére Meštrović művészetét nagyra tartom, de erről már beszéltem magának.

1977. XI. 12.

— Fáradtnak érzi-e magát? — kérdem.

— Nem, noha rosszul alszom. Szundítok egy-két órát, és fölébreddek pihenten, mintha nagyon sokat aludtam volna. Akkor olvasok, általában hajnalig, majd ismét alszom egy kicsit. De mit lehet tenni, azon a másik világon majd jobb lesz.

— Talán csak nem azt akarja mondani, hogy most hisz a másvilágban?

— A bibliai világban természetesen nem hiszek, de hogy vannak más világok, az szilárd meggyőződés. Ezen a mi Napunkon és Naprendszerünkön kívül még számtalan naprendszer létezik, és ahol csak egy csöpp víz akadt, ott megszületett az élet is.

Előttünk az asztalon egy levél Budapestről. Megakad a tekintetem a bélyegen.

— Mi érdekli?

— A bélyeg.

— A bélyeg rossz, a levelet pedig tegnap kaptam abból az alkalomból, hogy száz éve született Ady Endre, az a költő, akit életem elején megszerettem. Amennyire én tudom, az egyetlen nekrológ, amely róla Magyarországon kívül megjelent, az enyém volt. Írtam még néhányszor a költészetéről. Most arra kérnek, hogy a centenáriumi alkalmából adjak írást az irodalmi folyóiratukba. Negyven év után újra elolvastam magyarul Ady verseit, és időben ennyire távolról mindez most máshogy fest előttem. Ha válogatnom kellene, mindössze öt verset vennék föl, a többi számomra halott lenne.

— Nálunk szimpoziumot rendeznek Dobriša Cesarić költészetéről, születésének hetvenötödik évfordulója alkalmából.

— Nem tudom, minek a szimpózium, hisz Cesarić végül is nem sokat mondott. Egy válogatásra való vers, amelyek jók és fennmaradhatnak, ez minden. Megint láttam magát a televízióban tegnap egy temetésen.

— Igen, egy barátom halt meg, az újságíró Mirko Bilić. Viszonylag fiatal ember volt, sok volt a barátja.

— Amikor Bela anyja meghalt, Bela szervezett meg mindent a temetés körül. Amikor elment fizetni a temetkezési vállalatba, így szólt hozzá a vállalat igazgatója:

„Nos, kegyelmes asszonyom, úgy hiszem, minden ragyogóan sikerült.”

„Mi sikerült ragyogóan?” — kérdezte Bela.

„Ragyogó volt minden, ami a kegyed édesanyjának halálát illeti, gondolom, hogy nagyon meg van elégedve.”

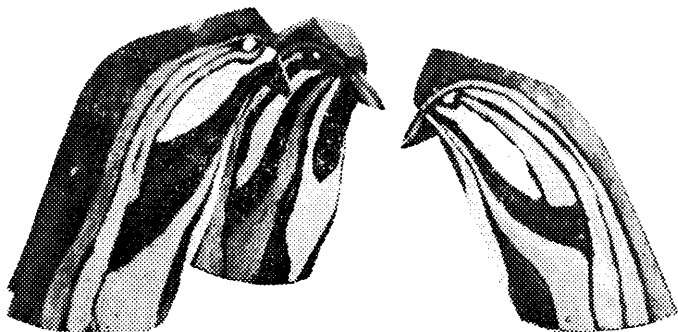
„Miért lennék megelégedve az édesanyám halálával?”

„Hát csak azért, kegyelmes asszonyom, amiért olyan jól elrendeztük. Mert, tetszik tudni, megtörténhetnek itt mindenféle dolgok. Megecsik, hogy kicsi a koporsó, és a halott alig fér bele, vagy kilóg a lába. Megtörténik, hogy útközben, míg cipelik, kiesik a koporsóból, megtörténik, hogy kettétörik a koporsó, hogy a sír tele van vízzel a temetés idején, vagy hogy összecserélik a halottat. Kinyitja kegyed a halottas-házban a koporsót, és látja, hogy az ott nem a kegyed édesanyja. On tehát szerencsésnek mondhatja magát, és minden oka megvan arra, hogy nagyon elégedett legyen . . .”

Nos hát, így van ez a temetésekkel.

TURI Gábor fordítása

Enes Čengić: S Krležom iz dana u dan (Krležával napról napra) című négykötetes műve (1985) a Krleža-irodalom egyik legnagyobb nyeresége, annál is inkább, mert Čengić társszerzője Miroslav Krleža volt. Čengić 1956 decemberének elején beszélt telefonon Krležával, s ezzel kezdődnek naplójeljegyzései is, amelyekből ez a négykötetes napló-kiadvány végül elkészült. Válogatásunk Čengić művének első két, Balade o životu koji teče (Ballada a folyó életről) és a Trubač u pustinja duha (Kürtös a szellem sivatagában) című kötetéből való. Az első az 1956—1975, a második az 1975—1977 közötti időszakot öleli fel. A Híd egyik következő számában Čengić művének másik két kötetéből közöl majd részleteket. A szövegválogatás Bori Imre munkája volt.

MAYER OTTMÁR 1941-BEN*

BALOGH ISTVÁN

Az észak-bácskai katonai parancsnokság megalakulásával azt szeretne volna a JKP tartományi vezetősége elérni, hogy megkezdődjenek a fegyveres akciók Bácskának ezen a részén is. Tulajdonképpen az ország nagy része július folyamán lángba borult, ez a rész azonban nagyon nehezen szerveződött. Valójában az a helyzet, hogy a JKP tartományi vezetőségének nagy része Bánátban volt, Bácskában a titkárság tagjai közül csak Radivoj Čirpanov tartózkodott, akit megbíztak azzal, hogy irányítsa a munkát Bácska területén. Így a tartományi vezetőség katonai-szervezési intézkedései késve érkeztek. Emellett a párt-szervezetek 1941 júniusáig a tagok és vezetőségek újjászervezésén dolgoztak. Az újjászervezési munka sok erőt lekötött, így a katonai szervezés jóval elmaradt a tevékenységek más formáitól.

Mayer Ottmár a legnehezebb munkát vállalta. Augusztusban bejárta a körzet helységeit, s a párt helyi bizottságai segítségével a helyi rohamcsoportok vagy rohamegység megszervezését végezte.

Grósz László is elkísérte a topolyai megbeszélésre. Mayer augusztus 11-én érkezett Topolyára kerékpáron. Grósz vonattal utazott. Sinkovicsék lakásán előzetes megbeszélést tartott a helyi bizottság tagjaival. Ugyanaznap este szintén Sinkovicsék lakásán sor került a topolyai helyi bizottság ülésére.

„Az értekezletet Mayer nyitotta meg és vezette le. Szavai most is megfontoltak, komolyak és világosak voltak. A tárgyi nehézségek figyelembe vétele mellett ismét bírálta a helyi szervezet eddigi munkáját. Nem értett azzal egyet, hogy Gombos és Pelle, miután illegálisba vonult, teljesen kikapcsolódott a munkából. Szerinte az illegális nem árt, hanem egyenesen kedvez az esetleges akciókban való részvételnél, mert aki illegálisban él, már amúgy is törvényen kívül helyezte magát, s szinte szabad kezet kapott a cselekvéshez. A bírálóat azonban nemcsak a topolyai, hanem az egész bácskai, főleg az észak-bácskai mozga-

* Részlet a szerző jövőre megjelenő, Mayer Ottmárról szóló könyvéből.

lomra érvényes volt. Szerbiában, Crna Gorában és az ország más vidékein már felkelt a nép a megszállók ellen, irtják a fasisztákat, és nagy területeket szabadítottak fel, errefelé pedig még mindig csak a szervezés, az előkészületek stádiumában vagyunk. Ezen változtatni kell, haladéktalanul harci tizedeket, diverzáns csoportokat kell alakítani, melyek a meghirdetett statárium ellenére készek a gabona megsemmisítésére, a közlekedési és posta-, valamint a távirtda-hálózat megromlására és az ellenség pusztítására.

Az elmondottak illusztrálására felolvasta az előző nap Cservenák révén küldött »Jugoszlávia népeihez« című röpiratot, melyet a párt központi bizottsága július 25-én bocsátott ki, és éppen a fentiekről szólt.

A »szürke ruhás fiatalember« — aki nem volt más, mint Grósz László, a kerületi vezetőség új titkára, s akit Mayer Ottmár csak úgy mutatott be, hogy »a jövőben ez az elvtárs fogja veletek a kapcsolatot tartani« — figyelmesen hallgatta a vitát, amely Ottmár bevezetője kapcsán kialakult. Cservenák azt hozta fel ellenérvként, hogy a pártvezetőség létszáma gyakorlatilag a felére csökkent, azonkívül Szabadkával is mintegy három-négy hétig szünetelt az összeköttetés. Mayer Ottmár valahol vidéken volt, máshoz pedig nem fordulhatunk. Az esetleges szabotázsakciók végrehajtása is nehézségekbe ütköznék, mert bennünket nagyon ismernek, meg eszközeink sincsenek hozzá. Én — egyes szimpatizálókkal folytatott beszélgetés visszhangjaként — a gabonagyűjtogatás célravezetőségének kérdését vetettem fel, utalva arra, hogy a parasztok — elsősorban a magyar parasztok — nem értve az akció célját, könnyen szembefordulhatnak velünk. A gabona elpusztításával valóban érzékeny veszteséget lehet okozni a megszállóknak, különösen német szövetségeseinek, de valami más megoldást kellene találni, mert néhány asztag gabona megsemmisítéséért túl nagy árat fizethetünk. Mayer Ottmár türelmesen meghallgatott bennünket, elismerte, hogy vidékünkön különösen nehéz politikai viszonyok között kell dolgoznunk, de hangsúlyozta, hogy most már nincs mire várni, olyan erővel kell akcióba indulnunk, amelyekkel rendelkezünk. Olyan elvtársakkal kell dolgoznunk, akik erre vállalkoznak. Most nincs idő filozofálgatásra, ez nem az elmélkedés, hanem a cselekvés ideje. Most nem az a kommunista értékének mércéje, hogy milyen idézeteket tud betéve Marx műveiből, hanem az, hogy az adott történelmi pillanatban milyen készséget mutat a cselekvésre a párt vezetése alatt, a marxizmus szellemében. A szerb és Crna Gora-i parasztok elméletileg bizonyára képzeltebbek a mi munkásainknál, mégis megértették, hogy harcolniuk kell a fasiszta megszállók ellen, s ezrével sereglenek a párt zászlaja alá. Ez az egyetlen helyes álláspont, amit nekünk is meg kell szívlelnünk. Ami az akció megindítását illeti, semmilyen felsőbb utasításra nem kell várni, magunknak kell eszközöket szerezni a harchoz. A legjobb belátásunk szerint ott és úgy kell cselekednünk, hogy az a lehető legna-

gyobb kárt okozza az ellenségnek. Ami pedig a gyújtogatást illeti, nem a kisparasztok, hanem a földesurak és a kulákok búzáját kell megsemmisíteni, vagy a magtárakat, esetleg a gabonaszállító vonatokat kell elpusztítani.

Grósz László a »Lenin-levél« felolvasását indítványozta. Lenin ezt a levelet az 1905-ös forradalom idején írta, s megszabta benne a »forradalmi hadsereg egységeinek feladatait«. Utasításai szerint ezek az egységek bármily nagyságúak lehetnek, fegyverekről maguknak kell gondoskodniuk. Semmi esetre sem kell felülről vagy kívülről segítséget várni... Az egységet lehetőleg egymáshoz közel lakó emberekből kell összeállítani. Előre ki kell dolgozni az egységes akciók rendszerét és mikéntjét. Semmi esetre sem szabad lemondani az egységek megalakításáról, vagy elmulasztani létrehozásukat azzal az indokkal, hogy kevés a fegyver. Ha üt az óra, haladéktalanul akcióba kell lépni!

— Elvtársak, azt hiszem, ez a levél érthető utasításokat tartalmaz a mi tennivalóinkról. A párt fegyveres felkészésre szólít bennünket. Így kell eljárunk — zárta le a vitát Mayer Ottmár.” (Brindza Károly: *Forradalmi munkásmozgalom a topolyai járásban 1930—1941.*)

Ezután Zentára utazott Mayer Ottmár és Grósz László. Elkísérte őket Wohl Lola is. Tetemes mennyiségű pártanyagot vittek magukkal. A helyi bizottság ülésén a zentaiak beszámoltak Mayernak az elvégzett feladatokról és a szabotázsakciók szervezéséről.

„A legfontosabb kérdés az volt: honnan és hogyan szerezzünk fegyvereket, robbanóanyagot. A helyőrségi katonákkal már megvolt ugyan a kapcsolat, de az nem volt olyan mély, hogy rajtuk keresztül fegyvereket tudtunk volna beszerezni. Ezután sok javaslat merült fel a megbeszélés során, de sorra el kellett vetnünk mind, mert egyik sem volt alapos, megvalósítható. Azt meg, hogy egy csendőrt vagy rendőrt leüssünk itt, a városban, nem tartottuk sem elfogadhatónak, sem célszerűnek, mert az az egész Pártra nézve komoly következményeket vont volna maga után. Végül abban állapodtunk meg, hogy a partizánegységek szervezését megkezdjük, de azok majd csak akkor lépnek akcióba, ha a kukorica nagyobb lesz, mert akkor jobb és több lehetőség nyílik az ilyen akciók megvalósítására. A fegyverek beszerzését illetően én elmondtam, hogy az ifjak tudnak Szanádról valamennyi fegyvert szerezni, de nagyon kockázatos az átszállítása. Ugyancsak Molnár Péternek is jelentették szanádi szimpatizánsai, hogy ott, náluk van valamennyi fegyver elrejtve, amit a jugoszláv hadsereg visszavonulásakor elhagytak a katonák. Erre úgy határoztunk, hogy a ifjak Helyi Bizottságát bizzuk meg az átszállítás megszervezésével. Gerő elvtárs különösen a szabotázsakciók kivitelezéséhez szükséges robbanóanyag beszerzését szorgalmazta. Ekkor már ugyanis megkezdődött a kicsépeelt gabona elszállítása Németországba. A gabonát az egykori Hessler malomnál

uszályokba rakták. A rakodás napszámossal napokon, heteken át folyt. A munkások között volt párttagunk — Kincses Mihály, Molnár sejtjéből — aki a pokolgépet az uszályon elhelyezte volna, Birclin vegyi hatáson alapuló detonátort készített — de robbanóanyagunk nem volt. Mivel pedig Gerő annak idején maga is támogatta az ilyen akciók megszervezését a keresztbe rakott búzakévék meggyújtása helyett, most Mayerral arról tárgyalt, hogyan lehetne a kerülettől vagy a tartománytól robbanóanyagot kapni. Mayer helyeselte ezt az akciót, de azt mondta, hogy robbanóanyagot a kerület sem adhat, mert nincs neki, de ha a tartománytól kapnak, akkor a szükséges mennyiséget átadják Zentának. Megbeszélték, hogy e célból maga Gerő fog néhány nap múlva beutazni Szabadkára. Mayer felhívta figyelmünket, hogy a most érkezett pártanyagot nagyon alaposan tanulmányozzuk át, mert fontos utasítások vannak benne a partizánegységek és a diverzáncsoportok megszervezésének módjára és működésére vonatkozólag.” (Székely Ilona visszaemlékezése)

Augusztusra Szabadkán megerősödött a JKISZ szervezete. Vagy hatvan tagja volt már ekkor. Sok fiatal kapcsolódott be a Tehelet lavan zsidó ifjúsági szervezetből. A JKISZ szervezet szabadkai vezetését ekkor már Lackenbach Konstantin végzi. Lackenbach nagy lelkesedése átragadt a többiekre is, úgyhogy gyorsan megszervezhették az ifjúsági csoportokat és a szimpatizánsok olvasócsoportjait. Behatóan tanulmányozták a JKP forradalmi anyagait, és készültek a fegyveres küzdelem folytatására. A szervezést úgy kezdeményezték, hogy az ifjúsági csoportok adott esetben rohamcsoportokká alakuljanak át.

Már a nyár elején a szabadkai JKISZ-szervezet megkezdte az előkészületeket a búza felgyújtására. Az előkészületekben tíz diverzáncsoport vett részt, de nem volt tíz diverzió, csak a csantavéri úton csaptak fel a lángok. A rendőrség és a nyomozók szinte a tűzoltókkal együtt érkeztek, és nagyon gyorsan elfogták a tetteseket, Licht Józsefet és Hegedűs Ferencet. A fiatalok nem ügyeltek az akció biztonságára. Így történhetett meg, hogy Rác Ferenc provokátor is köztük lehetett, és a nyomozók értesülést szereztek a készülő akciókról.

Már augusztus 12-én letartóztattak nyolc fiatalt: Licht Józsefet, Hegedűs Ferencet, Gerson Miklóst, Heisler Györgyöt, Ivan Blumot, Saffer Pált, Spitzer Editet és Geza Budimčevićet. Lackenbach Konstantint is körözték, de ő Újvidékre szökött, és egy időre illegalitásba vonult.

A fő tárgyalást 1941. augusztus 15-én tartották meg, és a „magyar szent korona nevében” Licht Józsefet és Hegedűs Ferencet halálra, a többieket hosszú börtönbüntetésre ítélték.

A fiatalok jól tartották magukat a rögtönítélő bíróság előtt: hisz egy pillanatig sem volt veszélyben a Párt. Fiatal cionisták akciójaként mutatták be a gyűjtogatást, s így, bár a nyomozás és a bíróság is azon

igyekezett, hogy a „kommunisták és zsidók” akciójaként mutassa be a szabotázscselekményt, nem sikerült nekik.

A szabadkai zsidóknak büntetésből mégis százezer pengőt kellett befizetniük az államkasszába. (Dušan Jelić: *Subotički Jevreji i NOR. Rukovet*, 1984. 2. sz.)

Más is történt. Tűzokat szedett a csendőrség. A pártvezetők is óvatossá válnak. Illegálisba vonult Singer Adolf, Grósz László, Wohl Lola, Gottesman Tibor és mások.

Az észak-bácskai pártszervezetek kritikus napja 1941. augusztus 20-a volt. Ezen a napon tért vissza Szabadkáról Hajvert Imre, a topolyai futár, és lebukott. Még aznap letartóztatták Sinkovics Józsefet is.

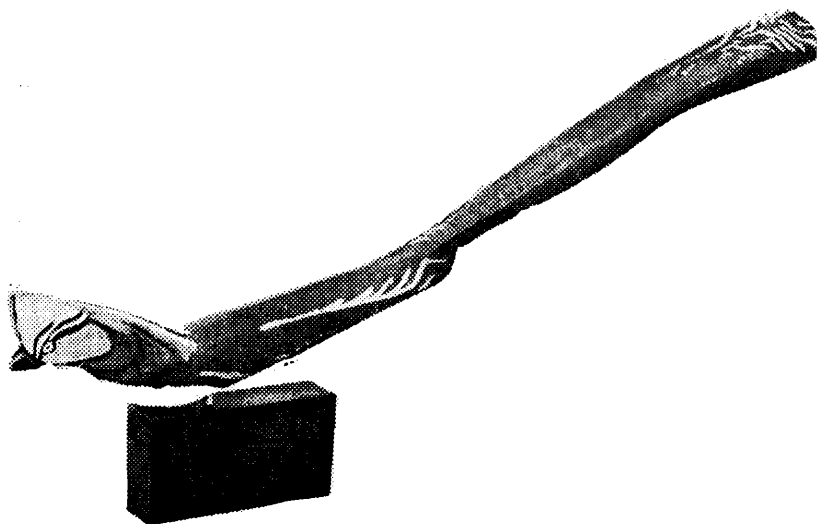
Augusztus utolsó napjaiban már a topolyai kommunisták szinte valamennyien a Csantavéri úti Rácz-féle villa foglyai voltak. Kegyetlenül kínozták őket, és Brindza Károly *Mondd el helyettem elvtárs...* című könyvében közölt Vázlat a topolyai kommunista szervezkedésről című dokumentumai szerint szinte teljesen felderítették a topolyai helyi bizottságot, és azt, hogy a felettük levő szabadkai Körzeti Bizottság vezetője Mayer Ottmár.

Megjegyzésként a Vázlat...-on ez áll: „A szabadkai kerületi Bíróság tagjával, Mayer Ottmárral a nyomozás még folyamatban van.”

Mayer Ottmár ekkor már Palicson húzódott meg. A topolyai Ádámházban, ahová a Rácz-villából átköltöztették a letartóztatottakat, a nyomozók mind többet és többet tudtak meg Mayer Ottmárról és a kommunista szervezkedésről. A nyomozás jegyzőkönyvében, amelyet szeptember 13-án írtak, már láthatjuk, hogy szeptember első napjaiban megállapították, hogy Mayer vezető egyéniség. De ilyeneket is: „Mayer azután hangoztatta, hogy minden bizottsági tagnak sejtet kell alakítani, minden sejtbe legalább három ember tartozzon, hogy minél kevesebbet tudjanak egymásról”. Majd: „Mayer akkor még a szabotázások végrehajtására adott utasítást. Hangoztatta, hogy lehetőleg a nagyobb gabonaasztagokat kell felgyújtani, továbbá, ha vannak a környéken katonai lőszerraktárak, azokat kell felrobbantani.” És végül: „Mayer és a szürke ruhás fiatalember kifogásolták, hogy nincsen Topolyán egy erősebb és egységesebb kommunista szervezet. Mayer hivatkozott arra, hogy Szerbiában és Montenegróban harcok vannak. (...) Mayer felolvasta Leninnek 1905-ben írt, magyar nyelvre fordított utasítását. Ebben az utasításban fegyverek felkutatásáról és azok megszerzéséről volt szó, valamint arról, hogy ne várjanak parancsot, hanem mindig önállóan tegyenek meg mindent, amit jónak látnak...”

Ekkor már akció indult Mayer Ottmár kézrekerítésére. És sikerült is: a topolyai futárral volt találkozója a Palicsi út egyik villamosmegállójánál. Elvtársai kérték, ne menjen el a megbeszélte találkozóra, hisz Topolyán nagy letartóztatások voltak, de hajthatatlan maradt: „Ha

másról lenne szó, én is ugyanezt mondanám. Ám, ha a találkán senki sem jelenik meg, az messzemenő bonyodalmat okozna. És egyedül csak én mehetek oda. Tehát mennem kell.” (Steinfeld Sándor: Mayer Ottmár. *Híd*, 1974) A megbeszélthelyen, a futár mellett, ott vártak rá a nyomozók. Mayer Ottmár Topolyára került, az Adám-házba.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EURÓPAI UTAS

Domonkos István: *Önarckép novellával*. Forum Könyvkiadó, Újvidék,
1986

Legszívesebben azt mondanám: egy nemzedék néz vissza megtett útjára Domonkos István korai novelláival. Egy nemzedék, amely váltságos időkben jött a világra, háborús káoszban, hogy aztán romok között eszmélkedve, múlt és jövő határmezsgyéjén, mintegy a jelen senkiföldjén próbáljon tájékozódni, s megtalálni a maga helyét. Nem tévován tapogatózva, inkább türelmetlenül, mert folytatás és kezdet egyformán homályban maradt azzal, hogy valami elveszett, és ami ígéret volt, valahol messze derengett még.

Amíg azonban az ember fiatal, világok változását is bátran és vidáman vészeli át, a kötődés legkisebb nyúge nélkül, azt is lerázva, ami óhatatlanul hozzátapad. Mindenekelőtt a hagyományt, amely oly marasztalóan kötné magához, szülőfölddel és dajkaénekekkel, a keserves sorsot is megszépítve, úgyhogy egészen megszabadulni tőle nem is lehet soha.

Am ez a nemzedék, amelyről beszélek, nem egyszerűen azzal jött, hogy az apák helyére álljon. Egészen mélyről kellett feltörnie, többségében sötét, falusi környezetből, rendhagyó formában, egy eltűnt osztály helyébe, amelyet oly tragikus módon sodort el a háború: börtönbe, hazátlanságba, magányba, halálba. Egyszerűen szólva és kicsit közhelyesen: egy új intelligencia helye várt rá. Ezért nem tudott és nem akart a kész formákba behelyezkedni, sem irodalomban, sem művészetben, s elfogadni gyanús törvényeit, amelyek egy nemzeti identitás konzekvenciáival terhelték volna meg.

Elutasítása sem volt minden ellentmondás nélkül. Domonkos Istvánt is úgy eresztették el az élet napfényesebbnek vélt útjára otthoni szegénységből, mint régen, s igen jellemzően, hogy tanító legyen. Ez volt valamikor a messze fénylő, de mégis elérhető álom a szegény szülők előtt! Azt hiszem, ez is fölöttébb jellemző, s hogy ő maga ennél töb-

bet akart, talán nemcsak belső, hanem külső impulzusok is elősegítették. S bizonyára az említett kötetlenségnek köszönhető, hogy messzebbre látott, mint az előtte járó nemzedék, s így már első poemáját egy egész kritikai kórus ünnepelte, mert új hangon, hihetően tudott beszélni.

Egész pályaképét megrajzolni azonban nem tartozik a feladatomhoz. Csak annyira vállalkoznék itt, amennyit másfél évtizeden át írt s most kötetbe foglalt novelláinak ismertetése megkíván. Mert engem mindegyiknek ezeknek a szabálytalan novelláknak a szabadossága lepett meg.

Mint amikor valaki szorgalmas ujjgyakorlatok ürügyén összefüggéstelen, ám mégis jókedvűen csapongó dallamokat játszik. Talán nem véletlenül, még kevésbé Poe-t vagy a szürrealistákat utánózva, csak mint amikor valaki magának muzsikál, s időnként azért mégis valami jelzéssel, véletlenül vagy ösztönösen összefogja az egészet. A mese játékterében is teljesen szabadon, mégis valami egészen széles diapazonnal, messze túl a kisember itthoni otthonán, amikor csak át kell szólni a kerítésen a szomszédnak egy lapátért, „komšinice imate li jednu lopatu”, hazai trivialisokkal is bőven meglocsolva az összevissza kalandozó monológot, majd Ingrid után eredve: „ich liebe dich Ingrid, ich liebe dich”, a fogyatékos német nyelvtudáson sem javítva, mert akkor már nem lenne hiteles és természetes. Ez is egy világot járt ember fölényével elhanyagolva, hogy semmiben se legyen erőltetett.

Így lesz vége a háborúnak is *Dr. Kinch* történetében, aki azonban csak a címben szerepel rangrejtve és sokat ígérve, de a néhány szereplő a Zászlóstól az Ezredesig oly mozgalmassá tudja tenni pusztá jelenlétét, áttételesen a háború borzalmait is tökéletesen éreztetve, hogy attól nemcsak Legkisebbnek, hanem az olvasónak is „hideg szaladozik a hátán”. Dinamikussá a Kocsmáros teszi ezt a színes képsort, amelyből az egész összeáll még egy temetői jelenettel is megtévezve, hogy egy szimbolikus jelenettel záródjék a háborúból megtértek vonulása, amikor majd véres nadrágszárát mossa ki az egyik szereplő. Azt hiszem, ez a legtökéletesebb darabja Domonkos abszurd novelláinak.

Nem mintha, mondjuk, a *Partizánok* nem lenne tiszta költői reveláció, vagy a *Játék* táját és egész gyerekkort érzékeltető, szép hangulatkép. Ezekben a mese fonala sem szakad meg minduntalan, mint a képekben gazdagabb, eseményekben változatosabb *A regény* című, humorral és önjóniával átszőtt, hosszabb futamban, amely talán mégis a leginkább novella.

Az egész azonban nem születetett volna meg Domonkos európai kalandjai nélkül. Onnan vette a távlatot és a bátorságot az írásnak ehhez a merész kreációjához ez az európai utasa a jugoszláviai magyar irodalomnak. E nélkül s muzikusi természete nélkül nem lett volna az, aki lett. És persze, a társak nélkül sem, akikkel egy nemzedék követelte a maga jogait. S ha kivált az együttesből, hát azért válhatott ki, mert

Európában is otthon érezte magát, úgyhogy a hazai kétnyelvűség megjelenése esetenként ezzel igazolást.

Nekem, hogy szubjektív legyek, a korai novellák érdekesebbek, mint a hetvenes években született darabok. Az előbbiekből mintha a világ felfedezésének öröme is benne volna, s a megismerés csodája. Az utóbbiakban több a tudatos kísérletezés, s mintha a vaskos erotika túlzásai, ahogy a fülledt testszag árad belőlük, ugyancsak keresettek lennének.

A kis kötet utolsó darabjában csakugyan ismerősen jelennek meg az önarckép vonásai, ugyanakkor azonban, mintha egy szertelenebb Örkenyt is kinézne a sorok közül, míg a torzszülött Kiscsuhás, aki azután, hogy a tüzes vérfű cigánylányt, Esmeraldát kirántott szabályák között oly látványosan lefektette, ugyancsak kénytelen világgá menni, hogy majd állatkinzó és kocsmái kidobóember legyen Londonban, a költői intonáció meg önmagát kérdőjelezze meg.

És eközben kétségtelenül az autentikus Domonkos diadalmaskodik archaikus stílusban a maga sajátos prózai lehetőségei fölött.

Hogy ne folyamatos mesével, hanem egymásra kopírozott, erőteljes képek színes tömegével maradjon meg az olvasó emlékezetében.

HERCEG János

NOVELLÁSKÖTET MELLÉKTERMÉKEKBŐL

Domonkos István: *Önarckép novellával*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Domonkos István mindenekelőtt költő, korszerű líránk egyik legeredetibb, legegényibb hangú képviselője, *Kormányeltörésben* című nevezetes poémája meg éppenséggel máig is talán legkiemelkedőbb és legmegrázóbb alkotása költészetünknek. Hogy ígéretes prózaírói tehetség, sőt bizonyos fokig ígéreteket beváltó reprezentánsa is prózairodalmunknak, azzal egyik legérdekesebb/legértékesebb regényünk, *A kitömött madár* óta szintén tisztában vagyunk. Ám azóta sajnos inkább csak várunk...

Úgy tűnik, többet egy zsenéket, műhelyforgácsokat, melléktermékeket és részben talán utórezgéseket egybegyűjtő, vékonyka novelláskönyvnél. Bármennyire „kísérletező” költőként és prózaíróként tartjuk is számon Domonkos Istvánt, olyan alkotóként, akinél a kísérletezés nem csupán „jelentős helyet foglal el”, hanem helyettesíti is a „beérkezést”, bizonyos értelemben mintegy a művek helyét is „bitorolva”. Nem csupán novelláival nyújtva önarcképet — elvégre minden író ezt teszi, novellával éppúgy, mint bármilyen más műfajjal —, hanem novellái helyett is tulajdonképpen. Ezért is nevezhetők ezek az írások sokkal

inkább egy életérzés kifejezőinek, ha úgy tetszik, „életérzésmintáknak”, semmint a szó igazi értelmében történeteknek valódi novelláknak. Mindenekelőtt annak köszönhetően, hogy nemcsak a jól nyomon követhető, „kerek” történet esik áldozatul a kísérletezés különböző, többnyire szétdaraboló, sőt atomokra bontó eljárásainak, hanem annak folytán is, hogy gyakran az alaphelyzetek is homályba vesznek, kaotikusak lesznek, nehezen felismerhetők. De ugyanezért hiányzik többnyire írásaiból mindennemű „üzenet”; bármiféle, az „adottakon” túlmutató mondanivaló is hacsak a szövegek összhatás kiváltotta, sajátos atmoszféráját nem tekintjük ilyennek. Másképpen szólva: az önarckép jellegből fakadó közérzetlégkört.

A kötetecske legelején található legkorábbi és ezért zsenégnek is aposztrofálható írások esetében pl. egyfajta füledten föld- és testszagú erotikát mindenekelőtt, amely gyakran bizarr alaphelyzetekre épül, mint a *Végállomásban*, ahol a vonaton utazó főszereplő először fojtogatja, majd a vele egy fülkében lévőkhöz kihátróló asszisztálása mellett levetkőzteti eszméletlen vagy részeg álomba merült útítársát — ki tudja miért? Ezért is tekinthető a könyvnek ez a nyitó darabja inkább csak egyfajta ujjgyakorlatnak. Kétségtelen meglevenítő ereje ellenére is. Akárcsak az *Önarckép patkánnyal*, amely a maga felbomlás- és mocsokkultuszával, noha valamiképpen a magány életérzését is prezentálja, mint ha egyenesen az „oszlásnak indulás” emanációját árasztaná magából, egyfajta kissé csinálnak ható (s ezért „irodalmi”) perverzítésre is aszociáltatva bennünket. Sokban *A vályogvető lány* ugyancsak sárszagtól és intenzív testiségűtől áradó, zavarosan álomszerű képsorait előlegezve: ebben az írásban azonban, bármennyire áttekinthetetlennek tűnik is különben, voltaképpen mégiscsak a nyomorba és küszködésbe ragadtak világának hitelen ható sűrítményével találkozhatunk. Szemben *A hó nem marad meg* elhagyatottságról és megfeneklettségről valló sivárságával, amely különben az eddigiek közül, tudatosan homályba burkoló kihagyásai ellenére is, a leginkább novellászerű. De ilyennek mondható a *Látszat* testi nyomorúságra épülő bizarrsága is, éppúgy, mint a *Partizánok* holtpontra jutott végletessége. Mindkettő olvasásakor a fiatal Domonkos határozott fejlődéséről győzve meg minket — azaz erről győződünk meg valójában annak idején.

Míg a *Meztelen történet*, a *Paganini*, *ebéd után*, valamint a *Négy miniatűr* darabjai közül a *Tegnap* inkább csak ma, megfelelő információ birtokában tűnnek számunkra előkészületnek, nekifutásnak, s ennek megfelelően műhelyforgácsnak. Hangpróbának *A kitömött madár*hoz, még hozzá nemcsak a környezet rajzának köszönhetően, hanem mert bennük a keletkezésüket követően hamarosan vagy velük párhuzamosan megszülető regény egyes szereplői (Skatulya, Norvo) is megtalálhatók. Ezért is válnak számunkra érdekessé, ámbár, ha nem a regényt előlegező, illetve annak légkörét idéző írásokként olvassánk őket, nem

bizonyos, hogy önmagukban is képesek lennének megfelelő hatás kiváltására, még kevésbé a maguk lábán megállni. Annál inkább ilyen azonban a szintén a miniatűrök sorába tartozó *Dr. Kinch* című írás a maga akár klasszikusnak is mondható kerektségével. Vagy a *Játék*, amely, úgy tetszik, szintén *A kitömött madár* „kísérőnovellái” közé sorolható, mindazon kacatokkal együtt, amelyeket a tenger hullámai a homokpadon robinzonoskodó elbeszélő játékaul partra sodornak, mintegy az öncélú játszadozás látszatát kölcsönözve az egész írásnak is, amíg csak belőle, a remek záró mondatnak köszönhetően — „Sírni nem érdemes, mert senki sincs a közelben” — valódi novella nem lesz. Végül pedig ide számít még a *Regény*, a kötetnek ez a vitathatatlanul legjobb, legtöbbet mondó írása is. Külön azért is hat ilyennek, mert a szélhámoskodó zongorista arról szóló meséjében, hogy miképpen szabadult meg valamikor regényírói elfoglaltságára hivatkozva, de regényt természetesen nem írva, unt szeretőjétől, voltaképpen néhány, a regényírással kapcsolatos eredeti és érdekes gondolattal találkozhatunk. Sőt akár azt is mondhatnánk, hogy a karikírozás szintjén ugyan, de a „regényírói állapot” természetrajzából is kapunk valamit. Nem keveset érezve meg az alkotó hirtelen támadt magányából is, abból a kiürültségből, ami azután uralkodik el rajta, hogy alkotása levált már róla.

Ezt az írást követően aztán Domonkossal együtt mi is kikerülünk *A kitömött madár* ujjgyakorlatai, előmunkálatai és melléktermékei közül, illetve a regény egész vonzasköréből. Domonkos szerzői útjának ez a szakasza ugyanis itt nyilvánvalóan befejeződik. Hogy az utána következő írások jellege és témaköre hirtelen meg is változzon. Nemcsak szembetűnő egyenetlenséget mutatva, hanem egyfajta már-már bántó vegyességet is. Akkor is, ha a több párhuzamos, belső monológot, rövid szerbhorvát és német szövegekkel is tarkítottan megszólaltató, s rajtuk keresztül több élethelyzetet, figurát, problémavilágot a maga eszközeivel megmutató *Hangok*, középpontjában a vendégmunkástémával, érdekes kísérletnek is minősíthető. Olyan próbálkozásnak, amely ezután a *Honda* című hangjátékban folytatódik, illetve ki is teljesedik valamiképpen, megfelelő előadásban ugyanis mindenképpen izgalmasnak hathatna, ámbár nehezen hihető, hogy a rádióhallgatók zöme számára vonzó lehetne. Am utána az *Ingókö* játékos körülírásokkal, afféle „nyaktekerészeti mellfekvenc”-féle definíciókkal ügyködő szövege valahogy mesterkéltnek hat, sőt szinte önképzőköri légbört idézve, jópofáskodóan erőltetettnek. Túlságosan is tekervényesnek ahhoz a mondandóhoz, amit végül is sikerül kihámozni belőle. Hasonlatosan a címadó, záró novellához, ahol viszont a parodizáló hatást elérni kívánó archaizáló nyelv hat ugyanilyen öncélú játszadozásnak. Ezért is lesz ez a nem tudni pontosan kiről (Temzei Jánosról vagy tulajdon dédöregapjáról, Temzei Gladiátor Lászlóról) szóló véres történet nem annyira novella, inkább önarckép csupán — novella nélkül. Ezért tűnik úgy, hogy nél-

küle Domonkos önarcképe, mert hiszen e másfél évtized (mellék)termését egybegyűjtő kis kötetben végtére is mindenütt ez tükröződik, sikerültebb lehetne.

Reményekre feljogosítóbb is egyúttal. Nem mintha nem remélnénk, mivel nagyon is arra számítunk, hogy Domonkosnak sikerül még rácáfolni ítéletünkre. Akár egy *A kitömött madár* szintű újabb regénnyel. Valójában ennek örülnénk.

VARGA Zoltán

REDUKCIÓ ÉS BÜNTUDAT

Domonkos István: *Önarckép novellával*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Hogy Domonkos István tizennégy novellája és egy drámaszövege nem maradt az életmű folyóiratokban porosodó dokumentuma, annak igazán örülhetünk. Kötetbe rendezésük több szempontból lényeges. Elsősorban azok a vonatkozások fontosak, melyek alapján a tizenöt szöveg egybeolvasható. A kritikát pedig az érdekli: e kötettel gazdagodott-e irodalmunk?

A fülszöveg a prózaírói arcél kialakulásának nyomon követését ígéri, kronológiát kínálva fel: az 1962 és 1978 között megjelent novellák időrendjét. Az „egésszé szerveződésben” azonban ez a kronológia mit sem mond nekünk. Legalábbis nem sokat. Az idő múlása inkább csak arra figyelmeztet, hogy megváltozott a szövegek olvasása. Tanulmányozásuk során nem feledkezhetünk meg Domonkos 1968-ban írt regényéről sem. Annál kevésbé, mert a kötet darabjai és a regény között kimutatható koherencián túl *A kitömött madár* értelmező szerepe is nyilvánvaló, lehetővé teszi, hogy a szövegeket virtuális egészként olvassuk. Itt utalhatunk a *Meztelen történet* című novellára, amelyben Skatulya és Norvó közötti „időtlen idők óta folyó dialógus” a regény ismeretében kapja meg igazi dimenzióit. És fordítva, a regénybeli narráció lényege mutatkozik meg ebben a mondatban: „Skatulya méllázón beszélt, a monológ határán mozogva.” Szergyó, a regény második elbeszélője sem a papírral folytat dialógust, hanem önmagával társalog a második személyű narráció legdirektebb formájaként, melyben az idegenné vált világ epikailag még megszólítható. Vagy megemlíthetjük a *Regény* című novellát, melyben a „regény” írásának groteszk történetét olvashatjuk a groteszk realizmus stílusában, amely Domonkos prózájának világképét hordozza. A regénybeli önreflexiók szorosan kötődnek a második személyű elbeszélés formájához, az író és a világ közötti viszony értelmezését célozva ezáltal. A novellában pedig az önreflexió áttételes formájával találkozunk, amikor is a párbeszéd szövegszervező

szerepét egy, a groteszk realizmussal átértelmezett, elbeszélő nyelv váltja föl. A két módszer az allúziók szintjén találkozik.

De koherenciát mutat a tárgyhoz való gyakori visszatérés is, a „hősök” (Dzsi-dzsi, Skatulya, Norvó, Zsanér, a zenészek, a pincér alakja és megannyi más, a köznapi alatti világban járatos személy), a helyszín (sziget, szálloda, tengerpart stb.) ismétlődése, valamint az így körülhatárolt világ. Az a világ, ahol a „hősök” társadalmisága a „test színpadán” mutatja meg önmagát. Témája a bűnnel leszerelt világ. Módszere a redukció, a meztelenségig redukált nyelv, amely nem szavaiban szegény, megnevezéseiben költői. Kiscsuhásnak (az *Őnarckép novellával* c. szövegben) elég volt négy (báró, ló, kenyér, víz) majd hat (nagyvilág, Anglia, szőr, bőr, lent, fent) szó, hogy nevet adjon létének, aminek esszenciája egyetlen mesterségnévben sűrűsödik: állatkínzó. A rothadó-élő ember neve a rajta tenyésző patkányokkal: burgonyaszár a gumóival. A megnevezésekben a hősök létezésüket mondják ki. Ez a boldogság. Ennél többet a költészet sem kívánhat. És mi sem.

És a történet redukciója. Az emberi cselekvések a fiziológiai történésekre korlátozódnak. Az idő itt a test ideje, a romlásé és a pusztulásé. A hamuban ülő és sebeit elvakaró Jób jut eszembe, s nem csak az *Őnarckép patkánnyal* c. novella kapcsán. Mert itt mindenki a saját sorsát szelídíti önmagához. S ebben senki sem maradhat ártatlan. Ilyen értelemben az állatszeldíftés (ld. a patkányok szeldíftését az *Őnarckép patkánnyal* c. novellában) és az állatkínzás (ld. az agársiratást az *Őnarckép novellával* c. szövegben) lényegileg nem sokban különböznek egymástól. A bűn mindig a testi-anyagi dolgokkal együtt jelenik meg, az agarak elsiratása című mutatvány erre a legdrasztikusabb példa: „A véres, vak, fogaitól, fülétől, farkától, bizonyos belső szerveitől bamba türelemmel megfosztott kutyát a mutatvány végén egyetlen, jól kiszámított tördőfessel szúrta szíven hátulról, a végbélnyíláson keresztül.” Utalhatunk még a patkányok elszaporodásának Camus-tól ismert képeré az *Őnarckép patkánnyal* c. novellából, mint a bűn testet öltött jelenvalóságának példájára.

A test Domonkos novelláiban nem morális, így a bűn sem etikai — hanem testi — kategória. A test a metaforikus beszéd eszköze. Az *Énekek éneke* gyönyörű hasonlataitól József Attila *Ódájának* univerzummá növesztett testképzetéig visszhangzik a novellákban a test évrzedes költészete. Domonkos azonban lefokozza ezt az ősi képet. Nála az *Énekek éneke*nek groteszk parafrázisaként ezt olvashatjuk:

„Az ő mellei nagyocskák és tollfehérek valának.

Elsőrendű hatóeszközök.

Az ő hasacskája, akár a havas domboldal a füstölgő völgygel alatta.

Az ő combjai.

Az ő farocskája.”

Bahtyin mondja, hogy a „fenti” dolgok leszállítása az életműködés szerveihez földiesítést jelent, az újjászülető elvhez való viszonyítást. „A lent nem más, mint a szülőföld és testi öl, a lent mindig megtermékenyít.” Az emberi cselekvések testi-anyagi szférába való leszállításával olyan beszédforma teremődik, amely a valóság közvetlen megszólalása Beszéde által épül fel a domonkosi novellák világa. A lenti szféra Domonkosnál mindig lényegközelséget jelent. A bűn viszont maga a létidegenség. Azzal, hogy a világ testi-anyagi-organikus voltával fordul felénk, lényegét mutatja meg. A bűnben a világ elfordul tőlünk. Itt csak egyféle megértés lehetséges, a büntudat.

„Az újjászülető elv” az író nyelvteremtő erejében mutatkozik meg. A lenti szférába süllyesztve Domonkos a nyelvet egy szimbolikus-metaforikus jelentésréteggel is ellátja, újrateremti, azt nevezi egyik reflexiójában *A kitömött madár* Szergyó nevű elbeszélője a valóság hulladéka új minőségbe semmisítésének.

Ennek allúziója hangzik el a *Regény* c. novellában, mintegy ráhangolva az olvasót *A kitömött madárra* mint irodalmi háttérre, mely alapján a novella olvasható. Az egybevágás nemcsak arra ösztönöz bennünket, hogy a regény és a novellák szövegépítő elvét összevessük, hanem arra is, hogy a közöttük lévő közvetlen kapcsolatot értelmezzük. Az író regényében feloldja a valóságutánzásra irányuló cselekménymodellezést, a fabulaszerkezetet, s a valóságot meghatározott nyelvi megfigyelésrészletek és mondatminták segítségével ábrázolja, s így a szöveg a történet elé kerül.

Domonkos István novelláiban nem történeteket „szó”. A novellák szövetét (értsd: szövegét) a groteszk realizmussal átértelmezett, metaforikus szintre emelt nyelvből szövi. Érvényesek rá Lotman szavai, miszerint „azzal, hogy a nyelv lesz a mű alapvető tartalma — a szöveg visszazárul önmagába.” Másrészt a tárgyhoz vissza-visszatérő alkotókedv, a regény és a novellák között fennálló asszociációs kapcsolat (allúziók), a szövegszervező elvek hasonlósága koherens egészé, egyetlen szöveggé szervezik a novelláskötet különálló szövegeit. A fő rendező-elv maga *A kitömött madár*. Hozzá viszonyítva rendezzük egészé, s kapnak egységes értelmet az egyes darabok. A virtuális egészé olvasott novellák pedig túlmutatnak egyedi értékeiken. Ezért mondhatjuk: irodalmunk új kötettel gazdagodott, amely nélkül torzó maradna a prózaíró Domonkos István „önarcképe”.

PISZAR Agnes

CERUZAJEGYZETEK EGY ÖSSZEJETÉS NYOMÁN

Jozsef Pap: *Zsiv predel*. Makedonszka revija, Szkopje, 1985

A valamivel több mint félszáz verset tartalmazó *Zsiv predel* és *Rés*, a *Rendhagyó halászat* és a *Véraláfutás* darabjaiból állt össze. Pap József verseit Paszkal Gilevszki fordította, aki sokat tett és tesz a magyar, s külön a jugoszláviai magyar irodalom macedóniai népszerűsítéséért.

Van a fordításösszehasonlításnak egy súlyos, „vele született” fogyatéksága: igazságtalan. Nem egyformán értékeli erényt és hibát. A jó fordítást magától értetődőnek veszi, csak a fordítói leleményre, huszárvágásra figyel fel, ugyanakkor kíméletlenül kiszűri a legkisebb hibát, melléfogást, leiterjakabot is. Ráadásul az összehasonlítóknak még egy módszerbeli ellentmondást is fel kell oldania: a fordításelemzés szörszálhasogató munka, minden téglát összevet az ember ahhoz, hogy véleményt mondhasson az ikerépítményről. *Szavak, kifejezések* jelentéstartalmát vizsgálgom, mérlegelem, közben hiszem és vallom, hogy a fordítás minősége — pláne versnél — *nem szó szerinti hűség* kérdése. A fordítónál, mint a keramikusnál is, nem azt a színt nézem, amit éppen felhord a művére, hanem azt, amit az égetés után kap belőle. S tudjuk, hogy a versolvasó tudatának kemencéjében munkáló gőzök és gázok — a bölcsődaltól kezdve a népszokásokig mindaz, ami egy nemzet közös, sokszor egyedi kincse — sokszor fontosabbak a szavak szótári jelentésénél. Hogy példát is mondjak: nem akadok fenn rajta, ha Gilevszki *ügyetlennek, esetlennék* fordítja a *gyámoltalant, hízelgőnek* a *meghunyszkodót, örökréneket az örökült*, mert attól a kép a vers még lehet hű. A baj ott kezdődik, ha szókészleti okokból vagy figyelmetlenségből, félrehallásból, hiányos nyelvismeretből vagy talán inkább a nyelvi közeg hiányából úgy ferdül el egy-egy szó, kifejezés, hogy attól menthetetlenül kisiklik a metafora, a kép, a gondolat, a vers.

A versfordításoknak körülbelül a fele kiállta az összehasonlítás próbáját. Igazgyöngyök is akadnak közöttük. Például

Doma

Otthon

I toa e polaza
Miriszot
Na szmrznatata ruba
Na nasata umrena majka.

Ez is látogatás
A fagyszította kanavász
illata
Halott anyánké.

A *polaza* és a *ruba* miatt igazgyöngy. A macedón is ismeri tudniillik a *poszeta* szót, Gilevszki mégsem érte be vele hanem a sokkal hangu-

latosabb, intimebb *polazát* választja, ami *első reggeli látogatást* jelent. A *rubá* pedig azért telitalálat, mert jelentése *kelengye*. A fordítói dústítás ragyogó példái. Nem azért, mert a fordítás jobb „akar” lenni az eredetnél, hanem mert a fordító él a rendelkezésére álló nyelvi eszközökkel és kitágítja az asszociációs kört.

Igen jó a címadó vers fordítása is (*Zsiv predel, Rendhagyó halászás*). Az apa súlyos szavában, tájhordozó tekintetében benne vannak a patriárkális macedón család évszázados hagyományai. A fordító szabaddon eltér az eredeti vers sortördelésétől, gondolategységeket sorakoztat fel anélkül, hogy megbontaná a képet vagy megbolygatná a ritmust.

Több olyan versfordítás is akad aztán, amelyben külön kiemelnivalót, látványos megoldást nem találok ugyan, de „szürke” hűségével, finom ráérzésével, fegyelmezettségével maradéktalanul adja vissza az eredetit (*Poraka; Ragjanyeto na pesznata; Nasiot najmracsen den; Nepravilno ribarenje; Cvekjinyata na M.*). Ide sorolnám a *Koncept* címűt is, amelyben Gilevszkinék sikerül átmentenie Pap visszafogott, árnyalt humorát (*Piszkozat*).

S talán azt sem volna szabad elhallgatni — ez már nem fordítói lelemény, hanem nyelvi adottság, de a fordítás mindenképpen nyer vele —, milyen természetes közegükre találtak a macedón nyelvben Pap József kedvenc madarai és virágai.

Általában Gilevszki tökéletesen rezonál Pap versvilágával, megtalálta a megfelelő nyelvi és stiláris eszközöket, hogy sikerrel építse azt újjá a macedón olvasó előtt. A rezonáláshoz azonban Gilevszkinék a leggyakrabban érzelmi töltetre van szüksége. Ahol ezt megtalálja az egyébként végsőkéig racionálisnak és objektívnek tartott Pap-versekben, elemében van. Ahol viszont nem tud ilyen érzelmi töltetbe „kapaszzkodni”, elbizonytalanodik. Nem merném azt mondani, hogy azért, mert képtelen végigcsinálni azt, amit egyik kritikusa szerint Pap csinál, hogy „kiüríti a szavakat”, megfosztja őket „nemcsak eredeti jelentésüktől, hanem mindenféle konkrétan értelmezhető jelentéstől is” (fordító legyen a talpán, aki ezt utánacsinálja egy másik nyelven!), inkább arra gyanakszom, hogy azért, mert a szavak *jelentésére* összpontosít (egyelőre fogadjuk el, hogy mégiscsak van eredeti jelentésük), és nem a szavakból összeálló *képre*. Görcsösen hú az eredetihez (részleteiben), és épp ezáltal lesz hűtlen hozzá (egészében). De lássunk néhány példát!

A *Naplórészlet* c. vers fordításában ez áll: „i duri da dojdeme priszebe / nasata szoba / od negovato nabrojuvanye / sze iszpolni szo baruten mirisz / i szo mogila od trupovi...” Az eredetiben pedig: „s mire észbe kaptunk / szobánk / megtelt sorozatainak / puskapor szagával / hullahegyeivel.”

A *nabrojuvanye* a problematikus, mert *felsorolást* (értsd: szóáradat) jelent, amitől a macedón olvasó még nem fog puskaporszagot érezni a

következő sorban, illetve ha érez, nem tudja, mitől. S joggal ütközik meg a hullahegyeken is.

Az *Allásfoglalás* első három, illetve négy sora macedónul így hangzik: „Nema vprocsem da gi szpaszi / Ni recsiszi dominantno naszlednata / Kora na dlankite nivni”. Magyarul pedig: Nem menti fel őket / Szálfaerős derekuk se / A már-már dominánsan öröklődő / Kéreg tenyerükön (. . .)”

A *szálfaerős derekuk* elsikkadt. És zavar a megmenti értelmű *szpaszi* a *felmenti* helyett, meg a *(fa)kéreg* jelentésű *kora*. Érdekes, hogy a vers szerb fordítója sem érzékeli a felmentés és megmentés közti árnyalatot, de legalább *žuljt* mond.

A *B. Sz. Gy. képei előtt* c. vers fordításában félreérti a *szelíd* jelentésű *kezes* szót és *racsniot szvetről* beszél (mintha szerbhorvátul *ručni szvetnek* mondanám), *prazninát* mond (*világ*űr helyett (egyértelmű, hogy Papnál világűrről van szó!), és azt a sort, hogy „. . . *elméd hártvaszeletein járok*”, így ülteti át: . . . *odam po membranszkitere zanki na tvojoj mozok*. Anyagiasítja tehát az *elmét*, éteri, gondolati régiók helyett a kórbonctan vizeire tereli az olvasót, ráadásul meglehetősen ügyetlen költői eszközökkel (*membrán!*), kétes eredménnyel.

Különös fordítói eljárásnak tartom továbbá azt is, hogy a Lengyel János emlékének szentelt *Aranyfonál* c. verset — melynek utolsó versszaka Papnál így hangzik: „S befűzött, önmagát fűzte a tűbe / Harsány szóval éltette a pártot / A gyengéd és törékeny / Lengyel János / Aranyfonalát / Az örökkévalóságba” — a fordító így fejezze be: „I szamiot sze nadenal vo iglata / Szó gromliv glasz vikajkji / »Da szivee Partijata«.”

Mellékmondatból jelmondat lett, munkásmozgalmi reminiscenciából plakátvers!

A végére hagytam a *Tisza* fordítását. Ebben Pap a *nyár derekáról* beszél, Gilevszki *testrészként* értelmezi a derekat (mentségére legyen mondvá, hogy két sorral feljebb a folyó fővenyicsípőiről szól a költő); ahol Papnál *elnyúlt* (értsd: elterült) a róna, a fordítónál *nyúllékony* (rasztegliva), a *tiszavirágot*, amire egyszerűen nincs macedón megfelelő, *egynapos virágnak* (!) fordítja, ezek után már nem is csodálkozunk rajta, ha e növényre mic surinizált, kis rovarok nem *egyetlen nászban* pusztulnak el, mint Papnál, hanem *egyetlen hullámban*; a *vad áradásból navodnuvanye*, azaz *öntözés, elárasztás* lett (holott a macedón is ismeri a *poplav, poplava* szót), s míg Pap azzal fejezi be versét, hogy „*Mi meg álmodoztunk*”, a fordító ezt mondja: *A nász ne nadoli szon blazsen*, ami gyönyörűen hangzik ugyan, de mást jelent: *Minket meg elnyom az áldott álm.*

Azt hiszem, Radó György mondta: a versfordítás a kompromisszumok művészete. Ha ez igaz, akkor a fordító már eleve tisztában van azzal, hogy az a költő, akit ő állít a befogadó nyelven olvasó vers-

kedvelő elé, nem száz százalékban azonos az eredetivel. De vajon hány százalékig kell azonosnak lennie vele? Hol a határ, amelyen innen még van értelme a fordításnak — ahol a torzítás még foncsorozási hibának, a tükkör tökéletlenségének tudható be —, amelyen túl viszont, ha nem akarunk vidám parki tükrök lenni, inkább bele kell törődnünk, hogy vannak lefordíthatatlan versek is. Nos, ezt a határt nem húzhatja meg előre senki emberfia: a fordítónak kell *ösztönösen* megéreznie. És éppen ezt az *ösztönösséget* hiányolom a leginkább Paszkal Gilevszki egyes fordításaiból. Ő, aki gyermekkorában szívta magába a magyar nyelvet, miért nem nyelvi, fordítói *ösztönére* hagyatkozik inkább, miért a szótárra?

SZILÁGYI Károly

A BIZONYTALANSÁG LEÍRÁSA

Thomka Beáta: *A pillanat formái*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Poétika és interpretáció kapcsolatát határozza meg Thomka Beáta *A pillanat formái* című kötetének Tzvetan Todorovtól származó mottója, amely a rövidtörténet szerkezetével és műfajával foglalkozó könyv szerzőjének nemcsak az irodalomtudományról való felfogására mutat rá, hanem a könyv szerkezetét is megsejteti, előlegezi. Ahogyan „Az interpretáció egyszerre előzi meg és követi a poétikát: ez utóbbinak a fogalmai a konkrét elemzés szükségleteinek megfelelően alakulnak, amely viszont csak úgy haladhat előre, hogyha használja az elmélet által kimunkált eszközöket, úgy épül fel Thomka Beáta könyve is: három nagyobb egységet különíthetünk el benne; az első részben „narratív poétikai vázlat”-ot ad, a prózapoétika legfontosabb fogalmait ismerteti, rendszerezi, felsorolja és értelmezi azokat a terminus technicusokat, amelyeket a könyv többi fejezetében alkalmaz, valamint műfaj történeti összefoglalót vázol fel, a rövidtörténet kialakulására keresve választ; a második részben egy-egy elemzést olvashatunk Lovik Károly, Kosztolányi Dezső és Örkény István elbeszélő művészetéről, míg a harmadikban a már felvázolt poétika alapján elvégzett interpretá-

ción összegezését, elméleti tanulságait találjuk meg.

Éppen ezért nem túlzás azt állítani, hogy Thomka Beáta irodalomtudomány-szemléletét rugalmasság, s irodalmi felfogását egyfajta dinamizmus jellemzi — a „dinamikus” egyébként igen megerhelt szava a kötetnek —, mert szerinte az irodalmi formák nem állandóak, hanem szüntelenül alakulnak, s addig életképesek, amíg az irodalomtudomány számba nem veszi összes jellemzőjüket, amíg nem válnak kanonikusokká. Saját bevallása szerint az orosz formalista irodalomelmélet képviselőihez hasonlóan a novellát kanonikus formának tartja, ezért jómaga egy dinamikus műfaj, a rövidtörténet sajátosságaival foglalkozik.

A pillanat formáinak szerzője több helyen is megfogalmazza könyvének célját: „az állandóan változó, alakuló, már-már megfoghatatlan kis formák világában (...) tájékozódni”. Azt „a meglévő eszközök birtokában megérteti és leírni”. Még pontosabban: „E dolgozat csupán a konstrukciós elv változásaira összpontosít a magyar rövidpróza újabb, illetve legújabb kori jelenségei alapján.” Mivel Thomka Beáta a narratív poétika egyik legjobb hazai ismerője és kutatója —

ezt bizonyítja a kötet jegyzetanyagához csatolt mintegy kétszáz irodalomelméleti szakmunkát felsoroló, öt nyelvetrületről származó bibliográfia, s az irodalomelméleti bevezető is —, s mert nem egy tudományág vagy irodalomvizsgálati módszer létjogosultságát kell eldöntenünk, *A pillanat formáinak* szemügyre vételekor legfeljebb a szerzőt mérhetjük meg önmaga mértékével: könyve megfelel-e az általa támasztott követelményeknek, kitűzött céloknak.

A „narratív poétikai vázlat”-ban a szerző összefoglalja a prózakutatás legfontosabb eredményeit, egyben kísérletet tesz a terminológia egységesítésére, a fogalomhasználat pontosítására. Megadja azokat az elveket, amelyeket a rövid elbeszélő formák konstituálásában fontosnak tart. Szerintre a redukció, az erősség és kiterjesztés, a sűrítés és tömörítés, az egyszerűsítés, a fragmentumszerűség, a metaforikusság, a szimbolizáció, a példázatosság, az ironia és a paradoxon azok a szöveglétrehozó elvek, amelyek mögött mondat- és szövegszintű folyamatok állnak, s amelyek végső soron a szöveg szemantikai szintjét határozzák meg.

Thomka Beáta *A pillanat formáinak* műfajelmélet létrehozására tesz kísérletet, megközelítést dicséri, hogy ugyanakkor műfajtrótoneti összefoglalót is ad, a szinkron és a diakron megközelítési módot igyekszik összehangba hozni, annak ellenére, hogy nem fejlődési ívet feltételez, inkább a „fejlődés helyett váltás” koncepció jegyében közelít tárgyhöz. Tanulságos, ahogyan a novella és a rövidtrótonet előzményeit az életképben, az anekdotában és a rajzban látja, s megállapítja, hogy a rövidtrótonet nem a novella folytatásaként alakult ki, hanem a novella fejlődésének egyik szakaszában különült el. Gyakran hangsúlyozza, hogy a magyar irodalomkritikai szókincsben nem honosodott még meg a rövidtrótonetek kifejezése. „A formacélok eltérései alapján az alábbi epikai alapformák megkülönböztetése szükséges: magyar: regény, elbeszélés, novella, rövidtróton-

net” — írja. A műfajtrótoneti rész esetleg teljesebb lett volna, ha a szerző legalább utalt volna az elbeszélés és a novella közötti különbségre, vagy ha már azt felételezi, hogy a terjedelmin kívül egyéb eltérés is fennáll közöttük, nem ártott volna tudatosítani, melyek azok. Az irodalmi köztudatban ugyanis a kettő még mindig egymás szinonimájaként él, de főként azért, mert Thomka Beáta a rövidtrótonet szinonimájaként gyakran a rövidelbeszélést alkalmazza.

A kötetet azonban nem az irodalomelméleti hipotézisek és összefoglalók sora teszi értékessé, hanem éppen ezeknek a feltevéseknek a bizonyítása, az elmélet alkalmazása. Thomka Beáta a három vizsgált szerző prózaírói munkásságának egy-egy metszetét tanulmányozza, mégpedig nem kortól függetlenül. Módszerét nem mechanikusan alkalmazza. Lovikról például megállapítja, hogy „nem a műfaji újítás céljából integrálta e saját világgéppel bíró formákat, hanem hogy a szemlélet vagy az érzelmek vonatkozásában hitelesebb tegye az elbeszéltrótonet”, s hogy „e vonások egy sajátosan értelmezett, realista irodalomkoncepció jegyei”. Kosztolányi prózájának vizsgálatát a szimbolista elbeszélőszerkezet feltételezésével kezdi, hogy aztán bemutassa azt a folyamatot, melynek során az elbeszélőszerkezet mind egyszerűbbé válik, szemantika-értelmi megterheltsége pedig mind összetettebbé, bonyolultabbá, ártételesebbé. A szerkezetet azonban nem az ábrázolt világtól elvonatkoztatva vizsgálja, a novella rövidülésével, az ábrázolt életter is lehatárolódik, a létélmény „redukáltta” válik. Hogy Örkény prózájában már teljesen átadja a helyét a trótonet a töredéknek.

Thomka Beáta könyvét olvasva kétélyeink merülnek fel irodalommegközelítési módját illetően, ellenvetéseink támadhatnak a szikár, kevésbé olvasmányos stílusát tapasztalva, azt azonban, hogy *A pillanat formái* belső összetartó erővel rendelkezik, elemei rendszerbe illeszkednek, elvitatni nem lehet. Nemcsak eleget tett vállalt fel-

adatának, a bizonytalan, állandóan alakuló, a szabad vershez hasonló forma leírásának, hanem rugalmasan kezelte hipotéziseit, módszerét is. Szigorú terminológiai egyértelműséget valósított

meg, egzakt fogalmi nyelvet alakított ki. Példájának bizonyára hamarosan nem lesz követője.

TOLDI ÉVA

RÁCIÓ ÉS KREÁCIÓ

KÁ! KÁ! KÁ! JAK-füzetek 9. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986

Sajátos csoportosulás az 1979-ben létesült, egy ideig a Beatrice együttesel szervezett „élő” irodalmi koncerteken szereplő Fölőspéldány — „első nyomtatott »fellépése« ez a kiadvány —, amely egy hasonló felfogású kis közösség — nyolc szerző — kollektív gondolkodása önnön létéről, helyzetéről, irodalomban-történelemben elfoglalt helyéről tanúskodik. Verseik („nem-verseik”), prózai alkotásaik, tanulmányaik egy része explicite önmagukról és önmagukhoz is íródik.

A csoportot nem világmegváltó, nem a valóság, erőszakos megváltoztatásának szándéka nem is a nagybetűs parolák vezérlik. Támadási felületük a közérzet. Céljuk — ennek megfelelően — nem csupán művészi. A közérzet- és személyiségproblémák versben, prózában, esszéiben való boncolása nyit széles teret számukra a „ma bevett irodalmi formák” elleni kollektív fellépésre.

A fölőspéldány mutat rá Szilágyi Ákos kiáltványosra, axiómákat megfogalmazó filozofikus írása, amely a sajtóhiba, a gondolatkihagyás, a véletlen, a „vétségék dicséretén” és a jelentésteltlődés, az önkényes szótársítás programján túl a csoport létezésének lényegét is megfogalmazza: a folyamatok „csodálkozó és kételkedő tanúi” helyett ezek „értelmezői” és „alakítói”, bennük a kreativitás és a „más”-ság dominál. Szerintük: „A modern művészet története — a fölőspéldány fokozatos tudatosulásának története. A modern individuum története — fölőspéldánnyá válásának története.” Továbbá: az „emberi” jelző a XX. században „luxus, kellemtelen intermezzo, felesleges kacat,

ésszerűtlen vagy zavaró momentum lett”. A személy „Számozható példány”, az emberi példány „fölőspéldány”, az emberi minőség „protézis-sé” korcsosul. A „művészet-pótlék”, „művészet-moslék”, „művészet-álom” és „művészet-vallás” az antiművészet-hez vezet. S innen már egyenes az út az avantgárdig. A Fölőspéldány azonban nem él harsány parolákkal. „De nekünk már nincsenek jelszavaink” — írja Szilágyi. Vannak azonban tagadás szülte negatív jelszavai: a „nem akarunk”, a „semmi”, a „nincs”, a „nulla”; fegyverük pedig a groteszk és az ironia. Szilágyi írásához szorosan kötődik Kőbányai János Nemzedék a margón című, szociológiai aspektusból építkező írása, Székárosi Endre közíráskoról szóló Publi(atro)cisztikája és ugyancsak nemzedéki kérdéseket feszegető tanulmánya. Ezek érzékeny rálátással adnak (kor)képet egy generáció arculatáról, irodalmi-társadalmi determináltságáról, a „csöves-lét” mint jelenség természetrajzáról stb.

Ebből a kontextusból nőnek ki a kötet szépirodalmi alkotásai. Kemeveczky Judit kötetindító verse, a LEVEL RIESEN-BAND óriáskerék ÚRNAK SORMINTÁVAL, Szilágyi Takovszkij-esszéje és versei. Továbbá Temesi Ferenc „nem-versei”, melyekben szavak helyett jelek üzennek, a „megüresedés”, a „felesleges beszéd” jelei s az avantgárd csavargasmotívumok sejtlenek fel, Párizs-élmény, Ady és Déry emléke kísért. Györe Balázs versciklusában a költészet a szöfelbontás révén dadogássá degradálódik, prózájában pedig a mindennapok eseményeinek leltárszerű felsorolásai a

személyes, lirizált próza „merevüléseivel” szembesülnek. Szkárosi verseiben a töltelékiszavak költészetéhez, a átszatbeszéd-beszédlátszat jelenséghez szövelt. A kiadvány szerzői még: fotószekvencia-lassításával Bernáth(y) János és „réteges rajzai”-val El Kazovszkij.

A Fölőspéldány e füzete dokumentum. Verseik, értekező és szépirodalmi próza, vizuális alkotások, csoport-

képek és életrajzi fotók gyűjteménye. Saját szavaikkal: szociográfiai és értekező prózájukban a folyamatok értelmezői, verseikben, prózájukban, vizuális alkotásaikban pedig alakítói. Dinamikus kötetük láttán — bár kreativitásuk egyéni jeleinek köszönve nem kísért az egyenruha veszélye — úgy érezzük, értelmezőkként nagyobb élményt nyújtanak, mint alakítókként.

HARKAI VASS Éva

S Z Í N H Á Z

FORGATÓKÖNYV

Amikor a vígszínházi ősbemutatót követően Örkény István tragédiáját, a *Forgatókönyvet* nyilvánították a magyar színikritikusok az (v)ad legjobb új magyar drámájának, akkor a szavazatokhoz és elenszavazatokhoz mellékelte rövid, mindössze néhány szavas vagy soros vélemények igen erőteljesen konfrontálódtak. A kritikusok vagy elkesedtek a *Forgatókönyv*ért, vagy elutasították. Többek között ilyen formán: „... fő erénye, hogy egy modellhősön keresztül érzékeltetni tudja a kor skizofréniaját, a koholt perek lélektanát, a magyar történelem ellentmondásos korszakának kusza szövevényét”. „... kidolgozatlan, felemás, a téma igazi mélysége fölött — igaz: bravúrosan — elsikló nő; elmarad Örkény legjobb darabjaitól”. „Elismerem: nem a legjobb Örkény-dráma. De Örkény-dráma.” „... a rész megoldások méricskézésénél sokkal fontosabb a dráma egészéből sugárzó írói igazság ereje...: a kíméletlen szembenézés múltunkkal és önmagunkkal, ami nemcsak egy többé-kevésbé körvonalazható korszak konkrét eseményeivel szembeesíti a nézőt—olvasót, hanem általánosabb érvényű analízis lehetőségét is magában rejt”. „Vitatható ideológiája nem kérdőjelezheti meg, hogy dramaturgiai kvalitásaival messze kiemelkedik...” De idézhetnék előadókritikákból is. Azt, amelyiknek írója szerint a *Forgatókönyv* „ön-narcangoló mélységig hatolt” egy rejtélyes korszak feltárásában, ennek Örkény műve „egyik leg súlyosabb művészi tanúságtétele”. Vagy azt, amelyik szerint a dráma úgy fordul vissza a néhány évtizeddel előbbi ízlészekaszhoz, hogy csak megnevezi azt — „pusztán kimondja” —, de „művészi értelemben nincs kötőanyaga az ábrázolásnak”. S folytathatnánk vég nélkül a *Forgatókönyv* mellett vagy ellen szóló idézetek sorát, az viszont ennyiből is nyilvánvaló, hogy ellentmondásos műről van szó. Ezt példázzák az Újvidéki Színház előadását kísérő helyi és — a

vendégszereplés nyomán kialakult, hallott — pesti vélemények, amelyek azonban nemcsak a drámára, sőt kevésbé rá, hanem inkább az előadásra vonatkoznak.

A dráma valós vagy látszólagos ellentmondásosságának — mondhatjuk nehezebb érthetőségének is — alapja a túlstrukturáltság mellett, amin elsősorban a cirkusz—film—színház állandóan egyszerre jelen levő, egymásba csúszó hármasságát, másodsorban pedig a túlságosan is felaprózott időt (1917, 1936, 1944, 1945, 1948, 1949, 1956 említhető a lineáris időgyenes pontjaiként, amelyek a drámában természetesen nem ilyen sorrendben követik egymást, de ide kell számítani még a megírás és a megjelenítés idejét is, ami ugyancsak nem hagyható ki az előadásból) kell érteni, az is, hogy Örkény, nyilván, mert nem volt ideje érlelni, tisztítani a szöveget, egyáltalán nem vagy legalábbis túl későn vállalkozik az egyik főszereplő, A Mester alakjának, szerepének megfejtésére, értelmezésére. Nem tisztázza kellő időben és módon, ki a Mester. Azt megtudjuk róla, egykori bajtársait hívta meg, hogy jutalomjátékot tartson, s látjuk, hogy ennek során megidéződik a dicső (spanyol polgárháború, antifasiszta ellenállás) és a kevésbé dicső (az ötvenes évek kirakatpereit) múlt, de amíg a másik főszereplőről, Barabás Ádámról kiderül, miféle funkciókat töltött be, A Mester múltja, azonkívül, hogy a meghívottaknak egykor bajtársa volt, nem tudódik ki. Lehet az író, aki képes megidézni az elmúlt időt és eseményeket, de lehet egy későbbi, mai, vezető pozícióban levő személy is, aki osztozott vendégeinek sorsában. Kétségtelen azonban, hogy dramaturgiai szerepe van. Az ő segítségével, bűvészképességével közlekedhetünk az időben zavartalanul előre és hátra, epizódból epizódba, emlékből emlékebe. A Mester az írói technika eszköze. Ő hipnotizálja meg a jelenlevőket, s így segít az események felidézésében, általa oldódik meg a jelenetezés, a színhely- és időváltás. Játékmester. S ha nem tévedek, a cirkuszi porondra is elsősorban azért van Örkénynek szüksége — amellett, hogy ez jelkép is, a világ kuszaságát, „cirkusz” jellegét szimbolizálja, igaz, némileg elkoptatott formában —, hogy legyen autentikus működési területe, ahol a bűvész konfliktusokat nyithat meg és simíthat el. De a dramaturgiai szerep csak másodlagos, fontosabb a tartalmi funkció. Nem az, hogy a holtak vagy az élők közül kivel azonosítható A Mester — Barabás esetleges azonosítása is csak zavar —, hanem az, hogy játékmesteri funkcióján túl van-e más szerepe is. Ez viszont — érzésem szerint — a drámából nem tűnik ki, illetve végig ismeretlen ismerős-ként áll, nemcsak előttünk, hanem a többi szereplő előtt is.

A Ljubisa Georgievszki rendezte előadás nagy érdeme, hogy megpróbálta megfejtetni A Mestert. Örkény úgy képzelte el, hogy mindvégig játékmester marad. A nagyjelenetben is, amikor végre Barabás találkozhatna egyetlen, igaz barátjával, Littkével, akit ő — nem ismerve fel, hogy az eszmét már régen elárulták, méghozzá éppen azok, akik

az eszme nevében jutottak a legmagasabb pozíciókba — az eszméhez való mindenároni hűségtől vezérelve elárult, s aki elárulta őt, akkor az író elképzelése szerint Barabás és A Mester egymásnak háttal ülve „szembesülnek”, vagyis azt kell gondolni, hogy a Mester — bár Littke hangján szólal meg — ezúttal is hipnotizál, „mintha ő lenne Littke László”, ahogy a szerzői utasításban áll. A rendező értelmezése szerint A Mester azonos Littkével. Az előadásban nem „háttal Barabásnak ül”, hanem szembe vele, A Mester nem Littke szerepét játssza el, hanem ő Littke. Így, mint amikor a színészek szerepet tanulnak, vagy inkább már csak memorizálnak, mondja Barabás és Littke a mások által megírt, a tárgyalásra készült forgatókönyv szerinti szöveget, az sem baj, hogy olykor nem a saját, hanem a partner mondatait olvassák, lévén hogy sem ezek, sem azok nem az övékéi, mind csak szerep, amit kiosztottak nekik, aminek eljátszására kényszerülnek, még ha részben vállalják is szerepüket, hiszen félvezették — hipnotizálták — őket, hogy a szent ügyet, amire életüket tették egykor, így szolgálhatják legmaradéktalanabban. Azzal, hogy A Mester Littke lesz, a rendező értelmezi az író által homályban tartott szerepet. A Mester egyszerre irányító és irányított is. És ebben van annak a bizonyos perpetuum mobile-szerűen működő mechanizmusnak a magyarázata. Az előadásban A Mester a bűvész is és a médium is, előbb az egyik, azután a másik. Kétségtelen, hogy a felismerés és ennek színpadi realizálása volt a rendezés vezérfonala, amellyel nemcsak az író mulasztását pótolja, értelmezve A Mestert, hanem, amelyet az előadás szervező vezérelvéként működtet Ljubiša Georgievski. Ezt a nagyjelenetet zárja logikusan Barabás gépies bírósági vallomása, amelyet a saját, de előre hangszalagra rögzített hangján mond el, így idegeníti el egymástól a hangot és forrását a rendező, s a nagyjelenetet kell minden előző epizódnak is szolgáltatnia, előkészítenie. Ennek jegyében történtek a húzások, vállalva a logikatlanságot is olykor, és ennek az elképzelésnek megfelelően módosult a kezdőjelenet színhelye is, az Örkény elképzelt cirkuszi társalgó vállalatoszoba lesz, ahol gorombáskodva s nem nyájasan fogadják a be-, nem pedig meghívóval érkezőket. És ezt a nagyjelenettel leleplezett, ördögi mechanizmus működését szolgálja, hogy a drámabeli sok időpont közül a rendező egyetlen egyre koncentrál, egyet emel ki, 1949. szeptember 22-ét, a per napját.

Georgievski rendezésétől tehát nem lehet elvitatni a koncepciózusságot, éppen ezért érthetetlen, miért nem mondott le számtalan vizuális és játékötletről, amelyek halmozása felesleges, mert nem erősítik egymás hatását, hanem gyengítik, s az érthetőséget is károsan befolyásolják. Illusztrálásként: remek elgondolás, hogy a játékeret szemüvegek szárai övezik, a bizonytalanságot keltő, minden oldalról (ki tudhatja, merről!?) történő megfigyelés válik ily módon egy adott helyzetben jellemzővé, kibírhatatlanná, mert a „díszlet azt is sugallja, hogy nincs

menekvés, de felesleges a szemüvegek közé, a hálóra gázálcokat, maszkokat, halálfejeket és azonosíthatatlan foltokat applikálni. Ezek már nem funkcionálnak, mert kimondják azt, amire a sok figyelő szem láttán úgylis mindenki gondol, hogy a helyzet emberpusztító. A szemüvegek beindítják a néző képzeletét a maszkok, a gázálcok viszont megakadályozzák a képzelet szükséges kibontakozását, mivel közlik a végeredményt. De említhetném a tükör alkalmazását is, ami szintén jó ötlet, de mintha nem lenne kellően differenciált, mikor szolgál a szerepjátszás megmutatására, s mikor a szereplők önmagukkal való, őszinte szembesülés, belsőmonológ-szerű magába fordulás eszközeként. Nem szólva arról, hogy valóban van néhány bántóan illusztratív megoldás Mindezek — a sok felesleges külsőség — nem segítik, hanem inkább akadályozzák a koncepciózus rendezői szándék érvényesülését. Ha más ilyen puritán egyszerűséggel igyekezett értelmezni Örkény művét a rendező, akkor a szinte oratórikus egyszerűségű megjelenítéstől sem kellett volna visszariadnia, még ha ez kevésbé lenne színpadszerű, mint az ötleteket halmozó változat, de mindenképpen funkcionálisabb lenne.

Az előadás említett két utolsó jelenete — Barabás és Litke találkozása, szövegtanulása, valamint Barabás vallomása, amely alatt a *Magyar rapszódia* hallható — mellett döbbenetes a trombitajelenet is, amikor az egyetlen szál, földre tett trombitából egy egész zenekar harsogja az Egmont-nyitányt, példázva így Misi bohóc igazát, hogy a „művészet hatása előreláthatatlan”, s „Még egy trombitának se lehet parancsolni, azt fújja, amit fújni akar”. Ezek az előadás legjobb részei, ezekben nyújtják a színészek is a legtöbbet.

A legszuggesztívebb Soltis Lajos A Mester szerepében. Feladatát jócskán megnehezítette, hogy Georgievszki más s többet várt tőle, mint hogy ügyes, de személytelen irányítója legyen a jeleneteknek, a színpadi történésnek. Ezért kellett a színésznek egyénitennie szerepét. Soltis ezt úgy látta megoldhatónak, ha a magánemberi gesztusok színeit viszi A Mesterre. Jobb híján, azt mondanám, tüsténkedik, kedveskedik bizalmaskodik, családiaskodik, olykor szinte énekel, tipeg, ezzel azonban csak részben ér cél, amikor hirtelen vált, amikor a kemény, kegyetlen, sőt drasztikus lesz, akkor a pipiskedés ellentpontként elfogadható, funkcionál, amikor azonban Soltis régebbi magánszíneire ismerünk akkor modorosnak érzem. Igazán erőteljes a közönség hipnotizálásában kivált pedig a nagyjelenetben, ahol tökéletesen közvetíti a rendezés szándékát, de jól felépített, pontos váltásokból formált alakítást nyújt amelyből sem a tehetetlenség, sem az ironia nem hiányzik, ellenkezőleg a kettő egymást kiegészítve jelentkezik. Ha A Mestert játszó színész feladata összetettebbé vált a rendezői koncepció által, Barabás Ádám szerepe fakóbbra módosult. Nem áldozattá vált eszmény, hanem csak a mechanizmus által felőrölt, félrevezetett, manipulált ember. Jellegtelenebb annál, ahogy a számba vehető modellek (Rajk, Pálffy, Káro-

lyi...) alapján Barabást elképzeljük. Ferenczi Jenő becsülettel szolgálta ezt a rendezői elképzelést, amely színészi-emberi alkatához is közelebb áll, mint a hősszerep. Az előadás harmadik főszereplője Misi bohóc, akit Bakota Árpád színesen, jellemábrázoló erővel játszik, a szerepnek és a belőle levonható tanulságnak megfelelően tragikomikusra hangolva. Ha jelenése van, érezhető a jelenléte, különben észrevétlen, kívül marad a cselekményen, ezért látszik teljesítménye is hullámzósnak. Marosi sokarcú, többfunkciójú szerepét esetről esetre pontos ábrázolóerővel Venczel Valentin formázza meg. F. Várady Hajnalka Nánási Piriben az emberi vonások hiteles rajzára törekszik, sikerrel. Többszöri megnézés után sem vagyok azonban tisztában a darabbeli zsidóvicc-epizóddal. Míg Nánási Piri meséli a füstté vált zsidókról szóló „viccet”, a háttérben levő vászonra a náci táborok elevenholt csontvázait halomra dobáló jelenet látható. A színésznek kétségbeejtően, drámai hangon mondja a „viccet”. A jelenet döbbenetes. Elsősorban a filmrészlet teszi ilyenné. Számomra tisztázatlan azonban, kell-e a vetítés, amely önmagában kétségtelenül hatásos, letaglóz, de épp ezért túlbeszéli a szöveget, vagy esetleg ellenpontosító megfontolásból a viccet nem drámai erővel, hanem viccként kellene mesélni. A választ csak mind a két változat kipróbálása adhatná meg. Littkéné Ladik Katalin, aki merev testtartással, a zavart tekintettel képzei a munkásasszony megjelenítését, de inkább egysíkú, mint hiteles lesz. A Novotnit játszó színész a hűzások áldozata, Pásthly Mátyás is ezért marad a körön kívül. Két jelenete van özv. Barabásnéként Romhányi Ibinek, főleg a másodikban próbálkozik a drámai helyzettől adódó jellemábrázolással, sikerrel. Sztella, A Mester asszisztense, Ábrahám Irén, megbízható, pontos.

GEROLD László

TELEVÍZIÓ

EMELKEDŐ SZÍNVONAL

Az ideai tévészemle művészeti műsorairól

A tévésociológia régi igazságként emlegeti, hogy a képernyő minden műfaját a műsorfolyam egészében kell látni, mert — bármennyire is eltérőek legyenek egymástól az egyes műsorszámok — a néző az adásokat összességükben érzékeli és éli át. Nem mindegy tehát, mi mit követ, hogyan épül fel a napi program egésze, mi és hol kap benne hangsúlyt stb. Ennek a tévés axiómának a jegyében alkották meg az idén

stúdióink azokat a négy-öt órás „tömböket”, amelyekkel a jugoszláv tévéhálózat szokásos novemberi vetélkedőjén szerepeltek. A félórás híradó és három hírmagyarázat volt mindenki számára a „kötelező gyakorlat”, a műsoridő legnagyobb részével pedig szabadon rendelkezhetek. Föltétlenül csak azt szabták meg, hogy az adás bemutató jellegű legyen, elkerülve a régebbi gyakorlatot, hogy már „kipróbált” adásokkal töltsék ki a rendelkezésre álló időt. Ezzel természetesen a közönség nyert legtöbbet, amely csak ritkán kíváncsi ismétlésekre, a tévétől is mindig újat, addig nem látottat követel. A szabad kéz elve végül is azt eredményezte, hogy egyes stúdiók például a külpolitikát (újvidéki), mások a dokumentumműsorokat (Szarajevó, Titograd, Priština), ismét mások pedig a szórakoztatást (Belgrád) helyezték előtérbe, attól függően nyilván, milyen műfajból volt több versenyképes adásuk, és mi illett bele abba a bizonyos tömbbe.

A kritikuskak nyilván azt kellene kielemeznie, milyenek is voltak ezek a blokkok, mi volt jó, vagy kevésbé sikerült, és mi hullott bele az átlagosság, sajnos, igen nagy szakadékába. Nos, töredelmesen be kell vallanom, bár sok órát töltöttem a képernyő előtt, képtelen voltam nyolc napon keresztül éjfélig figyelni és jegyzetelni. Főleg figyelni az olyan jellegű adásokat, amelyekhez nincs affinitásom, amelyek már az első perctől unalmasaknak tűnnek, vagy éppenséggel nem érdekelnek. Azt hiszem, ezzel minden tévénéző így van. Közben arra is gondoltam, hogy a tévézésbe is bele lehetne háborodni. Sőt, az örületbe lehetne kergetni az embert, mint azokat az elítélteket, akiknek ütemesen csöpögtették fejükre a vizet. Mennyi erőszak, mennyi brutalitás!

Szóval, szelektálok a műsorokat, mint ahogy nyilván minden tévénéző is azt teszi, s még így azokra az egy órákra sem voltam mentes a szokásos zavaroktól, a megcsörrenő telefontól, a szomszédlakás zajától, és még a gyerekek leckéjébe is bele kellett pillantani tévészés közben.

A szelektálás közben valószínűleg sok mindenről lemaradtam, sok jó tévés ötletéről is bizonyára, de volt, amit „kifogtam”. Már az első versenynapon — bár nem vagyok rendszeres játékos — kitöltöttem lottószelvényem, mert az újvidéki híroladról átkapcsolva a titogradira láttam azt a halom pénzt, amit ismeretlen honfitársunk nyert a legutóbbi fordulóban. A televízió híradásai nem is a nyertest keresték, hanem egyenesen a bankba mentek, és ezrekből bálába rakták a nyereményt: azt a régi négymilliárdot, amelyért a nyertesnek majd háromtonnás teherautóval kellene a bank elé állítania, ha el kívánná szállítani. Aztán megvizsgálták a nyertest és bennünket, nézőket is, hogy a nyeremény hazaszállításához kisebb teherautó is elegendő, mert egytonnányit adók címén tartanak vissza. És láttuk, mennyi az a majd egyharmad is! A példát csupán azért említem, mert jelzi, hogy a verseny idején bizonyá-

ra nagyobb figyelemmel, több ötlettel készültek a műsor adásai, mint a szokványos napiak. Ha más nem, már ez is igazolta a fesztivált.

Szóval, a magam számára ismét csak a művészeti adások megtekintését tettem kötelezővé, minthogy most már megrögzötten csupán ezektől várom el az értékinformációkat, azt a többletet, amely a tévéjátékokat megkülönbözteti még a legjobb riporttól, dokumentumműsörtől, tudományos vagy ismeretterjesztő adásoktól is. S ezúttal kevésbé csalódtam, mint az elmúlt évek során, vagy annak idején a portorozi fesztiválokon. Mert a művészeti műsorok terén most volt kínálat, sőt több egészen színvonalas megvalósítás is. Még a műfaji megoszlásra sem lehet panaszunk. Láttunk történeti tárgyú dráma(részletet), társadalmi valóságunkat elemző tévéjátékot, sőt jó szatíra és vígjáték is volt. Kőrsetánkat kezdjük ez utóbbiakkal, mert a könnyebb műfaj már régen hiánycikk a tévén. *Dekna még nem halt meg, és nem tudjuk, mikor fog,* ezt a kissé furcsa és morbid címet viselte Miodrag Karadžić szövege, amelyet Živko Nikolić rendezett. Maga a darab egy apró ötletre és arra a Crna Gora-i hagyományra épül, hogy ott az idősebb szavát mindenkor tisztelni kell. De itt e hagyomány dramaturgiai funkciót kapott: csak az állandó fölülbírálás viheti tovább a cselekményt a végkifejlet felé. Az apa Belgrádban tanuló fiának szánt féloldalas levélből és a borítékba csúsztatott három piroshasúból — a nagy- és dédszülők jóvoltából — terjedelmes, immár nemcsak levelet, hanem sonkát, túrórt és diót is bőven tartalmazó csomag lesz, benne egy egész köteg pénzzel. S mire a csomag elindulna a címzetthez, megérkezik valahonnan a család számára ismeretlen Münchenből, a leendő „doktor úr” levele. Kitudódik: a csomagkészítők szeme fénye már hónapok óta tányérokat mosogat. Eleinte vontatottnak, sőt néha kissé unalmasnak is tűnt a szatíra, de a rendezőnek sikerült fokoznia a hatást, s végül még meg is nevetetett.

A műfaj másik élvezhető darabját a zágrábi stúdióból láttuk. Vanča Kljaković szövegíró és rendező a *Kereskedők és szeretők*ben századvégi polgári családba kalauzol bennünket. Könnyedén, a mesterség fortélyait kitűnően ismerve állítja be a szokásos szerelmi háromszöget. Afféle franciás vaudeville-t láttunk, fordulatokkal, poénokkal és egy kis politikával (monarchiaellenességgel) fűszerezve. A darab problémaköre elcsépelet, de felépítése jó, légköre pedig már-már krležás. A századelő iparosodó, polgárosodó Zágrábja: a sörgyártulajdonos és a vásárra érkező húsgyárügynök versengése a kacér titkárnő kegyeiért. S közben kibontakozik a horvát főváros akkori társadalmának fonáksága. Hogy nem banalizálódott és nem laposodott egyszerű szerelmi sztorivá a vígjáték, a szerző érdeme, aki típusokat alkot, s ehhez kitűnő színész-hármast talált Ksenija Pajić, Branislav Lečić és Zlatko Vitez személyében. Játékuk helyenként sziporkázott, s így kerekedett művészivé az előadás.

Nem tudom, mennyire szerencsés megoldás sorozatból kiragadni, ön-állósítani egy-egy részt, akár versenyműsorként is. Ilyenkor vagy az eleje vagy a vége, de mindenképpen hiányzik valami. Tavaly a zágrábiai az éppen most futó Vučjak egy részletét mutatták be, most pedig a ljubljanaiak a Primož Trubarról készült ciklusuk bevezető részét. Drago Jančar szövegkönyvíró és Andrej Stojan rendező nyolcrészes tévéfilmet készített Primož Trubarról halála 400. évfordulóján. Trubar a szlovén írásbeliség megteremtője, s kétségkívül a reformáció nagy alakja. Hányatott élete, üldöztetése, száműzetése és mindenekelőtt nagy a szlovén népi irodalomért, az irodalmi nyelvért bizonyára elegendő „anyagot” nyújt a rendezőnek bemutatására. Legalábbis erre enged következtetni az első rész, amelyben Trubart fölszentelik, majd bomlasztónak vélt tevékenysége miatt ide-oda helyezgetik, mígnem tübingeni száműzetésbe kényszerítik. Az első rész láttán féld azonban, hogy a sorozaton a felszínesség uralkodik el, s még Podle Bibič jó játéka nyomán sem lesz belőle igazi lélektani dráma, holott, mintha ennek megteremtése lebegett volna az alkotók szeme előtt. Nem kielégítő a lelki és társadalmi motiváció, de bízhatunk benne, hogy a „nekifutás” után elmélyül Trubar küldetésének ábrázolása.

Pszichológiai dráma Ademir Kenović rendező és Ranko Božić szövegéből készült tévéjáték *Az egy kis emberség*, amelyben a helyi színek és szokások (mint a titogradiaknál) jutnak kifejezésre. Olyan boszniai faluban vagyunk, ahol a Tuzlára utazás is már egyenlő a világot látással. A tévéfilm központi cselekménye a tizenöt éves fiatal hős nőszülése. Haldokló anyja utolsó kívánsága teljesül ezzel az esküvővel. Minden az adott közösség szabályai szerint történik, csupán mi lázadunk. S ebben van a mű erénye: állásfoglalásra készlet. A műgonddal épített darabnak megvan a maga belső kohéziója, s csupán afelől hagy kételyt, hogy játék- vagy dokumentumfilm-e. Fölfogható fikciónak is, de az idő és hely megjelölése azt sugallja: elsősorban dokumentumról van szó.

A tévéfilm és a dokumentumfilm határmezsgyéjén jár Želimir Žilnik két alkotása is, amelyet a belgrádi, illetve az újvidéki tévé részére forgatott. Számomra az izgalmasabb a Miroslav Mandić forgatókönyvére készített *Jó reggelt, Belgrád!*, amelybe beleszötte a nem nagy sikerű *Szép nők sétálnak a városban* című játékfilmjének részleteit is. Bár ez nem annyira lényeges, mint az, hogy a film gyártásvezetőjének viszontagságaiból (Snežana Nikšić meggyőző alakítása) farag drámát, azzal, hogy bíróságra idézi, mert nem tud elszámolni a forgatáshoz igényelt pénzzel. A darab társadalmi mondanivalója érdekelte Žilniket, ezt domborította ki. Hasonló hangvételű a *Megtévedt báránykák* is, ahol elesett emberek életét ábrázolva beszél társadalmi valóságunkról, s míg erre a kosárfonó élete munkája és nem utolsósorban személye kellő támpontot ad, addig,

érzésem szerint, az özvegy paraszt és a végül mérget ivó, félnótás nő esete már kevésbé, mert nincs kidolgozva, nyers marad.

E tévéjátékok és filmek láttán azt mondhatjuk, az idei szemle színvonalas volt, sikeresebb produkciók születtek, mint az elmúlt években. Minden dráma, legyen az történeti vagy mai tárgyú, részint tartalmazta szellemi, gondolkozás-, életmódbeli s viselkedési normáinkat is. Többé-kevésbé biztos kézzel készült művek kerültek közönség elé, ami nem is kis eredmény.

BORDÁS Győző

RÁDIÓ

DON JUAN UTOLSÓ KALANDJA

Könnyed, esetleg kimondottan groteszk művekről szólva marcona kritikusok számtalan esetben felróják a komoly, mélyenszántó mondani-való hiányát. Meglehet, hogy igénytelen vagyok, de néha kimondottan szeretem a semmi különöset nem mondó, ám annál ötletgazdagabb, leleményesebb, nyelvi játékokat. Szeretem például Karinthy és Kosztolányi költői bolondozásait, játékos sorait. Hiába, alkalmanként még a legnagyobb írók is szeretnek játszani, és ez, úgy hiszem, megbocsátható.

A fentiek szellemében tehát nem a mélyenszántó gondolatok tobzódását hiányolom Kopeczky László *Don Juan utolsó kalandja* című, rádióra átdolgozott verses komédiájából, noha ez is hiányzik belőle, hanem azt, hogy a cselekménye is meglehetősen soványka, megkockázthatnánk azt is, hogy enyhén bárgyú, vagy közönséges.

Félreértés ne essék, ez a Don Juan, azzal a Don Juannal nem áll rokonságban. Abban az ember felfedezni vél némi dinamikát és rendkívüliséget, sőt kétségtelen bizonyos nagysága is, amely a körülményektől függően rokon- vagy ellenszenvet vált ki belőlünk. Nos, ez a Don Juan az a köztudatban élő Don Juan, aki foglalkozására és emberi magatartására nézve is kizárólag a szoknyapeccsére van berendezkedve. Különben éppenséggel szánalmas és pipogya, s tulajdonképpen a

Don Juan utolsó kalandja. Kopeczky László verses komédiája. Rádióra átdolgozta és rendezte: Solymosy Ottó. Szereplők: dr. Galba: Sinkó László, Hircan: Márton András, Oiselle: Olábföldi Éva, Fülöp Zsigmond, Kautzky József, Mihályi Győző, Kállai Ferenc, Timár Béla, Váradi Hédi, Bencze Ilona, Zolnai Zsuzsa, Timár Éva és Don Juan szerepében Tahi Tóth László. Hangfelvétel: Varga Károly, Nyíró Zsuzsa. A rendező munkatársa: Meszéna Mariann. Zenei munkatárs: Troszt Margit. Dramaturg: Sumonyi Papp Zoltán. Zeneszerző: Novák János.

személye nem is túl lényeges a darabban. Tehát a műfaji meghatározás (verses komédia) ismeretében „vesszük a lapot”.

A bonyodalom akkor kezdődik s (ott is végződik), amikor a férfi éppen azt veszíti el egy falánk fehérchseléd álnok tette következményeként, ami férfivá teszi. És megindul az elveszett férfiasság utáni hajsza. A bonyodalmakban, sőt eltűzött bonyodalmakban gazdag hajsza.

A témában tájékozatlan hallgatóra mindez talán a meglepetés erejével hat. Szerez nekik néhány vidám percet is, sőt a malackodást remélők sem maradtak éhkoppon. Csakhogy még ez sem tudta leplezni a csináltságot. A darab helyzetei nem magától értetődőek, s a darab fordulatai, meglepetései után a hallgató nem érzi, hogy ennek éppen így kell történnie. A kezdésből még csak az derül ki, hogy „pikáns” témáról lesz szó. Azután bonyolódnak a dolgok, s némi kitérő után a cselekmény egyenesen halad a végkifejlet felé, miközben a vége előtt még egy tévedésen alapuló vígjátéki helyzet is adódik. Ebből a vázlatból, persze, nem derül ki, de aki hallgatta a hangjátékot, tudja, hogy bőven akadnak benne elnagyolt, kidolgozatlan részek.

Mégis, aki végighallgatta e verses komédia mindkét részét, alapjában véve jól szórakozhatott. Mert a rádióműsor készítői nemcsak a téma pajzánságával voltak tisztában, hanem a hangjátékírás nehéz mesterségének játékszabályaival is. Mert az „eszmei tanulság” ugyan olyan messze esik ettől a darabtól, mint Makó Jeruzsálemtől, mégis lekötött bennünket ez a picit ostoba csevegés. Ha olvasom, bizonyára félrelököm az egészet. Ám a rendező és a felvétel készítői s nem utolsósorban a szereplők összekacsintottak az íróval és a darabból sikerült, ha nem is fergeteges, de szórakoztató komédiát faragni. Mindehhez számottevően hozzájárult Novák János zeneszerző és Troszt Margit zenei munkatárs is. A zene ugyanis mindig csak a megfelelő pillanatban szólal meg, de akkor rendkívül hatásosan. A darab készítői jobb ügyhöz méltó buzgalommal törekedtek arra, hogy ebből maximálisan kiaknázzanak minden lehetőséget, és ez, valljuk meg, sikerült is. A közreműködők, természetesen a színészek is, sokat segítettek abban, hogy a nem is olyan csattanós végső csattanó is csattanjon. A színészek pontosan ráéreztek, milyen előadási modor és hangzás kell ide. Beszédükkel jó-tékonyan elfedték a szöveg nyelvezetének helyenkénti halványosságait, s végső soron jól elszórakoztattak. A hallgató pedig ezért is hálás.

P. NÁRAY Éva

KÉPZŐMŰVÉSZET

KALMÁR FERENC MADARAI

Kalmár Ferenc azok közé a szabadkai képzőművészek közé tartozik, akik közvetlenül a háború után a Hangya András vezette figurális rajztanfolyamon szerezték első tapasztalataikat. Almásival, Petrikkel, Sáfránnyal, Faragóval indult, hogy már az ötvenes évek derekán fölhívja munkáira a kritika figyelmét. Karikatürisztikus *Bobócának* erőteljes, expresszív formáit és a palicsi állatkertben elhelyezett *Fiú hallal* című szobrának keményebb vonalait dicsérték.

Már 1959-ben Kalmár Ferenc is ott van a Mojak-házaspár mellett a kishegyési kerámiai művésztelepen. Agyagot formál és gipszfigurákat, mint megannyi szobrász, de — s jelen esetben ezt tartjuk lényegesnek — kísérletezik sok egyéb anyaggal is: drótokat vagdos, fémlemezket hegeszt, egymástól idegen anyagokat igyekeznek összebékíteni, fát éget és konzervál...

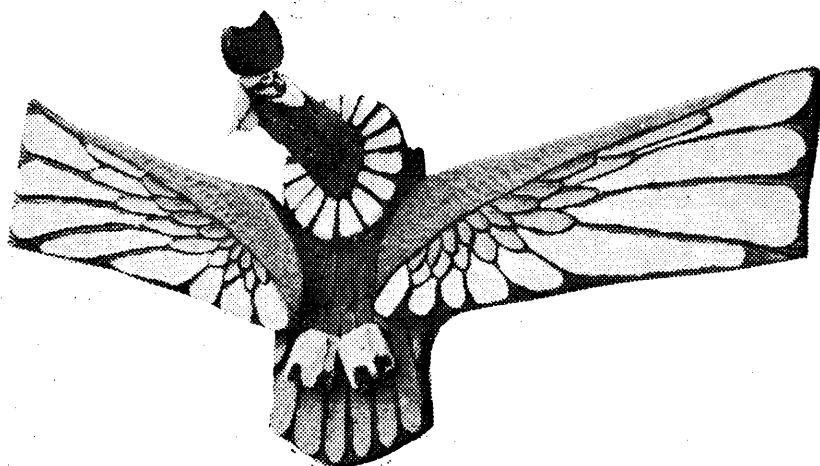
E kísérletezés eredményeképpen születtek meg a hatvanas évek elején fémszerkezetes terrakottái, alakította ki azt a sajátos informelt, amelyet róla beszélve máig emleget a szakkritika. A fűzfáronkből készült *Járvány* című szobra a harmadik palicsi képzőművészeti találkozón valóban egyedülálló volt. A göcsörtös tuskó kiégetett, majd konzervált „gyomra”, ágaskodó „kezei” különleges drámaiságot kölcsönöztek az alkotásnak. Az emberi nyugtalanság izgalmas, a maga nemében rendhagyó szobra volt ez.

A fentiekből is kitetszik, hogy szobrászunk kísérletező, kutató művész, aki mindig új és új feladatokat akar megoldani. És soha sem elégedett az eredménnyel. Az állandó kutatás és kísérletezés eredménye, hogy hol papírt vagdosott csipkézett szárnyú rovarokká és madarakká, hol fémet és üveget ötvözött egybe, hol pedig bronzot öntött.

Járt egyesült államokbeli tanulmányúton is, ahol az élénk színű, indiai totemek keltették fel az érdeklődését, s közben azonban elmélkedett, hogy annak idején a régi görögök is égő színekkel festették templomaikat. „Addig többnyire rácshatású szobrokat, szöges, dramatikuss, sőt tragikusba hajló formákat képzeltem ki, habár mindig tudtam, hogy a szín mindennél fontosabb, nélküle nincs még emberismeret sem” vallotta magáról.

A csattanó maszlag variálásából készült sorozatát a rovarsorozata követte, hogy innen már csak egy lépés válassza el az újvidéki tárlaton bemutatott madarakig, jelezvén egyben, hogy a sok kísérlet után viszszatért a *Járvány* c. szobor anyagához, a fához.

Az október végén Újvidéken megnyílt kiállításán Kalmár élénk színű madarak egész seregét állította ki. Tulajdonképpen a művész szer-

telen játéka ez, mintha csak azt üzenné, hogy elege van a szorongásból, a bánatból, a balsejtelmekből. Elege van mindabból, ami életünket napról napra terheli. Gyerünk ki a természetbe és élvezzük a madarak csivitelését, játékát, gondtalanságát! — üzeni.

Kalmár madarainak zöme fából készült, és a képzőművészek egyesületének sugárúti kistermében vékony zsinegre akasztva, „repkedtek” a térben. Ha nem is szálltak föl a magasba, ott voltak a levegőben és forogtak. Forogtak attól, hogy a látogatók akarva-akaratlan is hozzájuk értek, s játszadoztak velük a betérő gyerekek is. Volt a hangulathoz szükséges madárzaj is, az effektust magnetofon szolgáltatta.

Bármennyire is objektív kívánok lenni, nem hallgathatom el, hogy a kiállítás valóban minduntalan gondtalan gyermekkorunkat idézte. A madarak szárnyán mi, látogatók is visszaszálltunk gyerekkorunkba.

„Valami szépet szeretnék már mondani az embereknek. Ehhez én égővünk madaraiban keresem azt, amit művészileg is ki lehet fejteni: a formát és a színeket” — mondja a szobrász.

Az újvidéki kiállítás arról győz meg bennünket, hogy a szobrásznak sikerült egy kitűnő sorozatot megalkotnia. A madarokról beszélve az emberekről szól, arról, hogy nem mindig az élet árnyoldalát kell keresni.

Négy évtized után Kalmár a képzelet szárnyaira bízta magát, fölrepült, hogy így madártávlatból csak azt lássa meg, ami szép. A szépet pedig koloritásával, a színek szabad játékával és a formák megtalálásával érzékeltette. Különösen kis formátumú, csoportosan elhelyezett madárkái hatottak szoborszerűen.

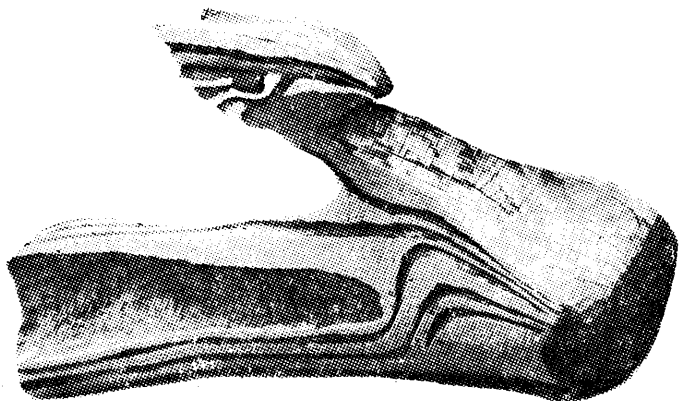
Kalmár annak a tanúbizonyságát adta, hogy jól ismeri a fa minden sajátosságát. Az egykori népművészek nyomdokain haladva jutott el a

leegyszerűsített formáig, úgy, hogy közben az esztétikumot a játék szolgálatába állította.

S micsoda játszi könnyedséggel alkotta meg azt a valóban értékes kis sorozatot!

B. GY. fordítása

Bela DURANCI

KRÓNIKA

AZ ÚJVIDÉKI SZERB NEMZETI SZÍNHÁZ JUBILEUMA — 125 évvel ezelőtt 1861. július 28-án jött létre Újvidéken az első délszláv hivatalos színház, amelyet egy hónappal később a zágrábi, hat illetve hét év után pedig a ljubljanoi és a belgrádi hivatalos társulat megalakítása követte. Ez a három színház, a Horvát Nemzeti Színház, a belgrádi Nemzeti Színház és a ljubljanoi Szlovén Nemzeti Színház, kezdi meg azt a vendégszínház szériát, amely a mintegy két hónapig tartó ünnepségsorozat egyik, központi vonulata. — A jubileumi ünnepséget díszülés vezette be, melyen átadták a JSZSZK Elnöksége adományozta Testvériség és Egység Erdemrendet, a gálaműsorban pedig az ország vezető társulatainak ismert színészei (Polde Bilič, Josip Pejaković, Dragica Tomas, Faruk Begolli, Soltis Lajos, Rade Šerbedžija, Meri Boskova, Mira Stupica) és az újvidéki társulat egykori meg mai jelesei, Ljubica Ravasi, Mira Banjac, Stevan Šalajić, Milica Radaković léptek közönség elé, valamint Radmila Bakočević, Kovács-Vitkay Vera operaeénekesek. — A jubiláló színház az említett három nagy társulat mellett, amelyek Krleža Vučjakját, Crnjanski Konakját és B. Kreft Kranji komédiáisait hozták el Újvidékre, meghívta a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház (Crnjanski: Örökös vándorlás), az északi Horvát Nemzeti Színház (Krleža: Út a paradicsomba), a titogradi Crna Gora-i Nemzeti Színház (M. Karadžić: Azért jöttél, hogy lássál), a szarajevói Nemzeti Színház (Shakespeare: Ahogy tetszik), a priština-i Tartományi Népszínház albán nyelvű társulatát (M. Šelimović: Deris és halál) és az újvidéki Színház (Örkény: Forгатókönyv) társulatát, és vendégül látja a Horvát Nemzeti

Színház balettjét (F. Parać—M. Šparembek: Carmina Krležiana). — A ház jubileumi bemutatói: Aleksandar Popović: Ljubinko és Desanka c. drámája, valamint Rudolf Bruči Gilgames és Z. Mulić: Örökös vőlegény c. operája. — Az ünnepségsorozat idején jelenik meg a mintegy negyven szerző színháztörténeti, -elméleti tanulmányait, emlékezéseit és színészportréit tartalmazó kiadvány is.

STRAŽILOVOI IRODALMI TALÁLKOZÓ — November 11-én és 12-én a Matica srpska székházában a Vajdasági Íróegyesület rendezésében megtartották a stražilovói irodalmi találkozót. A rendezvényt húsz év után újították fel azzal a céllal, hogy „megteremtse a lehetőséget a demokratikus véleménycsere és a vitafórumokra jellemző nyitottságra”. A kétnapos, országos jellegű tanácskozáson írók, költők, kritikusok, esztéták vettek részt, akik az irodalmi jugoszlávságról tartottak előadást. „Az irodalmi jugoszlávság értékrendszerének a kialakítása iránti felelősségüknek egyúttal a saját nemzeti vagy nemzetiségi irodalmunk iránti felelősségét is tükröznie kell. Ez azt jelenti, hogy az irodalmi jugoszlávság nem absztrakció vagy egy időn és téren kívüli spekulatív kategória, és nem is szemlélhető a nemzeti és nemzetiségi irodalmak alapvető kérdéseinek a kontextusán kívül”. „Az irodalom vívta ki az egyén azon jogát, hogy szabadjon neki kifejeznie szorongásait, felemelkedéseit és bukásait. A szellem nem ismer határokat” — hangzott el többek között a tanácskozáson, amelyen a felszólalók az irodalmi jugoszlávságról nemcsak mint irodalmi kategóriáról értekeztek, hanem társadalmi-poli-

tikai, művelődéstörténeti, történelmi és filozófiai kérdésként is szemügyre vették.

BÜCSÜ NÉMETH RUDOLFTÓL — November 28-án 66 éves korában elhunyt Németh Rudolf operaénekes, az újvidéki Szerb Nemzeti Színház operatársulatának nyugalmazott igazgatója. Műkedvelőként kezdte pályafutását, 1936-tól a szabadkai Népkörben tevékenykedett, majd alapító tagja lett az 1945 októberében megalakult Szabadkai Népszínháznak. A színház-avatón Balázs Béla *Boszorkányiáncában* Forgács báró szerepét játszotta. 1954-ig, az újvidéki operába való távozásáig mintegy harminc szerepet alakított: ő volt Móricz Sári bírójának Pengő Kovácsa, Goldoni *A hazug* című vígjátékában Ottavio, Sárközi György *Dózsa Györgyének* címszereplője Molière *Kényeskedőjének* Gorgibusa... Kacsóh János *Vitézében* Kukurica Jancsi, Schubert *Három a kislányában* pedig Tshöll papa szerepét énekelte. Közben zeneileg képezte magát: elvégezte a zeneiskolát és Siflis Irma irányítása alatt kitudó énekessé lett. Így került az újvidéki operába, ahol bemutatkozásként Bizet *Carmen-jének* Zuniga hadnagyát énekelte. Következtek az újabb szerepek Tom *Az álarcosbálban*, a címszerep Donizetti *Don Pasquale-jában*, Sarastro *A varázsfuvolában*... Csakhamar az opera legjobb énekesévé lett.

Vlada Popović kritikus Németh Rudolf énekési pályafutásának harmincadik évfordulóján a következőket írta róla: „Operaházunk legkiválóbb énekesének hangját kompaktasága és széles diapazonja dicséri. Szép, tömör basszusa van, s bár a szólám magasabb tónusainak is kiváló énekesé, alsó regiszterének zengzettsége lehetővé teszi számára a sikeres megbirkózást mélyebb szólámokkal is (Ozmin, Szóktetés a szerjából), míg a felső regiszterével olyan biztosan bánik, hogy ez alapot nyújt számára a bariton szerepek hű tolmácsolásához (pl. Scarpia a Toscában). Németh Rudolf sok éven át érlelt és kiérlelt hangja rendkívül ellenálló és teherbíró, ami remek fel-

készítéséről, felkészültségéről árulkodik. Ezzel magyarázható, hogy három évtizedes énekkora sem tette tönkre hangját, holott számos széles skálájú szerepet énekelte.”

E tíz évvel ezelőtt lejegyzett sorokhoz ma már csak azt tehetjük hozzá: Németh Rudolf négy évtizeden keresztül állt a vajdasági zenei élet szolgálatában: szólóénekes is volt (legszívesebben Bachot és Händelt énekelte), az újvidéki társulatnak pedig két ízben is igazgatója. A közönség a már említett szerepeken kívül sokáig emlékezni fog Muszorgszkij *Borisz Godunovjának* a címszereplőjére, a *Don Carlos* II. Fülöpjére, a *Don Juan* Leporellójára, Markóra a *Gotovac-operából*... És természetesen a *Bánk bán* Tiborcára, Gounod *Faustjának* Mefisztójára és az Igor hercegre. Az utóbbi szerepben még közvetlenül halála előtt is látta a közönség. Németh Rudolf számos társadalmi elismerésben részesült, több állami kitüntetést kapott, 1975-ben pedig az újvidéki Szerb Nemzeti Színház kiadásában megjelent e gazdag színesi-énekesi pályafutását átfogó, bibliográfiát, szerepjegyzéket, életrajzot és kritikus értékeléseket tartalmazó kiadvány is.

B.

ÁCS JÓZSEF RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTÁSA — November 11-én nyílt meg Újvidéken a Modern Művészetek Galériájában Ács József retrospektív kiállítása, amely a festő öt évtizedes munkásságát mutatta be. Ács József munkásságának a *Híd* januári számában tematikus blokkot szentel.

Az alábbiakban Rajcsán István, a VDNSZSZ Tartományi Választmányá Elnöksége elnökének kiállításmegnyitóját közöljük:

Ács József egész művészetéből csupa fokozott érdeklődés, izgató kutatási és kísérletező szándék sugárzik. Nem egyszerűen az új művészeti irányok, törekvések, lehetőségek, sem pusztán az új művészeti anyagok érdeklik, hanem minden új, ami lehetséges és megtörténhet a világban, a

felfedezéseket és az egyre újabb meg újabb ismereteket hozó friss elméletek, a kozmosz rejtélyei, a tudomány ismeretlenjei, az űr és az emberi lélek titkai. Így aztán nem is lehet a láthatónak vagy elképzelhetőnek a reprodukálása a művész feladata Ács József szemléletében, hanem a teremtés, a felfedezés, a gondolkodás, a dolgok meghökkenően új sorrendjének a felállítása. És eközben nem az arányosság, az egyensúly, a szépség, a művésznak irányt adó cél és kritérium, hanem a vállalkozás, a művészi elhivatottság, a kísérletezéshez való állandó hűség. Nemeszser a tanítás szándéka, a didaktikus elkötelezettség. Mint Bertold Brecht színdarabjaiban és sok versében.

Ács József művészi útjának állomásait és korszakait meg lehet határozni, le is lehet írni a művészeti kritika fogalmaival. Jól láthatók, felismerhetők ezek a korszakok az ő művészetében. De bárhogy is értelmezzük és értékeljük a művész útjának valamely szakaszát, az életmű közös vonásáról, belső hajtóerejéről nem feledkezhetünk meg. Arról, hogy Ács József művészetének minden időszakában, a művészi út minden forduló-pontján a modernizmus hirdetője. A modernizmus viszont az ő művészetében és művészi szemléletében nem irányzat, és nincsenek is modorosságra hajló, külső jegyei. Ellenkezőleg. A művészeti anyagban, a festmények kompozíciójában sokszor talán meg sem látható. A modernizmus ugyanis Ács József művészi világában magatartás és állásfoglalás elsősorban, közérzet és szemléleti egység. Nem jelszóként hirdeti a modern eszméket és törekvéseket a művészet világában. Az elméleti meggondolás, a tudományban való tájékozódás útján a megéltétség szintjére emeli. Élményvilágának, nemcsak kifejezőeszközeinek meghatározója a modernizmus. Más szóval, Ács József festészetében a művészetnek, de egyben az életnek is programja a modernizmus nevével jelölt szellemiség.

Ács József művészetében a széles körű érdeklődés, gyakran a közvetlen vagy áttételes vajdasági valóság, az elkötelezettség és a modernizmus mint a művészet és az élet princípiuma, természetesen, szorosan összetartozó tényezők. Ezeknek a nevében utasít vissza minden megcsontosodott, szokásá vált irányzatot, mindent, ami csak az iskolának, a begyakorlásnak a függvénye. És hirdeti minden új festményével, minden új rajzával a kísérlet, a felfedezés, a kutatás esélyét. Persze, nemcsak a művészet, hanem az értékteremtés és az erkölcs, a világnézet és az emberi szabadság esélyét is. Minden bezárkózással, lemaradással, ostobasággal, minden régivel szemben. S teszi mindezt a hívó ember módjára. Így vállal mind emberi, mind művészi feladatot a világban.

Mai, a művész egész életútját bemutató és felmérő tárlata is ezt a művészeti és emberi feladatvállalást példázza meggyőző erővel. Nem is annyira a vájtfüllű választékosokhoz szólóan, mint inkább a művészeti demokratizmus, egy sajátosan plebejus szemlélet nevében a kevésbé felkészültekhez, a művészeti szakmában járatlanabbakhoz fordulva. Mintha minden festménye, a régiek és a legújabbak egyaránt, felhívás lenne az élet vállalására, a szabadságért, az új ismeretekért folyó állandó, soha meg nem szűnő harcra.

Ezért tekinthető talán Ács József egész művészeti életünkben a legkövetkezetesebb modernistának, a mozgalmas elkötelezettség hirdetőjének, aki sohasem állapodik meg, mindig a még ismeretlen, az újat, a még fel nem tárt és fel nem szabadított lehetőséget ostromolja, ebben látva meg művészi és emberi vállalkozásának igazi távlatait. E vállalkozás festészeti értékeiről szóljon a szakkritika. En pedig egykori tanáromnak megköszönöm, hogy bevezetett a színek, vonalak és távlatok számomra csodálatos világába, és kívánok neki még sok kísérletező kedvet.

DÍJAK, ELISMERÉSEK — Peda Milosavljević a modern szerb festészet egyik megteremtője hat évtizedes művészi munkásságáért megkapta a legmagasabb állami kitüntetést, az AVNOJ-díjat. Milosavljević 1908-ban született a Kragujevac melletti Lužnice faluban. A jogi fakultásra járt, s festészetet tanult Jovan Bijelićnél. Még a háború előtt diplomáciai szolgálatba szegődött: Párizsban, Madridban és Londonban dolgozott. Közben tagja lett a festészetben új utakat kereső Šestorica (Hatok) csoportnak. A háború után is megmaradt diplomatának és festőnek, legtöbbit Párizsban tartózkodott, ahol Marko Ristić költő volt nagykövetségünk. Közben állandóan festett, számos kiállításon vett részt, s így csakhamar nemzetközi tekintélyre is szert tett. Művészi munkájának elismerésül 1972-ben levelező, négy évvel később pedig rendes tagja lett a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiának, ahol azóta is a képzőművészeti osztályt vezeti. 1980-ban Lazar Trifunovićyal ő szervezte meg a szerb képzőművészeti akadémikusok hatalmas belgrádi kiállítását. E kiállítás katalógusában írja a most díjazott festőről Miodrag Protić: „Peda Milosavljević festészetét az intimitás jellemzi. De ugyanakkor képei monumentálisak, fennköltek és tragikusak is. Nostalgiaja már szinte hedonisztikus is, de képeivel mindig azt igyekszik pótolni, amit az élet megvont az embertől. Festőnk szerint a szép és az érzéki szinte színírája a művésziné...” Peda Milosavljević képeit többször láthattuk újvidéki kiállításokon, de élénken

emlékezetünkben maradt a szabadkai Franzer-galériában megrendezett kis kamarakiállítása, és szívesen nézegettük Nagy Ferenc magángyűjteményében levő képeit is.

A Szenteleky Napok Tanácsa által kinevezett bírálóbizottság (Borbély János, Dudás Károly, Gerold László elnök, Toldi Éva és Várady Tibor) 1986. november 14-én megtartott ülésén döntött az 1986. évi Szenteleky Kornél- és Bazsalikom-díj odaítéléséről.

A bírálóbizottság egyhangú döntéssel az 1986. évi Szenteleky Kornél-díjat több éves, kimagasló irodalmi és sikeres irodalomnépszerűsítési tevékenységéért Németh Istvánnak ítélte oda.

A bírálóbizottság a műfordításban elért kiváló eredményeiért, külön pedig a szlovén és a macedón irodalom értékeinek magyar nyelven való tolmácsolásáért az 1986. évi Bazsalikom-díjat szavazattöbbséggel Szilágyi Károlynak ítélte oda — áll a zsűri jelentésében.

KÖNYV- ÉS LEMEZBEMUTATÓ — Az Új Symposion szerkesztősége könyv- és lemezbemutatót tartott az Újvidéki Színházban. Alkalmi tárlatot rendeztek Kerekes László munkáiból, a nemrég megjelent *Pictura erupta* című Kerekes-monográfiát Szombathy Bálint, Tolnai Ottó és Sava Stepanov méltatta. Performance keretében bemutatták Boris Kovačnak az Új Symposion kiadásában megjelent *Ritual nova* című nagylemezét is.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- A JK SZ XIII. kongresszusának dokumentumai*
Az SZK SZ X. kongresszusának dokumentumai
*Székács József: Szerb népdalok és hősrégék (hasonmás kiadás,
Szeli István és Stojan D. Vujičić kísérettanulmányával)*
*Balázs Attila: Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból
(regény)*
Herceg János összegyűjtött elbeszélései I—III.
*Gobby Fehér Gyula: Armánd gróf halála és más történetek
(novellák)*
Domonkos István: Őnarckép novellával (elbeszélések)
Gál László: A nagy utazás (életműsorozat)
Sáfrány Imre: Jegénye-gambit (napló)
Szeli István: Az erózió ellen (tanulmányok)
Penavin Olga: Nyelvjárás és köznyelv (tanulmányok)
Harkai Imre: Gondolatok az élettérről (építészeti tanulmányok)
Danilo Kiš: A holtak enciklopédiája (regény)
Vladimir Jovičić: Volt egyszer egy ember (regény)
George Orwell: 1984 (regény)
Stephen King: A ragyogás (regény)
Mateja Matevszki: Esők (versek)
*Danko Grlić: Művészet, esztétika, tudomány (válogatott
tanulmányok)*
Miloš Minić: Nemzetközi témák (válogatott írások)
Ács József képzőművészeti kismonográfia
Oláh Sándor képzőművészeti kismonográfia
A szépen zengő pelikánmadár (mesék)
Szlavko Janevszki: Sárgák és feketék (gyermekversek)
A JK SZ KB 2. ülése

- Varga Zoltán: Novelláskötet melléktermékekből (Domonkos István: *Önarckép novellával*) 1615
- Piszár Ágnes: Redukció és büntudat (Domonkos István: *Önarckép novellával*) 1618
- Szilágyi Károly: Ceruzajegyzetek egy összevetés nyomán (József Pap: *Zsiv predel*) 1621
- Toldi Éva: A bizonytalanság leírása (Thomka Beáta: *A pillanat formái*) 1624
- Harkai Vass Éva: Ráció és kreáció (*KÁ! KÁ! KÁ! JAK-füzetek 9.*) 1626

S z í n h á z

- Gerold László: Forгатókönyv 1627

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző: Emelkedő színvonal (*Az idej tévészemle művészeti műsorairól*) 1631

R á d i ó

- P. Náráy Éva: Don Juan utolsó kalandja 1635

K é p z ő m ű v é s z e t

- Bela Duranci: Kalmár Ferenc madarai 1637

KRÓNKA 1640

Az újvidéki Szerb Nemzeti Színház jubileuma; Stražilovói irodalmi találkozó; Búcsú Németh Rudolftól; Ács József retrospektív kiállítása; Díjak, elismerések; Könyv- és lemezbemutató

Számunkat Kalmár Ferenc munkáival illusztráltuk

Az 1531. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1986. december. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj az 1987. évre belföldön egy évre 1500, fél évre 750. Egyes szám ára 60, kettős szám ára 100 dinár; külföldre egy évre 3000, fél évre 1500 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 1000 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken.
YU ISSN 0350-9079